

Mellom triumf og tragedie

Beleiringen av Leningrad (1941-1944) i sovjetisk og
postsovjetisk historiografisk tradisjon

Johannes Due Enstad

Masteroppgave i historie, IAKH (Institutt for arkeologi, konservering og historie)

Universitetet i Oslo

Mai 2009

Mellom triumf og tragedie

Beleiringen av Leningrad (1941-1944) i sovjetisk og postsovjetisk
historiografisk tradisjon

Johannes Due Enstad

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitetet i Oslo
Mai 2009

INNHALDSFORTEGNELSE

FORORD.....	vii
-------------	-----

1. INNLEDNING

1.1 Beleiringen av Leningrad	1
1.2 Problemstilling og teoretisk-metodisk tilnærming	4
1.2.1 Myte	6
1.2.2 Kollektiv erindring: kulturell og politisk	7
1.3 Kilder.....	10
1.4 Historiografiens historiografi.....	11
1.5 Om oversettelser	12
1.6 Struktur	12

2. BELEIRINGEN I SOVJETISK HISTORIESKRIVNING

2.1 Bakgrunnen. Sovjetisk historievitenskap 1917—1941	13
2.1.1 1917—1928: Før Stalin	13
2.1.2 1928—1941: Under Stalin.....	14
2.2 Beleiringens historiografi 1941—1953: Fra heroisering til historiepolitisk utradering .	19
2.2.1 1941—1949: Beleiringsmyten etableres.....	20
2.2.2 1949—1953: Leningrad-affæren: fysisk og historiepolitisk utradering	27
2.3 1953—1987: To skritt frem og ett tilbake. Fra "Tøvær" via "tilfrysning" til "glasnost": Beleiringsmyten gjenetableres innen utvidede rammer	32
2.3.1 Følgene av Stalins død og den 20. partikongressen	32
2.3.2 1956—: Isen slår sprekker.....	35

2.3.3 Kampen om Leningrad høsten 1941 og tyske krigsmål	38
2.3.4 Sult, kulde, bomber og død. Vinteren 1941/42.....	49
2.3.5 Den tyske okkupasjonen av Leningrad-provinsen	59
2.4 Oppsummering.....	64
3. BELEIRINGEN I POSTSOVJETISK HISTORIESKRIVNING	
3.1 Glasnost, oppbrudd og nye utsikter til fortiden.....	66
3.1.1 Historievitenskapen og den nye offentligheten.....	66
3.1.2 Blokadnaja kniga på nytt	68
3.2 Beleiringens postsovjetiske historiografi.....	71
3.2.1 Nye kilder, nye perspektiver, nye aktører.....	71
3.2.2 Beleiringsbeslutningen i postsovjetisk historiografi	95
3.3 Oppsummering	102
4. AVSLUTNING	
4.1 Den sovjetiske historiografien: Den politiske erindringens hegemoni.....	103
4.2 Den postsovjetiske historiografien: Kamp om beleiringsmyten	110
KART.....	119
KILDER OG LITTERATUR	121

FORORD

Denne studien har jeg utarbeidet for egen maskin, men ikke uten uvurderlig støtte, hjelp og inspirasjon fra en rekke personer. Først og fremst vil jeg takke Rolf Hobson og Einhart Lorenz, som har gitt kompetent veiledning gjennom hele prosessen. Dernest skylder jeg Nina Eskild Riege og Camilla Pellegrini Meling ved Forsvarets høgskoles bibliotek på Akershus Festning en stor takk. De har sørget for å skaffe til veie flere titalls vanskelig tilgjengelige russiske bøker fra biblioteker verden over – uten dem ville jeg praktisk talt vært uten kildemateriale!

Tusen takk til Matthew Kott, som penset meg inn på Leningrad-sporet i utgangspunktet, og som tok seg tid til å svare grundig på mine spørsmål og dele sin spesialkompetanse med meg. Institutt for Forsvarsstudier skal ha takk for å ha tildelt meg et generøst stipend, som har løst økonomiske tøylar og frigjort verdifull forskningstid.

En stor takk til Polina Tsikoreva og Jelizaveta Kuskova ved Det norske universitetssenteret i St. Petersburg, som hjalp meg med innlosjering under mitt lille forskningsopphold.

En spesiell takk til Ingvil Urdal for verdifulle faglige kommentarer og ellers uhørt godt selskap. En varm takk også til Liv Marie Holt Kristensen, Jørgen Jensehaugen og Gunnhild Magnussen for kommentarer og korrekturlesning.

Til slutt vil jeg hjertelig takke mine medstudenter for tallrike livgivende kaffe-, lunsj- og middagspauser med mye fri diktning, fagprat og tullprat. Uten dere ville ingenting vært det samme!

1. INNLEDNING

1.1 BELEIRINGEN AV LENINGRAD

Denne studien handler om hvordan Leningrad-beleiringen er fremstilt, vurdert og fortolket i sovjetisk og postsovjetisk historiografisk tradisjon. Det analytiske nivået er altså historiografisk, men dette betyr på ingen måte å miste blikket for hva som faktisk skjedde. Derfor er også en kort realhistorisk skisse nødvendig som innledning.

Bakgrunnen for beleiringen av Leningrad ligger i det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941 og den påfølgende tysk-sovjetiske krigen. Krigføringen på Østfronten, hvis utfall var avgjørende for den andre verdenskrigen som sådan, var av en natur og et omfang som mangler sidestykke i verdenshistorien. Dette kan på en enkel, om enn ufullstendig måte illustreres ved tapstallene: omkring 5,3 millioner omkomne tyske soldater og ca. 8,7 millioner fra Den røde armé. De sovjetiske sivile tap er beregnet til å ligge i nærheten av ufattelige 18 millioner.¹ Det er ingen overdrivelse når den tyske historiker Rolf-Dieter Müller taler om "verdenshistoriens mest morderiske krig".²

Hitler og hans generaler begynte å planlegge "Operasjon Barbarossa", kodenavnet for krigen mot Sovjetunionen, sommeren 1940. Den umiddelbare anledningen for Hitlers vending mot øst var erkjennelsen av at Storbritannia verken lot seg knekke eller overtale til å inngå en kompromissfred. "Russland er den faktoren som Storbritannia er mest avhengig av", noterte generalstabssjef Franz Halder under en konferanse 31. juli 1940 der Hitler la frem sin strategi for krigen mot Storbritannia, "med Russland knust, vil Storbritannias siste håp svinne. Tysk-

---

¹ Niels Bo Poulsen, *Den store fædrelandskrig: statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939-55*, (København: Høst & Søn, 2007), 50. Dette ofte siterte tallet på 26-27 millioner sovjetiske krigsofre er imidlertid basert på en demografisk analyse hvis grunnlag er følgende regnestykke: Det totale antall dødsfall i krigsårene minus det antall dødsfall som antas å ville ha forekommet hadde krigen ikke funnet sted. Dette betyr at mange millioner menneskers død blir utelatt fordi de antagelig ville dødd uansett – selv om mange av dem faktisk kan ha blitt drept i krigshandlinger eller dødd som følge av krigsrelatert sult eller sykdom. I påvente av mer detaljerte demografiske studier er det derfor ikke urimelig å anta at det faktiske antallet sovjetiske ofre for krigen var høyere. Jf. Michael Haynes, "Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: A Note," *Europe-Asia Studies* 55, 2 (2003).

² Rolf-Dieter Müller og Gerd Ueberschär, *Hitler's War in the East: a Critical Assessment* (New York, Oxford: Berghahn books, 2002), 3.

land vil da bli herre over Europa og Balkan. Beslutning: Russlands ødeleggelse må derfor gjøres til en del av denne kampen. Våren 1941. Jo før Russland smadres, jo heller.”³

Hva lå bak Hitlers beslutning om å angripe Sovjetunionen? Tysklands strategiske posisjon syntes prekær: Fra britisk og amerikansk sjømakt stammet trusselen om blokade, som vekket minner fra den første verdenskrig, der hundretusener av tyskere døde av sult og underernæring under forhold skapt av sjøhandelsblokaden. Samtidig økte presset på tysk produksjon og ressurser i takt med erobringen av nye landområder som i stor grad var avhengige av matimport. Angrepet på Sovjetunionen, som var rikt på både korn og viktige råmaterialer som olje, var derfor i strategisk og økonomisk forstand høyst ønskelig.⁴

Tysklands krig mot Sovjetunionen kan imidlertid vanskelig tenkes uten Hitlers og nasjonalsozialistenes *Weltanschauung* som ideologisk drivkraft. Ideer om erobring av *Lebensraum* for det tyske folk, radikal antisemittisme, antibolsjevisme, voldelig rasisme og ambisjoner om tysk autarki og verdensmaktstatus fløt her sammen i en eksplosiv ideologisk cocktail. Underliggende var tanken om krig som det høyeste uttrykket for et folks livskraft, og konflikt som ”alle tings far”.⁵ Sovjetunionen var for Hitler det tyske folkets dødsfiende, mot hvilken en historisk skjebnebestemt avgjørende eksistenskamp før eller senere måtte kjempes. Da anledningen bød seg, var det i tråd med hans ideologiske overbevisninger å gripe den. I grålysningen den 22. juni veltet over fire millioner tyske og tyskallierte soldater inn over Sovjetunionens grenser. To måneder senere hadde tyske styrker nådd frem til Leningrads porter.

Leningrads politiske, økonomiske og kulturelle betydning – byen var på én og samme tid revolusjonære oppstanders vugge, militærindustriell base og senter for forskning, utdanning og kultur – gjorde at Hitler anså byens erobring eller tilintetgjørelse som helt sentral i kampen for å ødelegge sovjetstaten og den internasjonale bolsjevismen. Hitlers angrepsstyrker delte seg i tre armégrupper, *Heeresgruppe (HG) Nord, Mitte og Süd*. Mens *HG Süd* angrep mot Uk-

---

³ Jürgen Förster, "Hitler's Decision in Favour of War Against the Soviet Union," i *Militärgeschichtliches Forschungsamt* (red.), *The Attack on the Soviet Union* (Oxford, 1998), 26.

⁴ Jf. Christian Gerlach, *Krieg, Ernährung, Völkermord: Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg*, (Hamburg: Hamburger Edition, 1998), 13-17.

⁵ Jürgen Förster, "Operation Barbarossa as an Ideological War," i David Cesarani (red.), *The final solution: origins and implementations* (London, 1994).

raina, Kiev og videre østover mot Volga og Kaukasus og *HG Mitte* mot Smolensk og Moskva, satte *HG Nord* kursen for Leningrad via Baltikum og det nordvestlige Russland.

I begynnelsen av september 1941 hadde tyske styrker kjempet seg vei frem til byens forsteder, og gjennom mer enn 16 måneder, fra 7. september 1941 til 18. januar 1943, opprettholdt den tyske Wehrmacht i sør og den finske hæren i nord en beleiring som avskar byen fra resten av Sovjetunionen.⁶ Retningslinjer fra den øverste tyske militære ledelsen slo fast at eventuelle kapitulasjonserklæringer skulle avvises, og at mennesker som forsøkte å flykte fra den ihjelsultende byen skulle stoppes med alle midler, ”om nødvendig med våpenmakt”.⁷ Hitler så for seg at Leningrads tre millioner innbyggere ville dø av sult i løpet av vinteren 1941/42, slik at Wehrmacht våren 1942 fritt kunne tre inn i byen og jevne den med jorden. Dette var med andre ord en genocidal tilintetgjørelsesstrategi, og må betraktes som en integrert del av den tyske *Vernichtungskrieg* mot Sovjetunionen.

Den såkalte ”Livslinjen” [*Doroga zjizni*] over den islagte Ladogasjøen var inntil januar 1943 den eneste transportåren som kunne brukes til å frakte livsviktige forsyninger inn i, og mennesker ut av, byen. Natt til 22. november 1941 tok den første kolonnen med lastebiler av gårde. Noen steder var isen bare 14 cm tykk, og sjåførene kjørte med åpne dører for å kunne hoppe ut i tilfelle isen sviktet.⁸ Over 360 000 tonn varer ble fraktet inn i byen i løpet av den første krigsvinteren, herunder 262 419 tonn matvarer.⁹ Samtidig ble over en halv million leningradere evakuert over isen.¹⁰ Blant de evakuerte var svært mange svake, syke og utmatte. Hvor mange som døde på veien eller like etter ankomst, er usikkert, men det kan dreie seg om titusener. En skoleelev ved navn Pozdnejev ble for eksempel evakuert i begynnelsen av 1942 sammen med 346 andre – i løpet av den 28 døgns lange reisen til Omsk i Sibir omkom

---

⁶ Beleiringens ”900 dager” tar utgangspunkt i at de tyske styrkene ble drevet vekk fra sine posisjoner rundt byen først 27. januar 1944. Men strengt tatt ble beleiringen opphevet den 18. januar 1943, da en smal korridor langs kysten av Ladogasjøen, gjennom hvilken forsyninger kunne fraktes via jernbane og bilvei, ble åpnet som følge av Operasjon *Iskra* (”gnist”).

⁷ Johannes Hürter, ”Die Wehrmacht vor Leningrad. Krieg und Besatzungspolitik der 18. Armee im Herbst und Winter 1941/42,” *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 49 (2001): 400.

⁸ A. V. Karasev, *Leningradtsy v gody blokady: 1941-1943*, (Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1959), 174-5.

⁹ Jörg Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad 1941 - 1944: die Stadt in den Strategien von Angreifern und Verteidigern*, (Paderborn: Schöningh, 2007), 238.

¹⁰ *Ibid.*, 135-6.

299, og av de 48 som nådde frem i live kunne bare to stå på beina.¹¹ Isveien forble virksom gjennom vinteren 1941/42 på tross av vanskelige forhold og stadig tysk bombardement, men den begrensede kapasiteten tillot ikke en tilstrekkelig forsørging av millionbyen. Konsekvensene for sivilbefolkningen av den varige mangelen på mat, brensel og strøm, samt stadige artilleri- og luftangrep, kan oppsummeres med tall: Rundt én million døde – det er omtrent dobbelt så mange som omkom i hele Tyskland som følge av allierte luftangrep under hele krigsperioden, og det er nær like mange dødsofre som i Auschwitz. En sovjetisk historiker har da også beskrevet Leningrad under beleiring som ”en gigantisk utryddelsesleir”.¹²

Uløselig knyttet til beleiringen av Leningrad var den tyske militære administrasjonen av byens okkuperte omegn og forsteder. ”Den tyske utsultingspolitikken”, skriver den tyske historikeren Jörg Ganzenmüller, ”var ikke bare utslagsgivende for beleiringsstrategien overfor Leningrad, men preget også Wehrmachts okkupasjonspolitikk i Leningrad-provinsen.”¹³ Historien om beleiringen er i den forstand også en del av historien om den tyske okkupasjonspolitikken i Sovjetunionen.¹⁴

1.2 PROBLEMSTILLING OG TEORETISK-METODISK TILNÆRMING

Mitt primære anliggende i denne studien er å undersøke hvordan synet på beleiringen har tatt form og utviklet seg, hvordan dens arv er blitt forvaltet og fortolket, i den sovjetiske (kapittel 2) og den postsovjetiske (kapittel 3) historiografiske tradisjonen. Herunder kan stilles flere underspørsmål, som jeg gjennomgående vil basere analysen på: Hvordan fremstilles kampene ved Leningrads utkanter høsten 1941, tyskernes beslutning om å beleire byen og de sovjetiske tilbakeslagene? Videre, hvordan fremstilles ”hungervinteren” 1941/42? Hvordan fremstilles situasjonen i de okkuperte områdene av Leningrad-provinsen? Og, mer generelt, hvordan representeres ”ordinære” kvinner og menn – historiens menneskelige subjekter – i historieskrivningen? Jeg har valgt å stille nettopp disse spørsmålene fordi de belyser den his-

---

¹¹ O. F. Suvenirov, ”Poklonmisia i mertvym i zjivym,” *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 1 (1994): 4.

¹² S. P. Knjazev, *Na zasjtsjite nevskoj tverdny: Leningradskaja partijnaja organizatsija v gody Velikoj otetsjestvennoj vojny*, (Leningrad: Lenizdat, 1965), 179.

¹³ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 73.

¹⁴ Jf. Nikita Andrejevitsj Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, (St. Petersburg: Izdatelskij Dom ”Neva”, 2004), 11-12.

toriografiske tradisjonen på en måte som godt synliggjør dens utvikling, dens endringer og kontinuiteter.

På bakgrunn og i forlengelsen av den hovedsakelig empirisk redegjørende hoveddelen (kapittel 2 og 3), vil jeg i kapittel 4 foreta en sammenfatning av mine funn, som samtidig drøfter spørsmål om endring, kontinuitet og årsakssammenhenger. I dette kapittelet inngår en undersøkelse av forholdet mellom beleiringshistoriografien, den statlige historiepolitikken og den kulturelle erindringen i det sovjetiske og postsovjetiske samfunnet.¹⁵

I arbeidet med problemstillingen vil jeg søke å identifisere endringer og kontinuiteter i den historiografiske tradisjonens diskursive strukturer, eller hva den tyske historikeren Jörg Baberowski kaller *Sagbarkeitsregime*.¹⁶ Dette handler om hva som til ulike tider har bestemt og forandret grensene for historikernes forståelses- og erkjennelseshorisont, men også om hva historikerne både forsto og erkjente – men ikke kunne uttale fordi det falt utenfor den hegemoniske diskursens rammer. Arkivtilgang og sensurpraksis er faktorer som spiller inn i denne sammenhengen, og disse har for sovjetperioden det til felles at de var bestemt og nøye kontrollert av den autoritære/totalitære partistaten. Partiets politiske linje blir derfor en viktig forklaringsfaktor i fremstillingen av den sovjetiske historieskrivningens utvikling. Etter Sovjetunionens oppløsning rev historikerne seg løs fra statsmaktens ideologiske grep, men uten at historieskrivningen dermed nødvendigvis ble fullstendig uavhengig av historiepolitiske føringer ovenfra. Snarere ble det nå tale om et mer dynamisk samspill mellom historikeren, staten og samfunnets allmenne erindringskultur.

---

¹⁵ Til grunn for dette ligger litteratur som tematiserer skjæringsfeltet mellom erindring og historie, noen viktige utgivelser er M. V. Loskutova, red., *Pamjat o blokade: Svidtelstva otsjevidtsev i istoritsjeskoje soznanije obsjtsjestva: Materialy i issledovanija* (Moskva: Novoje izdatelstvo, 2006); Lisa A. Kirschenbaum, *The legacy of the Siege of Leningrad, 1941-1945: myth, memories, and monuments*, (New York: Cambridge University Press, 2006); Nina Tumarkin, *The living and the dead: the rise and fall of the cult of World War II in Russia*, (New York: Basic Books, 1994); Natalia S. Lebedeva, "Man and the Political System in the Period of World War II (the Russian Experience)," i Stig Ekman, og Nils Edling (red.), *War experience, self image and national identity : the Second World War as myth and history* (Stockholm, 1997).

¹⁶ Jörg Baberowski, *Der Sinn der Geschichte: Geschichtstheorien von Hegel bis Foucault*, (München: Beck, 2005), 197.

1.2.1 Myte

”Beleiringsmyten” vil være et omdreiningspunkt i denne studien, og med dette menes grunnfortellingen om beleiringen som en historie om kollektivt heltemot, vellykket forsvar og endelig seier. Bruken av begrepet *myte* krever en forklaring. ”Myte” forstås ofte enten som en fiktiv, fantastisk fortelling for å forklare noe ukjent, eller som en betegnelse på forfalskning av historiske kjensgjerninger, synonymt med løgn og usannhet, noe som kan og bør tilbakevises gjennom ærlig sannhetssøken. En slik forståelse av ”myte” er ikke vanskelig å finne igjen for eksempel i boktitler som *Okkupasjonen. Sannhet og myter*,¹⁷ eller *Wehrmacht. Myte og realitet*.¹⁸ Her handler det imidlertid ikke om en slik dikotomi mellom sannhet og usannhet, men snarere om begrepets opprinnelige betydning slik det kom til uttrykk i Aristoteles’ *Poetikken*. Med *mythos* mente Aristoteles *plottet*, den primære og viktigste komponenten i et dikt eller en fortelling. Plottet gjør fortellingen fullstendig, og bringer dens deler sammen til et meningsfylt hele. Overført fra litteraturens til historiografiens univers, kan en si at ”myte” betyr en simplifisert og dramatisert fortelling som gir struktur og mening til en fortidig virkelighet og til erindringen om denne. Når den fortidige virkeligheten er ekstremt kaotisk og smertefull, som i krigens og Leningrad-beleiringens tilfelle, blir nødvendigheten av å konstruere en slik meningsfylt fortelling spesielt tvingende. Som historikeren Lisa Kirschenbaum formulerer det i sin studie av beleiringens myter, minner og monumenter,

More than an official fiction, the story of heroic Leningrad – an embattled, united, and courageous community – provided a shared narrative that helped Leningraders to make sense of their own experiences and to sustain hope.¹⁹

Myten tar gjerne opp i seg elementer av historieforfalskning, men kan imidlertid ikke *reduseres* dit hen, for den ”meningsdannelse og opphøyning av historien” som myten representerer, ”er i seg selv en historisk kjensgjerning”.²⁰ Myten er altså ikke noe som simpelthen er pålagt eller påtvunget ovenfra, selv om den sovjetiske krigsmyten, og herunder beleiringsmyten, na-

---

¹⁷ B. V. Sokolov, *Okkupatsija. Pravda i mify*, (Moskva: AST, 2002).

¹⁸ Rolf-Dieter Müller og Hans-Erich Volkmann, red., *Die Wehrmacht: Mythos und Realität* (München: Oldenbourg, 1999).

¹⁹ Kirschenbaum, *The Legacy of the Siege of Leningrad*.

²⁰ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, (München: C. H. Beck, 2006), 41.

turligvis i en viktig forstand var nettopp dét. Et viktig poeng er at myten får sin egen selvstendige kraft i det den resonnerer og internaliseres hos mottagerne, og dermed former deres selvforståelse og historiebevissthet. Som historikeren Amir Weiner skriver om den sovjetiske krigsmyten,

Almost from the moment of commencement the myth of the war became a central feature in the world of Soviet citizens through a myriad of rites and rituals that shaped daily calendars from cradle to grave and constantly reminded people of the war, turning them into ex post facto participants in the event. The Soviet landscape was plastered with monuments, choreographed cemeteries, collective farms, and streets that bore the names of battles, heroes, and dates of the great event. Literature, music, and cinema witnessed an avalanche of war anthologies, memoirs, poems, albums, and films that celebrated this epic event. The war was impossible to ignore.²¹

Så også for leningraderne, som ifølge Lisa Kirschenbaum “ofte internaliserte statsmyter og inkorporerte medienes bilder og slagord i deres egen erindring.”²² På denne måten er mytens funksjon ikke bare politisk, ved legitimering av maktforhold ”ovenfra”, men også kulturell, ved at den ”nedenfra” tjener vanlige menneskers behov for å orientere seg i tilværelsen og for å skape mening og orden i sine personlige erindringer om fortiden.

Begrepet ”myte” bærer således i seg en sterk og dynamisk forklaringskraft. Gjennom anvendelsen av mytebegrepet i min analyse, søker jeg å gi en forklaring på tilblivelsen og den videre utviklingen av beleiringshistoriografien som tar opp i seg både ovenfra- og nedenfravirkende årsaker: Mytens reproduksjon og rekonfigurasjon skjedde altså ikke bare under innflytelse av politiske legitimeringsbehov, men også ved at ordinære borgere tilegnet seg, internaliserte og videreførte den.

1.2.2 Kollektiv erindring: kulturell og politisk

Historieskrivningen spiller en sentral rolle i dannelsen, reproduksjonen og den videre formingen av et samfunns kollektive erindring.²³ Når det gjelder spørsmålet om den kollektive

---

²¹ Amir Weiner, *Making sense of war: the Second World War and the fate of the Bolshevik Revolution*, (Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2001), 20.

²² Kirschenbaum, *The Legacy of the Siege of Leningrad*, 11.

²³ Historikerne er, med Paul Ricoeurs ord, bærere av en kritisk autoritet gjennom hvilken de har makt ikke bare til å artikulere og konsolidere, men også til å korrigere og motsi den kollektive erindringen. Paul Ri-

erindringen, og beleiringshistoriografiens forhold til denne og til den statlige historiepolitikken, tar jeg utgangspunkt i kulturviteren Aleida Assmanns diskusjon av emnet.²⁴ Assmann skiller først og fremst mellom tre erindringsnivåer: biologisk, sosialt og kulturelt. Mens det første har med nerveceller og det andre med individuell, mellommenneskelig kommunikasjon og koordinasjon å gjøre, knytter det tredje – det kulturelle (og kollektive) nivået – seg til tekster, symboler, gjenstander og monumenter. I motsetning til den sosiale erindringen, hvis tidsmessige rekkevidde er biologisk begrenset av lengden på et menneskeliv, er den kulturelle erindringen løsrevet fra den menneskelige, dødelige bæreren og nedfelt i eksterne medier og symboler, hvilket betyr et enormt potensial for overlevering. Som Assmann uttrykker det:

Mens den sosiale erindringen hele tiden forgår sammen med menneskene som støtter den, tilbyr kulturelle symboler og tegn en mer langvarig støtte. Den sosiale erindringens rekkevidde er bundet til livsrytmer og dermed biologisk begrenset, den kulturelt frembrakte erindringen [har] derimot [...] en langsiktig tidshorisont, som potensielt strekker seg over århundrer.²⁵

Innenfor den kollektive erindringen skiller Assmann ut ytterligere en type som er sentral i denne studiens kontekst, nemlig den *politiske erindringen*. Den politiske erindringen har det til felles med den kulturelle at den søker å videreformidle erfaringer og kunnskap over generasjonstersklene og på denne måten utforme en langvarig sosial erindring. Men til forskjell fra den kulturelle erindringen, som er mangfoldig, heterogen og dynamisk – og dermed ikke bare tilpasningsdyktig og fleksibel, men også ustabil og mer omstridt – er den politiske erindringen kjennetegnet av enhetlighet, homogenitet og entydighet; den er i stor grad bestemt ”ovenfra” og er velegnet for instrumentalisering.

I min analyse av de sovjetiske beleiringsfremstillingene vil den kulturelle erindringen om beleiringen først og fremst representeres ved verket *Blokadnaja kniga* [Beleiringsboken], en samling av intervjuer, dagbokutdrag og nedskrevne erindringer fra mennesker som overlevde beleiringen, først publisert i 1979/1982 (i to bind). I den sovjetiske historiografiens kontekst var *Blokadnaja kniga*, som vi skal se, unntaket som bekreftet regelen om den politiske erind-

---

coeur, "Memory – Forgetting – History," i Jörn Rüsen (red.), *Meaning and Representation in History* (New York/Oxford, 2006), 11.

²⁴ Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, spesielt 21-62.

²⁵ *Ibid.*, 34-5.

ringens dominans i historieskrivningen. Med Sovjetunionens oppløsning, og opphevelsen av sensur og politisk kontroll, ble den kulturelle erindringen imidlertid satt i historiografisk spill. Gjennom å undersøke dynamikken mellom en "frigjort" kulturell erindring og en fortsatt virksom politisk erindring innenfor rammene av den postsovjetiske beleiringshistoriografien, vil jeg forsøke å si noe om hvorfor sistnevnte på noen måter endret seg og på andre måter viste kontinuitet i perioden etter 1990.

Erindringen om beleiringen er et tema som i seg selv kunne vært, og faktisk er gjort til, gjenstand for omfattende studier.²⁶ Hovedtemaet i denne studien er og blir den *historiografiske* tradisjonen. Grunnen til at erindringen likevel tematiseres til en slik grad, er at de to er vanskelige å skille ad. Under spesiell innflytelse fra Holocaust-forskningen har historievitenskapen siden 1980-tallet i økende grad tematisert, problematisert og tatt opp i seg erindring og minne, personlig erfaring og muntlig overlevering.²⁷ I kjølvannet av denne utviklingen er det blitt bygget broer over den tidligere så dype kløften mellom den tradisjonelle historievitenskapelige og den erindringsorienterte fortolkningen av fortiden.²⁸ Den franske historikeren Pierre Nora gikk således kanskje for langt da han hevdet at det er en antagonistisk motsetning mellom historieskrivning og erindring: "At the heart of history is a critical discourse that is antithetical to spontaneous memory. History is perpetually suspicious to memory, and its true mission is to suppress and destroy it".²⁹ Det er klart at historie og erindring ikke er det samme, men Nora står her i fare for å miste blikket for den tette sammenfiltringen av de to. Historie og erindring er, igjen med Aleida Assmanns ord, "henvist til hverandre og kan bare oppfylle sin funksjon gjennom gjensidig påvirkning. [...] Historieforskningen er henvist til erindringen for betydning og verdiorientering, erindringen er henvist til historieforskningen for verifikasjon og korrektur."³⁰

---

²⁶ Se f. eks. Kirschenbaum, *The Legacy of the Siege of Leningrad*.

²⁷ For en utdypelse av Holocaust-forskningens eksemplariske rolle i så måte, se Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, 47-51.

²⁸ Assmann påpeker at det antagonistiske skillet mellom historie og erindring selv har sin historie: Det oppsto først i og med profesjonaliseringen og institusjonaliseringen av historievitenskapen på 1800-tallet. Tidligere var historieskrivningen derimot preget av en "sammensmeltning av historie og erindring". Ibid., 43-7.

²⁹ Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire," *Representations* 26, Spring (1989): 9.

³⁰ Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, 51.

1.3 KILDER

Denne studiens kildegrunnlag består først og fremst av et bredt utvalg sovjetiske og postsovjetiske historiefaglige publikasjoner om beleiringen av Leningrad: monografier, kollektivmonografier, artikkelsamlinger, dokumentsamlinger og artikler i vitenskapelige tidsskrifter.³¹ Med få unntak er tekstene forfattet eller redigert av profesjonelle historikere. Et unntak verdt å nevne er *Blokadnaja kniga* (1979/1982), som er skrevet av forfatteren Daniil Granin og den hviterussiske filologen Ales Adamovitsj. Dette er en samling intervjuer, nedtegnede erindringer og dagbøker, som både ved form og innhold skiller seg ut fra den øvrige beleiringshistoriografien – og som tas med i analysen nettopp for å belyse spesielle trekk ved sistnevnte.

Metodisk leser jeg beleiringsfremstillingene både som levninger og beretninger. Jeg er altså ikke kun ute etter å situere en gitt fremstilling innenfor sin tids diskurs, men samtidig å vurdere den som beretning om de faktiske hendelsene – for slik å vise historiografiens nyvinninger så vel som stillheter. Som basis for en slik indre kildekritikk gjør jeg til dels bruk av primærkilder i form av offisielle dokumenter, dagbøker og annet materiale fra dokumentsamlinger og andre kildepublikasjoner, til dels vil slike realhistoriske referansepunkt søkes i sekundærlitteraturen. Her er det først og fremst tale om Jörg Ganzenmüllers monografi *Das belagerte Leningrad 1941–1944: Die Stadt in den Strategien von Angreifern und Verteidigern* (2007), som med sitt omfattende kildegrunnlag fra tysk og russisk side og sin analytiske klarhet kan sies å representere forskningsfrontens fremste linje.³²

For øvrig baserer jeg meg allment på en bred sekundærlitteratur om sovjetisk/postsovjetisk historiografi generelt og om andre verdenskrig spesielt.³³

---

³¹ Det dreier seg om over 60 bøker/artikkelsamlinger og ca 30 artikler, se litteraturlisten. Utvalget omfatter de mest sentrale verkene, og er gjort på grunnlag av eget skjønn og med god hjelp fra henvisninger i sekundærlitteraturen, jf. spesielt Valerij Pavlovitsj Gridnev, "Otetsjestvennaja istoriografija oborony Leningrada (1941-1944 gg.)" (Avtoreferat, Severo-zapadnaja akademija gosudarstvennoj sluzjby, 1995); A. R. Dzeniskevitsj, *Blokada i politika: oborona Leningrada v polititsjeskoj konjunktore*, (St. Petersburg: Nestor, 1998).

³² Ved å lese beleiringsfremstillinger som beretning, vil det historiografiske nivået noen steder overlape med det realhistoriske.

³³ Viktig her er blant annet Matthew P. Gallagher, *The Soviet History of World War II: myths, memories, and realities*, (New York: Praeger, 1963); R. W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, (Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press, 1989); R. W. Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*, (Houndmills: Macmillan 1997); Bernd Bonwetsch, "Der 'Grosse Vaterländische Krieg': Vom öffentlichen Schweigen

1.4 HISTORIOGRAFIENS HISTORIOGRAFI

Om Leningrad-beleiringens historiografi er det i det hele tatt skrevet lite, og norsk historieforskning om beleiringen er ikke-eksisterende – på tross av at nær 2000 norske frontkjempere tok del. Således representerer foreliggende studie i nasjonal sammenheng en første ansporing. Den viktigste fremstillingen i russisk kontekst er Andrej Dzeniskevitsj' bok *Beleiringen og politikken. Forsvaret av Leningrad i den politiske konjunkturen*. Den har, tross noen svakheter og begrensninger,³⁴ mange innsiktsfulle betraktninger som vil informere min egen analyse. For øvrig har det lyktes meg å skaffe til veie et sammendrag av en doktoravhandling forfattet av V. P. Gridnev i 2002 med tittelen "Den nasjonale historiografien om forsvaret av Leningrad",³⁵ som beskriver historieskrivningen skjematisk og innenfor et relativt begrenset rammeverk, men som likevel er nyttig ikke minst for å peke ut sentrale verker. Dertil har jeg ikke minst gjort god bruk av, og funnet stor inspirasjon i, den tyske historiker Jörg Ganzenmüllers analyse av sovjetisk og russisk erindringskultur om beleiringen.³⁶

Foreliggende avhandling søker å bidra til forskningen ved å tilføre den noe som til nå har manglet, nemlig en omfattende, kildetung og teoretisk informert studie av synet på beleiringen i den sovjetiske og postsovjetiske historiografiske tradisjonen.

---

unter Stalin zum Heldenkult unter Breschnew," i Babette Quinkert (red.), *"Wir sind die Herren dieses Landes": Ursachen, Verlauf und Folgen des deutschen Überfalls auf die Sowjetunion* (Hamburg, 2002); Dietrich Geyer, "Perestrojka in der sowjetischen Geschichtswissenschaft," i Dietrich Geyer (red.), *Die Umwertung der sowjetischen Geschichte* (Göttingen, 1991); Alter L. Litvin og John L. H. Keep, *Writing History in Twentieth-Century Russia: A View From Within*, (Houndmills: Palgrave, 2001); Roger D. Markwick, *Rewriting history in Soviet Russia: the politics of revisionist historiography, 1956-1974*, (Basingstoke: Palgrave, 2001); Joachim Höslér, "Aufarbeitung der Vergangenheit? : Der grosse vaterländische Krieg in der Historiographie der UdSSR und Russlands " *Osteuropa* 13, 4-6 (2005).

³⁴ For eksempel fremstilles boken som et forsøk på å fri den russiske historievitenskapen fra "tendensiøsitet" og "hangen til politisk konjunktur" – som om det skulle være mulig for en russisk, eller en hvilken som helst annen historiker å "frigjøre seg" fra politikken i vid forstand. Dzeniskevitsj' egne utfall mot dem som i hans syn forsøker å "deheroisere" beleiringen er for eksempel interessante som utslag av den "politiske konjunkturen" forfatteren selv forholder seg til. Videre mangler utenlandsk litteratur i betraktningen.

³⁵ Gridnev, "Otetsjestvennaja istoriografija".

³⁶ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 316-363.

1.5 OM OVERSETTELSER

Alle oversettelser fra russisk og tysk er mine egne dersom annet ikke er oppgitt. Grunnet plasshensyn gjengis russisk originaltekst bare unntaksvis, ved spesielle ord eller uttrykk, da under veiledning av Språkrådets transkripsjonsregler. I de fleste tilfeller der tysk sekundærlitteratur siteres, gjengis heller ikke originalteksten, men i primærkildenes tilfelle (utdrag fra den tyske generalstabssjefens krigsdagbok, Hitlers krigsdirektiver og liknende) har jeg funnet det hensiktsmessig å føre sitatene i sin originale språkdrakt i brødteksten, med mine oversettelser i fotnotene. Dette skyldes den spesielt utvetydige språklige stilen Hitler og hans generaller benyttet når de talte om Leningrads skjebne, hvilket er interessant sett i lys av den ellers ofte eufemistiske bruk av språket når det var tale om masse mord (f. eks. *Sonderbehandlung* ("spesialbehandling") om gassing av jøder og andre i dødsleirene).

1.6 STRUKTUR

Innledningen følges av kapittel 2, som omfatter hele sovjetperiodens beleiringshistoriografi. Kapittelet er delt opp i tre hoveddeler (2.1, 2.2 og 2.3), som henholdsvis tar for seg den sovjetiske historievitenskapelige bakgrunnen, beleiringens historiografi fra 1941 til Stalins død i 1953, og den videre historiografiske utviklingen frem til *glasnost*. Kapittel 3 er delt i to (3.1 og 3.2), der en innledende del redegjør for *glasnost* generelt og knytter an til Leningrad-beleiringens historiografi spesielt ved å se nærmere på nytgivelsen av Adamovitsj og Granins bok *Blokadnaja kniga*, mens neste del tar for seg den postsovjetiske beleiringshistoriografien i detalj. Hvert kapittel avsluttes ved en kort oppsummering.

Avslutningskapittelet, kapittel 4, oppsummerer i to deler den sovjetiske og den postsovjetiske historieskrivningen om beleiringen, og drøfter utviklingen og reproduksjonen av beleiringsmyten i lys av konseptet om politisk og kulturell erindring: Mens sovjetperioden var karakterisert av den politiske, instrumentaliserende erindringens stramme grep, kan man i den postsovjetiske epoken observere en dynamikk der beleiringsmyten utfordres ved at den kulturelle erindringen kommer i spill.

2. BELEIRINGEN I SOVJETISK HISTORIESKRIVNING

2.1 BAKGRUNNEN. SOVJETISK HISTORIEVITENSKAP 1917–1941

Historikerne som under andre verdenskrig og i de første etterkrigsårene forfattet de første tekstene om Leningrads beleiring, hadde gjennomgått sine formative år i kjølvannet av Oktoberrevolusjonen, på 1920- og 30-tallet. For å forstå hvilke diskursive og institusjonelle rammer som omga dem og bestemte grensene for deres erkjenneshorisonter og intellektuelle handlingsrom, er det nødvendig å se nærmere på de historievitenskapelige vilkår som gjaldt i det sovjetiske samfunnet i dette tidsrommet.

2.1.1 1917—1928: Før Stalin

Perioden 1921–28, preget av Lenins "Nye økonomiske politikk" (NEP), markerte et pusterom for millioner av Sovjetunionens innbyggere mellom borgerkrigens redsler på den ene siden og Stalins tvangskollektiviserings- og terrorpolitikk på den andre. Disse årene har blitt beskrevet som en relativt fruktbar tid for sovjetisk historievitenskap, der nivået av statlig innblanding var lavt og der "borgerlige" historikere virket side om side med marxistisk orienterte i kritiske undersøkelser av en rekke temaer.³⁷ Dette hang sammen med myndighetenes generelle behov for å samarbeide med den eksisterende, hovedsakelig ikke-marxistiske intelligentsiaen i den økonomisk-administrative gjenoppbyggingen av et land revet i filler av revolusjon og borgerkrig. Den relative friheten skyldtes også Lenins visjon om å ta tiden til hjelp heller enn å bruke umiddelbar tvang, om å la sosialismen gradvis, ved nyutdanning, assimilasjon og institusjonalisering, absorbere de borgerlige elementene innen intelligentsiaen.³⁸

---

³⁷ George M. Enteen, "Marxists versus Non-Marxists: Soviet Historiography in the 1920s," *Slavic Review* 35, 1 (1976); Markwick, *Rewriting history*, 41; Synnøve Karin Nyman, "En historiografisk transformasjon?: russisk historievitenskap fra sovjetisk til postsovjetisk kontekst" (Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2007), 13-14; Archie Brown *et al.*, *The Cambridge encyclopedia of Russia and the former Soviet Union*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 106.

³⁸ Nyman, "En historiografisk transformasjon?: russisk historievitenskap fra sovjetisk til postsovjetisk kontekst", 14-15.

Tendensen til sentralisering og ideologisk-politisk ensretting syntes utover på 1920-tallet imidlertid stadig tydeligere. Eldre vitenskapelige sentre ble nedlagt, ikke-marxistiske og andre uønskede historikere ble skviset ut og deportert, og forskningsprosjekter som ikke bidro til den sosialistiske "byggeprosess" [*stroitelstvo*] kunne ikke regne med statlig støtte. Institusjonaliseringen av "den rette sosialistiske vitenskap" skjøt fart: I 1918 ble Det sosialistiske akademi opprettet (fra 1924 Det kommunistiske akademi), i 1920 Institutt for Partihistorie og Marx- og Engelsinstituttet, i 1921 De røde professorers institutt, i 1923 Lenininstituttet, og i 1925 Marxisthistorikernes samfunn. Institusjonenes ledelser besto ofte av partifunksjonærer uten historiefaglig utdanning, og statuttene stipulerte typisk kamp "mot borgerlige og småborgerlige forvrengninger av marxismen" og "for en strikt anvendelse av dialektisk materialisme".³⁹ Studenter ble tatt opp mer på bakgrunn av "proletær opprinnelse" enn akademiske kvalifikasjoner, og var etter endt utdanning ofte å regne som inkompetente politiske aktivister heller enn faghistorikere. Lenininstituttet og Institutt for partihistorie var sågar direkte underlagt kommunistpartiets sentralkomité.⁴⁰

2.1.2 1928—1941: Under Stalin

Den store lokføreren på historiens lokomotiv var et av Josef Stalins mange tilnavn,⁴¹ og et som levende illustrerer to viktige forhold som fundamentalt preget sovjetisk historieskrivning under hans styre. For det første er det verdt å dvele nærmere ved ideen om "historiens lokomotiv". Den reflekterer det teleologiske elementet i marxistisk historieteori, som under Stalin ble opphøyet til allmenn lov. Historien damper fremover mot et bestemt mål, mot den kommunistiske utopi. Lokomotivet – selve drivkraften – kunne i dette bildet være klassekampen, re-

---

³⁹ Et unntak var Marx- og Engelsinstituttet, som var ledet av historikeren og filosofen David Borisovitsj Rjazanov. Instituttet samlet, redigerte og publiserte under Rjazanovs ledelse store mengder manuskripter og dokumenter om marxismens historie. Rjazanov selv, en selvlært og ytterst begavet humanist som blant annet oversatte akademiske verker fra fransk, tysk og engelsk, bestrebet seg på å ansette folk på grunnlag av faglige kvalifikasjoner, og ikke politisk tilhørighet. Rjazanov ble arrestert og henrettet i 1938 for angivelig å tilhøre en "høyreopportunistisk troskistisk organisasjon", og hans personlige bibliotek og enorme arkiv ble brent ned. Jf. T. I. Khorkhordina, "Rukovoditeli gosudarstvennoj arkhivnoj sluzjby Rossii (1918-1996). Rjazanov (Goldendakh), David Borisovitsj" (tilgjengelig fra <http://www.rusarchives.ru/heades/razanov.html> [sistert 6. januar 2009]).

⁴⁰ Litvin og Keep, *Writing History*, 6-10.

⁴¹ R. C. Raack, "Stalin Plans His Post-War Germany," *Journal of Contemporary History* 28, 1 (1993): 56.

volusjonen, krigen eller alle tre. For det andre er tanken om Stalin som lokfører illustrativ for personkulten rundt diktatoren, hans offisielle halvgudaktige status som marxismeleninismens eneste rette fortolker, og de dertil hørende implikasjoner for intellektuelt liv og vitenskapelig virke.

Mens ikke-marxistiske historikere i alle fall på første halvdel av 1920-tallet kunne operere relativt fritt, hardnet klimaet voldsomt til i 1928–29. Denne prosessen var forbundet med Stalins kampanje for å konsolidere sin personlige og politiske makt. Stalin forkastet Lenins NEP-program til fordel for hodestups kollektivisering og industrialisering, og uløselig tilknyttet var terroren. Bare i løpet av 1929 ble, i følge historikeren Alter Litvin, minst 130 historikere isolert, deportert og forvist i Sovjetunionen.⁴² Høsten samme år startet utrenskningen av *Akademija Nauk* – Vitenskapsakademiet. Direktøren for akademiets bibliotek, den 70 år gamle historikeren Sergej F. Platonov, ble anklaget for å skjule antibolsjevistiske dokumenter og arrestert sammen med sin datter. Etter 19 måneder i fengsel ble han forvist til Samara, 85 mil sørøst for Moskva, der han døde kort tid etter. Arrestasjonen og forvisningen av Platonov var bare den første i en lang rekke, og innen utgangen av 1932 var kun én historiker igjen blant Vitenskapsakademiets ansatte fra tiden før 1929.⁴³

Én hendelse fremskyndet fremfor alt den sovjetiske historieskrivningens degenerasjon i denne perioden: I oktober 1931 sendte Stalin et brev til redaksjonen i historietidsskriftet *Proletarskaja Revoljutsija* der han protesterte mot trykkingen av historikeren A. G. Slutskijs artikkel om bolsjevikenes forhold til tyske sosialdemokrater før 1914.⁴⁴ I brevet stemplet han Slutskijs tekst som "illojal overfor partiet" [*antipartijnyj*] og "halvtrotskyistisk". Slutskij hadde hevdet at Lenin inntil 1914 hadde undervurdert sentrismens styrke hos de tyske sosialdemokratene og dermed faren for forsoning med opportunistiske tendenser.⁴⁵ En *ekte bolsjevik* [*nastojasjtjij bolsjevik*] var imidlertid, ifølge Stalin, en som til alle tider kjempet en nådeløs

---

⁴² Litvin og Keep, *Writing History*, 16. I boken står det at over 130 historikere ble "fysisk likvidert", men dette er en oversettelsesglipp. Personlig e-post-kommunikasjon med forfatteren, 13.05.08.

⁴³ John Barber, *Soviet historians in crisis: 1928-1932*, (London: Macmillan, 1981), 40-41.

⁴⁴ John Barber, "Stalin's Letter to the Editors of Proletarskaya Revoljutsiya," *Soviet Studies* 28, 1 (1976).

⁴⁵ "Sentrisme" i denne konteksten betegner en politisk mellomposisjon mellom reformistisk og revolusjonær sosialisme. Den er i Stalins øyne "opportunistisk" fordi den taler for en tidsubestemt fremtidig revolusjon og samtidig for reformisme under de nåværende forhold.

kamp mot alle former for opportuniste. Derfor var Slutskijs påstand om at Lenin hadde undervurdert tysk sentrisme i Stalins øyne også en påstand om at "Lenin i perioden før krigen ikke hadde vært en ekte bolsjevik".⁴⁶ Ved å forvandle og redusere Lenins kompromissløse bolsjevisme – et "aksiom", et selvnynnende faktum – til "et spørsmål for diskusjon", fremviste tidsskriftets redaksjon en ettergivende og "råtten liberalisme"; man skulle i det hele tatt ikke stole på "arkivrotter" og deres funn, men heller bedømme partiet og dets ledere "for sine gjerninger".⁴⁷

Konsekvensene av Stalins brev for det sovjetiske historiemiljøet var katastrofale. Kort tid etter offentliggjøringen begynte en veritabel heksejakt på "trotskistiske forfalskere" og andre "kontrarevolusjonære sabotører". Det ble holdt møter ved forskjellige historiske institutter med øvelser i "kritikk og selvkritikk", historiske tidsskrifter kappet om å vise størst begeistring for Stalin og hans brev, historikere ble avskjediget fra sine stillinger og kastet ut av partiet. En samtidig sovjetisk historiker skrev i sin dagbok 3. februar 1932 at "dusinvis av universitetslærere ble sparket og utvist fra partiet for en eller annen feil begått for fem år siden – kastet ut og til den grad redusert at til og med selvmordsforsøk og galskap forekom." Han fant en historiker som tidligere hadde vært ledende i kampen mot Trotskij, og nå offentlig var stemplet som skjult trotskist, "sittende på sitt tomme kontor med hodet i hendene, urolig kikkende ut av vinduet", han kunne ikke forklare hva som foregikk – bare at Stalin var misfornøyd med ham.⁴⁸ Tidsskriftet *Borba klassov* ["Klassekampen"] meldte tidlig i 1932 om situasjonen i provinsene at "alle som har skrevet historiske verker har blitt fordømt for trotskistisk smugling eller ren trotskisme."⁴⁹ Kampanjen mot ideologiske avvikere innen historieprofesjonen nådde snart alle andre sfærer av intellektuell aktivitet. Med historikeren John Barbers konsise oppsummering:

Henceforth, the party leadership itself would be the arbiter of truth – in history and potentially in every other scientific and cultural field. An absolutely binding party line was laid down. For since the distinction between obedience to the party and loyalty to the

---

⁴⁶ I. V. Stalin, "O nekotorykh voprosakh istorii bolsjevizma" i *I. V. Stalin: polnoje sobranije sotsjinenii* (tilgjengelig fra <http://petrograd.biz/stalin/13-20.php> [sitert 4. mars 2008]). Alle oversettelser er mine dersom annet ikke er angitt.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Litvin og Keep, *Writing History*, 13.

⁴⁹ Barber, "Stalin's Letter to the Editors of Proletarskaya Revolyutsiya," 22.

state had been to all practical purposes obliterated, any deviation from the line would be not only wrong, but disloyal and treasonable. Conformity was now imposed. It is in this sense that Stalin's letter represented a vital turning-point in the regime's relations with the intelligentsia.⁵⁰

Et illustrativt eksempel på hvordan den ideologisk-metodiske ensrettingen ble manifestert på trykk kan observeres i følgende beskrivelse av undertrykkelsen av det største bondeopprøret i russisk historie, ledet av Jemeljan Pugatsjov på 1770-tallet, i en lærebok i historie for tredje- og fjerdeklassinger utgitt i 1937:

Bøndene kjempet tappert og urokkelig, men de var underkuet av uvitenhet og kunne ikke forestille seg klart hva de måtte gjøre. De var splittet, og maktet ikke å skape en stabil organisasjon og en sterk armé for krig. Arbeiderklassen, som kunne ha ledet bøndene og de undertrykte folkene inn i krigen, fantes ennå ikke da. Ennå var det ingen enhet mellom arbeiderklassen og bondestanden. Nettopp derfor ble bøndene og de undertrykte folkene knust.⁵¹

Etter først å ha antydnet reelle årsaker til bondeopprørets sammenbrudd (mangel på militære evner, splittethet), ender analysen opp med å vise til den "ennå" ikke oppnådde "enhet mellom arbeiderklassen og bondestanden" som den avgjørende årsak. Fortolkningen av historien reduseres her til en øvelse i teleologisk determinisme.

Det praktiske utslaget av stalinismens triumf i historievitenskapen kan fremfor alt illustreres ved den beryktede læreboken i partihistorie *Istorija vsesojuznoj kommunistitsjeskoj partii (bolsjevikov): kratkij kurs* (Sovjetunionens kommunistpartis historie, kort kurs – heretter *Kratkij kurs*), som kom ut i 1938 og var trykket opp i 30 millioner eksemplarer innen 1948.⁵² Boken representerte ifølge historikeren Roger D. Markwick "den kodifiserte kulminasjonen av den nådeløse *auto-da-fé* mot historikerne satt i gang av Stalins brev til *Proletarskaja Revoljutsija*".⁵³ 14. november 1938 erklærte partiets sentralkomité boken for den "eneste" og "offisielle"

---

⁵⁰ Ibid.: 25.

⁵¹ A. V. Sjestakov, *Kratkij kurs istorii SSSR: utsjebnik dlja 3-go i 4-go klassov*, (Moskva: Gosudarstvennoje utsjebno-pedagogitsjeskoje izdatelstvo, 1937), 72. Forfatteren, A. V. Sjestakov, demonstrerte sin beredskap til å gå stalinismens mest brutale ærend da han under et foredrag om "sabotasjemetoder på historiefrenten" 31. oktober 1937 anbefalte tilintetgjørelse av navngitte kolleger som "fiender av folket". Litvin og Keep, *Writing History*, 14.

⁵² Utgitt på norsk i 1939 som *Sovjetunionens kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie : kort fremstilling* (Oslo: Internasjonalt arbeiderforlag, 1939).

⁵³ Markwick, *Rewriting history*, 42.

veiviser til marxisme-leninisme og partihistorie. Resolusjonen nedla i praksis forbud mot alle andre fortolkninger.⁵⁴

I *Kratkij kurs*, som oppnådde en nærmest bibelsk status og øvde sterk innflytelse på sovjetisk historieskrivning i mange tiår,⁵⁵ reduseres sovjetisk historie til partihistorie, Stalin opphøyes som den eneste legitime fortolker av denne og av marxistisk teori, og mennesker med divergerende oppfatninger avfeies som sabotører, spioner og kontrarevolusjonære. I bunnen lå en stalinistisk tolkning av Marx' historieteori og den historiske materialismen: Tanken om historien som en lovmessig bestemt, trinnvis prosess der ett sosioøkonomisk system erstattes av et annet som følge av uforenlige motsetninger mellom produktivkreftene og produksjonsforholdene ble erklært for det eneste "objektive" historievitenskapelige kriterium. Således ble historieskrivningen i høy grad rensert for mennesket som aktivt historisk subjekt – i dets sted ble plassert størrelser som "produktivkrefter", "produksjonsforhold", "arbeidskreftene" eller et anonymt, ansiktsløst *narod* ("folk"). Med Markwicks ord ga *Kratkij Kurs* konkret form til "en teleologi i hvilken sovjetisk sosialisme var den lovmessige kulminasjonen av menneskehetens lange marsj".⁵⁶ Historiens lokomotiv nærmet seg endestasjonen, og en historieskrivning som ikke tok det innover seg, risikerte å bli anklaget for å være forræderisk og antisovjetisk.

I lys av de ovenfor skisserte historievitenskapelige vilkårene, er det ikke overraskende at de første forsøkene på å skrive Leningrad-beleiringens historie var dypt preget, og begrenset, av stalinismens ideologiske tvangstrøye, som vi skal se i det følgende.

---

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ For eksempel kan man i en lederartikkel fra en 1948-utgave av det toneangivende vitenskapelige historietidsskriftet *Voprosy istorii* lese følgende vurdering: "I dette kamerat Stalins utmerkede verk fant historikere historiemetodologiens klassiske formulering [...]. For historikernes vitenskapelige arbeid ble 'Kratkij kurs' mønsteret, i hvilket på harmonisk vis et rikholdig faktamateriale forbindes med dyp marxistisk analyse, et høyt teoretisk nivå med enkelhet og tilgjengelighet i fremstillingen." "Protiv obektivizma v istoritsjeskom nauke," *Voprosy istorii*, 12 (1948): 3.

⁵⁶ Markwick, *Rewriting history*, 45.

2.2 BELEIRINGENS HISTORIOGRAFI 1941—1953: FRA HEROISERING TIL HISTORIEPOLITISK UTRADERING

De første lokale og regionale kommisjoner for innsamling av historisk materiale om beleiringen ble nedsatt allerede fra desember 1941.⁵⁷ Noe senere, i mars 1942, tok profesjonelle historikere, via en kommisjon tilknyttet Vitenskapsakademiet, initiativ til en overordnet innsamling og organisering av kildemateriale med tanke på fremtidig historieskrivning. Kommisjonen skrev i en oppfordring til byens partikomiteé om verdien av å dokumentere ikke bare Leningrads "heroiske forsvar" og "arbeidernes selvpoppofrende virke", men også "de uhørte lidelsene forbundet med sult, bomber og granater", og viktigheten av å la "høykvalifiserte historikere" stå for arbeidet. Henvendelsen var bemerkelsesverdig fri for lovprisning av parti- og regjeringmakten. "Partiets ledende rolle", som ellers var et obligatorisk punkt i så å si alle senere sovjetiske offisielle beretninger om forsvaret av Leningrad og om den sovjetiske krigsinnsatsen i det hele tatt, ble ikke en gang nevnt.⁵⁸

Det skulle imidlertid ikke bli slik at faghistorikerne fikk styre dette arbeidet. Det ble i stedet overlatt trofaste partifunksjonærer og partihistorikere – den regionale partiledelsen tilla oppgaven stor politisk betydning, og ville nødvendigvis betro et slikt arbeid til historikerne ved Vitenskapsakademiet, siden de ikke ble ansett som tilstrekkelig politisk pålitelige.⁵⁹ Det er her tydelig hvordan historieskrivningen fra begynnelsen av var en strengt partistyrte, politisk oppgave, en form for *agitprop* (agitasjon og propaganda). Vi skal på bakgrunn av dette først undersøke hvordan *beleiringsmyten* tok form i denne perioden. Med andre ord: Hva var den sovjetiske grunnfortellingen om beleiringen, og hvordan ga den seg utslag i publiserte verker om

---

⁵⁷ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 6.

⁵⁸ A. R. Dzeniskevitsj, "O sozdanii obsjtjgorodskoj komissii po sboru materialov dlja istorii oborony Leningrada," i V. A. Sjiskin (red.), *Leningradskaja nauka v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny* (St. Petersburg, 1995), 131-5.

⁵⁹ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 7-8. Historikerne ved Vitenskapsakademiet historiske institutt i Leningrad-avdeling beskjefte seg hovedsakelig med førrevolusjonær historie. Kritiske oppfordringer fra partiorganisasjonen i de første etterkrigsårene om å vektlegge den sovjetiske perioden falt på stengrunn hos historikerne. En nærliggende forklaring er at de i det lengste ønsket å unngå å skrive om sovjetperioden, da det på grunn av politiske begrensninger nødvendigvis ville svekke arbeidets kvalitet. I 1945-46 var under en tredjedel av dem medlemmer av partiet eller noen av dets organisasjoner, noe som i det minste tyder på en viss avmålthet overfor regimet. Jf. Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 328.

beleiringens historie? Videre drøftes forsøket på å knuse beleiringsmyten i det som kom til å bli kalt "Leningrad-affæren" i 1949.

2.2.1 1941—1949: Beleiringsmyten etableres

Premissene for det som skulle bli grunnfortellingen om beleiringen, eller beleiringsmyten, ble uttrykt tidlig: I 1942 antydet den høytstående Leningrad-partifunksjonæren Jakov Kapustin den generelle linjen da han skrev at krigen var "den største prøvelsen for alle sovjetiske menneskers bolsjevistiske kvalitet, dog i første linje kommunistenes." Et år senere slo den samme Kapustin fast at "leningradernes kraftkilde var deres store patriotisme og deres uforbeholdne trofasthet overfor bolsjevikpartiet og sovjetmakten" og at Leningrads bolsjeviker, med partisjef Andrej Zjdanov⁶⁰ i spissen, "styrket [...] arbeidernes mot og oppdro dem til moralsk standhaftighet" – partiorganisasjonen var i det hele tatt "arbeidernes organisator, hjerne og hjerte".⁶¹ Videre skrev Zjdanov i 1944 et utkast til en historisk fremstilling av beleiringen der forsvaret av byen ble presentert som et vellykket foretak, der militære operasjoner og den politiske ledelsens organisering av evakuering, mattilførsel og industriproduksjon sto i sentrum. Befolkningens lidelser ble forbigått i stillhet; byens innbyggere ble tilskrevet en kollektiv heltestatus.⁶²

Disse tidlige initiativene fra partiledelsens side bidro til å legge premissene for historikernes arbeid i mange år fremover på to fundamentale måter. For det første ble fortellingen om et vellykket, heltmodig forsvar og partiledelsens avgjørende rolle dominerende, og for det andre fikk den dokumentariske basen fra begynnelsen av et ytterst ensidig preg. Udaterte dokumenter (antagelig fra 1943-44) i St. Petersburgs arkiv vitner om hvordan partihistorikerne som skulle samle materiale til (den aldri utgitte) boken *Forsvaret av Leningrad (1941-43)* eks-

---

⁶⁰ Zjdanov (1896-1948) var en av Stalins viktigste fortrolige. Han var Leningrads partisjef siden 1934, byens forsvarssjef under beleiringen og propagandasekretær i partiets sentralkomité siden 1944.

⁶¹ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 322-3.

⁶² Det heroiske bildet partiledelsen ønsket å tegne av beleiringen kom spesielt tydelig frem i mars 1942 under en diskusjon i Zjdanovs sekretariat om dreieboken til dokumentarfilmen "Om Leningrad og leningradene": "I dreieboken [...] mangler det viktigste. Det blir ikke vist hvordan menneskene med oppofrelse beskytter byen og modig holder ut vanskelighetene i den beleirede byen. Librettoen er gjennomsyret av sult og død, slik at menneskenes faktiske standhaftighet ikke er å se i det hele tatt. Folket blir fremstilt som svakt, ute av stand til å mestre vanskelighetene. [...] I dette henseende svarer ikke librettoen og dreieboken til kravene som stilles til en film om Leningrad." Ibid., 326.

plisitt ble instruert i å samle dokumenter ”om kommunistenes ledende rolle” og å nedtegne slike samtaler med deltagere i byens forsvar ”som karakteriserer leningradernes mot og uselviskhet”.⁶³ Materiale som vitnet om lidelse, sorg og desperasjon, eller om antisovjetiske holdninger, fantes utvilsomt, men det ble ikke samlet inn. Resultatet illustreres ved innholdet i dokumentksamlingen *Leningrad i Sovjetunionens Store Fedrelandskrig* (i to bind, 1944/1947) – den består for det meste av uttalelser fra partimedlemmer, administrative anordninger og materiale fra aviser og tidsskrifter av typen ”Propaganda og agitasjon” og ”Partibygging”.⁶⁴

Et av de aller tidligste trykte resultatene av partiets innsats for å skrive beleiringens historie finnes i boken *Geroitsjeskij Leningrad, 1917–1942* (”Heroiske Leningrad, 1917–1942”), redigert av partihistorikeren Sergej I. Avvakumov og utgitt i 1943.⁶⁵ Typiske utsagn om at Leningrads partiledelse og arbeidere ”sammen med hele det sovjetiske folk [har] bygget veien til den praktfulle fremtiden” reflekterer innflytelsen fra *Kratkij kurs*, og vitner om at den befinner seg trygt innenfor tidens konvensjonelle narrative rammeverk.⁶⁶ I forordet erklæres Leningrad for ”bærer av heltmodige revolusjonære tradisjoner, dekket av krigsbragdernes og de veldige, revolusjonære dåders udødelige ære”, med en lokalpatriotisk patos som er gjennomgående i hele boken.⁶⁷ Fremstillingen av forholdene i den beleirede byen er ensidige, og sterkt farget av behovet for å mane befolkningen til fortsatt kamp mot fienden. Industriarbeidernes produksjon vies stor plass, med stadige beskrivelser at hvordan de alle som én, med selvoppofrende patriotisk glød, i en kollektiv, ustoppelig og heltmodig innsats preget av ubegrenset kjærlighet til fedrelandet og til ”sin geniale leder, den elskede Stalin”,⁶⁸ samt et tilsvarende ubegrenset hat til fienden, oppfyller og overoppfyller sine plikter i fabrikkene.⁶⁹ Leningrads kvinner, Komso-

---

⁶³ Instruksjoner, skjema, periodiseringer og klassifiseringer av dokumentarisk materiale og annet materiale for sammensetningen av krøniken ’Leningrads forsvar (1941-43)’, udatert. TsGAIPD Spb, f. 4000, o. 7, d. 1232, l. 6-9.

⁶⁴ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 8.

⁶⁵ S. I. Avvakumov, red., *Geroitsjeskij Leningrad, 1917-1942* (Leningrad: Leningradskij institut istorii VKP(b)/Gospolitizdat, 1943).

⁶⁶ *Ibid.*, 178.

⁶⁷ *Ibid.*, III.

⁶⁸ *Ibid.*, 147.

⁶⁹ Det henvises stadig til ”stakhanovitter” (av Andrej Grigorijevitsj Stakhanov [1906-1977], som i 1935 skulle ha brutt 102 tonn kull på under seks timer – 14 ganger så mye som kvoten) som overoppfyller kvotene sine og arbeider kontinuerlig i flere døgn. Se f. eks. s. 189, 205. Det samme gjelder for andre tidlige beretninger

mol-aktivister og frontsoldater omtales i liknende vendinger, som trofaste og pliktoppfyllende sovjetiske patrioter og krigere, alltid rede til å ofre seg for sitt elskede fedreland, mens den lokale partiorganisasjonen og dens medlemmer tilskrives rollen som befolkningens fyrårn, oppdragere og førere:

Leningrads bolsjeviker løftet hele befolkningen, store og små, opp i krigen for befrielsen av hjembyen. De lærte leningraderne å tappert gå fiendens angrep i møte [...]. Beskjedne, tidligere lite bemerkede mennesker fremviste under bolsjevikenes innflytelse den sovjetiske patriots bemerkelseverdige kvaliteter – standhaftighet, tapperhet, uselviskhet, de ble til genuine helter.⁷⁰

De grusomme realitetene som preget beleiringens hverdagsliv vinteren 1941/42, nemlig massedød som følge av desperat sult, kulde, utmattelse, fly- og artilleriangrep, trenger bare unnaksvis og glimtvis gjennom det tykke laget av tåkeleggende heroisering. En kvinne, Bardjukova, arbeidet som sykesøster. ”En gang da hun dro for å besøke sin familie var det et fryktelig bilde som møtte henne: blant ruinene av huset, ødelagt av en fiendtlig bombe, lå de forbrente likene av hennes søster og de døde barna.” Men ”personlig sorg”, hevdes det, ”knekket ikke patriotinnen”, som straks vendte tilbake til arbeidet, der hun fortsatte å arbeide ”utrettelig” hele natten lang med å hjelpe sårede.⁷¹

Partiets historieinstitutt organiserte under beleiringen samlinger av Leningradborgere der de fortalte om sine personlige erfaringer og opplevelser, som ble nedtegnet for fremtidens historikere. Her fremkom også historier om beleiringens grufulle hverdagsliv. Én av dem, som typisk nok ikke fant veien inn i datidens publiserte fremstillinger, gir et bilde av hva som hver dag sto på spill:

Hvordan kan jeg glemme den gangen da [...] kamerat Semenov, etter å ha kommet på jobb, kom og satt seg ved arbeidsbordet mitt, sa at han følte seg dårlig og ba meg frakte ham til legen, og jeg forlot rommet for å organisere denne hjelpen, og hvordan jeg bokstavelig talt etter ti minutter kom tilbake og fant ham død! Hvordan kan jeg glemme det at vi hver dag måtte frakte flere titalls lik ut av bygningen!⁷²

---

om beleiringen. Jf. f. eks. B. A. Skomorovskij og Emanuel G. Morris, *The Siege of Leningrad*, (New York: E. P. Dutton, 1944), 26-27.

⁷⁰ Avvakumov, red., *Geroitsjeskij Leningrad*, 221.

⁷¹ Ibid., 243.

⁷² Samling av Krasnogvardejsk-regionens *domokhoziajstvo*-aktiva, 16. november 1942. TsGAIPD Spb, f. 4000, o. 10, d. 365, l. 26-27.

Erfaringen av personlig tap og sorg, som utvilsomt preget leningradernes hverdag under beleiringen, har i det hele tatt en ytterst marginal plass i fremstillingen, og da kun som en drivkraft for sovjetisk patriotisme: "Personlig sorg og tap av nære mennesker fremkaller hos de sovjetiske patrioter et ennå større hat til dødsfienden, en higen etter å overgi alle sine krefter til partiets og den sovjetiske maktens sak."⁷³

På samme måte er frykten, som må ha gjort seg sterkt gjeldende i den beleirede byen, fraværende i de tidligste fremstillingene. I en beretning om beleiringen fra 1944 hevdes det til og med at Leningrads barn, "ved en slags alkymi", "forvandlet enhver frykt de måtte ha til et hvitt og vakkert mot."⁷⁴ Sjefen for de berømte Kirov-verkene, N. D. Puzyrjov, hadde imidlertid forsikret den britiske journalisten Alexander Werth i september 1943 om at arbeiderne der ikke var så heroisk uberørte av bombardementet som den sovjetiske propagandaen insisterte på:

Well, I don't know whether you've been for any length of time under shellfire. But if anybody tells you it isn't frightening, don't you believe it. He's a liar. There is no soldier and no civilian who is not frightened. I am the director here, and I am frightened.

Poenget, fortsatte Puzyrjov, var å holde frykten skjult, å bevare fatningen. Likevel,

This frequent shelling [...] has an effect on people's psychology. [...] In a workshop that's had a direct hit, production slumps heavily for twenty-four or forty-eight hours, or stops almost completely, especially if many people have been killed or injured. It's a horrible sight, all the blood, and makes even some of our hardened workers ill for a day or two.⁷⁵

Der sorgen og frykten måtte vike i den offisielle fremstillingen, ble hatet og hevnen gitt rom. For eksempel anfører forfatteren av *Geroitsjeskij Leningrad* i en flammende passasje at den helhjertede kjærligheten til fedrelandet hos leningraderne er uløselig knyttet til et "hellig hat" [svjasitsjennaja nenavist] mot angriperne og til et dypt ønske om nådeløst å "utrydde de fa-

---

⁷³ Avvakumov, red., *Geroitsjeskij Leningrad*, (Avvakumov) 228. Man skulle ikke sørge for sorgens del. Denne tankens faktiske og varige gjennomslagskraft (i alle fall hos den sovjetiske krigsdeltagende del av befolkningen) kan illustreres i historikeren Catherine Merridales intervju med en russisk krigsveteran nesten 60 år etter krigen: "Jeg led for hver og én av mine menn som døde", sa veteranen, men forsikret straks om at han likevel "ikke ga etter" for sorgen. Catherine Merridale, *Night of stone: death and memory in Twentieth-Century Russia*, (New York: Viking, 2000), 217.

⁷⁴ Skomorovskij og Morris, *The Siege*, 54-55.

⁷⁵ Alexander Werth, *Leningrad*, (London: Hamish Hamilton, 1944), 117-118.

scistiske villdyrene”.⁷⁶ Dette er ikke simpelthen regimelegitimerende propaganda. Det er også et uttrykk for en reelt eksisterende og utbredt holdning blant leningraderne under beleiringen, som i høy grad skyldtes informasjonen om tyskernes faktiske grusomheter på sovjetisk jord. Én Leningrad-borger oppfordret eksempelvis i 1943 til å forkaste ”godhjertethet, tilgivelse og humanisme”:

[A]lt dette er sentimentalitet. Sinne, hevn, fiendens utryddelse – her er våre fremste impulser. Det er nødvendig å glemme menneskeligheten. Det er nødvendig å huske alle vårt folks grusomme lidelser, millioner av døde mennesker som var våre nærmeste i ånd, i blod og i rase.⁷⁷

Allerede i 1943 utkom den første fremstillingen av den tyske okkupasjonspolitikens følger i Leningradprovinsen, *De tysk-fascistiske bødlenes grusomme ugjerninger. Materialer og dokumenter fra de okkuperte områdene av Leningradprovinsen*.⁷⁸ Forfatteren var sjef for partisanbevegelsens Leningrad-hovedkvarter, og materialet boken er basert på stammer herfra.⁷⁹ Den består av usminkede beskrivelser av tyske henrettelser og mishandling av sivile, plyndring og ødeleggelse av eiendom og av kulturskatter. Informasjonen ble av mange leningraderne først møtt som upålitelig propaganda, med mistro. Mistroen slo imidlertid raskt over i raseri, sorg, eller begge deler, i de tilfellene der kommunikasjon med slektninger og andre fra provinsen kunne bekrefte hva myndighetene meddelte om den tyske okkupasjonspolitikken.⁸⁰ Den potensielt sterke virkningen innenfor Leningrad av informasjon fra de okkuperte områdene beskrives i en annen tidlig fremstilling:

From people who managed to cross the front and bring stories from occupied territory it was learned that while the people of Leningrad were doing everything they could to keep the children from pain and suffering, only a few miles away in the suburbs occupied by

---

⁷⁶ Avvakumov, red., *Geroitsjeskij Leningrad*, 225.

⁷⁷ *Miloserdije, vseprosjsjenije, gumannost – von! Eto vsio sentimentalnost. Zloba, mest, unitsjtozjenije vraga – vot nasji glavnyje impulsy. O tsjelovetsjnosti nado zabyt. Nado pomnit vse tsjudovisjsjnyje stradanija nasjego naroda, gibel millionov ljudej nam blizkikh po dukhu, po krovi, po rase*. Sitert i Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 397.

⁷⁸ M. N. Nikitin, *Tsjudovisjsjnyje zlodejanija nemetsko-fasjistskikh palatsjev. Po materialam i dokumentam okkupirovannykh rajonov Leningradskoj oblasti*, (Leningrad: Lenizdat, 1943). Utgitt i utvidet utgave som P. Vagin og M. Nikitin, *Pod igom gitlerovskikh palatsjev*, (Moskva: Gos. izd-vo polit. lit-ry, 1943). Boken ble utgitt på engelsk etter krigen: M. N. Nikitin og P. I. Vagin, *The crimes of the German fascists in the Leningrad Region: materials and documents*, (London; New York: Hutchinson, 1946).

⁷⁹ A. V. Filimonov, "Istotsjniki i istoriografija pskovskogo kraja (posleoktjabrskij period)," (Pskov, 2005), 72.

⁸⁰ Jf. Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 397.

the Germans the children were being worked like slaves and beaten like animals. Their diet consisted of a little bread and water. [...] The realization that children were being treated like little dogs by the Germans and that their own children were in constant danger fired in the hearts of all the Leningratsy a determination to withstand any hardship rather than be conquered [...].⁸¹

Samtidig kunne en mistro overfor slik informasjon være berettiget. I *De tysk-fascistiske bødlenes grusomme ugjerninger* finnes inkonsistente beskrivelser av de tyske ødeleggelsenes omfang: Ett sted hevdes det at Schlüsselburgs befolkning var på 15 000 før krigen, og at den var redusert til 200 da Den røde armé gjeninntok byen, mens et annet sted er antallet henholdsvis 6500 og 300.⁸² Et mer illustrerende eksempel gjelder påstander om tysk behandling av kirker. Det hevdes i en av de tidligste beleiringsfremstillingene at "Hitlers lakeier fryder seg spesielt over å ødelegge våre kirker, selv de vakreste av dem. Det er knapt en kirke som fortsatt står i Leningradprovinsens okkuperte områder."⁸³ Denne påstanden finnes også i *De tysk-fascistiske bødlenes grusomme ugjerninger*.⁸⁴ Her siteres en offisiell rapport på at tyskerne gjorde om kirker til staller,⁸⁵ i en annen blir det påstått at tyskerne, under den kortvarige okkupasjonen av Tikhvin i november 1941, "tilintetgjorde kirkelig eiendom, ødela og brente ned kirker og klostre."⁸⁶ Informasjonen om Tikhvin støttes riktignok av en rapport om ødeleggelses i de tyskokkuperte områdene tegnet opp kort tid etter krigen av funksjonærer ved Leningrads partiarkiv,⁸⁷ men dersom rapporten er sannferdig og tyskerne virkelig brente ned kirker og klostre i Tikhvin,⁸⁸ må det imidlertid sies å representere unntaket som bekrefter regelen, for den tyske okkupasjonspolitikken var generelt innrettet mot *gjenåpning* av kirker og kulti-

---

⁸¹ Skomorovskij og Morris, *The Siege*, 50-51. Se også Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 99-100, 102-3.

⁸² Nikitin og Vagin, *The crimes*, 14 og 73. Den iøynefallende diskrepansen på 8500 kan være et resultat av "krigståken", men også av at en politisk beslutning ble gjort et eller annet sted i prosessen om å blåse opp det offisielt registrerte skadeomfanget, særlig med tanke på fremtidige krav om krigsskadeerstatninger.

⁸³ Skomorovskij og Morris, *The Siege*, 62.

⁸⁴ Nikitin og Vagin, *The crimes*, 71.

⁸⁵ *Ibid.*, 77.

⁸⁶ *Ibid.*, 109.

⁸⁷ Data om landsbyer nedbrent av tyskerne i de tidligere okkuperte områdene av Leningradprovinsen (i grensene fra 1944) for 1941-44. TsGAIPD SPb, f. 0-4788, o. 1, d. 1, l. 3.

⁸⁸ Sovjetiske kilder bærer i seg en betydelig usikkerhet på dette området, hvilket ikke bare skyldes den politiske interessen i å maksimere tyske ødeleggelses med tanke på erstatningskrav, men også ønsket om å dekke over kirkeødeleggelses begått av sovjetiske myndigheter før krigen (se note 52). Tyske kilder må konsulteres for å teste troverdigheten i de sovjetiske beretningene om Tikhvin.

vering av befolkningens religiøsitet (og religiøst motiverte antibolsjevisme).⁸⁹ I Leningradprovinsen ble faktisk omkring 200 kirker åpnet under den tyske okkupasjonen.⁹⁰ Kirkehistorikere har for øvrig fastslått at ødeleggelse av mange russisk-ortodokse bygninger som har blitt tilskrevet nazistenes barbari, faktisk ble begått av kommunister før krigen.⁹¹ Anklagene om allmenn tysk ødeleggelse av kirker og klostre i provinsen er således å betrakte som konkrete utslag av en politisk diktert historieforfalskning.

Som en overgang til neste avsnitt, som omhandler "Leningrad-affæren", er det verdt å nevne to spesielle tendenser som gjorde seg gjeldende i denne første periodens fremstillinger. For det første fremheves stadig "Russland" og "russerne" som avgjørende størrelser.⁹² Dette fokuset på "det russiske" bør forstås som et resultat av hva historiker David Brandenberger har kalt "nasjonalbolsjevisme", nemlig Stalin og partiets offisielle omfavnelse, fra midten/slutten av 30-tallet, av *det russiske folk* som "de fremste blant likemenn" og storebror i den sovjetiske nasjonsfamilien.⁹³ For det andre løftes Leningrads skjebne opp og ut av den felles-sovjetiske erfaringen og presenteres som enestående. Byen fremheves som revolusjonens arnested, som hele Sovjetunionens stolthet, et ledende sentrum for fremragende vitenskap, industri, kunst og kultur – til og med som "fedrelandets elskling" [*ljubimets Rodiny*].⁹⁴ Disse to tendensene til henholdsvis nasjonal- og lokalpatriotisme skulle, i den såkalte "Leningrad-affærens" spesielle kontekst, begge bli tolket av Stalin som en antisovjetisk trussel. Leningrad-affæren brakte med seg en ny bølge av utrenskninger som veltet inn over Sovjetunionen i 1949. Konsekvensene for historieskrivningen og historieskriverne var fatale.

---

⁸⁹ Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 453; Alexander Dallin, *German rule in Russia 1941-1945: a study of occupation policies*, (London: Macmillan, 1957), 472-493.

⁹⁰ Alexander Hill, *The War Behind the Eastern Front*, (New York: Frank Cass, 2005), 58.

⁹¹ M. A. Sorokina, "People and Procedures: Toward a History of the Investigation of Nazi Crimes in the USSR," *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 6, 4 (2005): 805, note 25.

⁹² Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 9. I forordet til *De tysk-fascistiske bødlenes grusomme ugjerninger* fremheves det at nazistene ville "ødelegge hele den store russiske nasjon som sådan, tvinge russeren i kne, ødelegge i ham all nasjonal stolthet og forvandle ham til en lydig slave". Nikitin og Vagin, *The crimes*, 7.

⁹³ Se David Brandenberger, *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931-1956*, (Cambridge, Mass. og London: Harvard University Press, 2002).

⁹⁴ Avvakumov, red., *Geroitsjeskij Leningrad*. Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 9.

2.2.2 1949—1953: Leningrad-affæren: fysisk og historiepolitisk utradering

Etter Andrej Zhdanovs død i august 1948, åpnet det seg et maktvakuum der to av Stalins nærmeste medarbeidere, Georgij Malenkov og Lavrentij Berija, vant frem i en voldsom kamp om makt og innflytelse mot en gruppe ambisiøse politiske rivaler fra Leningrad med Aleksej Kuznetsov i spissen. Utrenskningene varte til 1952, og i deres løp ble flere titalls mennesker skutt, mer enn 200 dømt for "illojal virksomhet" og "forræderi", mer enn 2000 funksjonærer mistet sine jobber, og over 15 000 leningradere ble kastet ut av partiet.⁹⁵ David Brandenberger har påpekt at én beveggrunn for Leningrad-affæren gjaldt Stalins mistro overfor det han oppfattet som en administrativ og ideologisk trussel mot det sovjetiske systemet, nemlig visjoner og planer blant Kuznetsov, Pjotr Popkov og flere av deres partifeller i Leningrad for opprettelsen av et russisk kommunistparti.⁹⁶ I Stalins øyne pekte et slikt skritt i retning av å gi RSFSR (Den russiske sovjetrepublikk) for mye innflytelse og dermed legge opp til konflikt med sentralmyndigheten. Et russisk kommunistparti, med den nasjonalistiske appell det innebar, ville samtidig kunne true sentralpartiets krav på den russisk-kulturelle arven, og dermed trekke mye av dets ideologiske legitimitet i tvil. "Ultimately", konkluderer Brandenberger, "the formation of an RKP(b) threatened to subvert the power, legitimacy, and mobilizational ability of the VKP(b) in ways that no other republican party ever had."⁹⁷

Et minst like viktig aspekt ved bakgrunnen for Leningrad-affæren er den sterke, og nok en gang for sentralmyndigheten truende, selvstendigheten som Leningrads partiavdeling hadde oppnådd i kjølvannet av krigen: De leningradske bolsjevikere hadde, ifølge beleiringsmyten iscenesatt av dem selv, stått i spissen for et vellykket og heroisk forsvar mot de tyske angriperne, og attpåtil, med urokkelig og djervt pågangsmot, hele tiden, selv under hungervinteren 1941/42, fortsatt å yte avgjørende støtte til fronten ved å overoppfylle kvotene for industripro-

---

⁹⁵ Jf. Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 337; I. A. Flige, "Leningrad Affair" i *Encyclopedia of Saint Petersburg* (tilgjengelig fra <http://www.encspb.ru/en/article.php?kod=2804021845> [sitert 15 August 2008]).

⁹⁶ Argumentet var – tilsynelatende i tråd med partilinjene og tidens russosentriske politiske atmosfære – at en egen partiorganisasjon for den russiske sovjetrepublikken, slik det fantes for Ukraina, Armenia, og andre republikker, både ville kunne lette administrative byrder og fremme det russiske folkets interesser. Jf. David Brandenberger, "Stalin, the Leningrad Affair, and the Limits of Postwar Russocentrism," *The Russian Review* 63 (April 2004).

⁹⁷ *Ibid.*: 254.

duksjonen.⁹⁸ Dette forskjønnede bildet av beleiringen, som raskt fant veien inn i historieskrivningen, var et viktig element i det Stalin oppfattet som en leningradsk "selvstendighetsideologi",⁹⁹ hvilket betød en trussel mot sovjetsystemets integritet, og hvilket derfor krevde nådeløs handling.

Med dette som bakgrunn kan vi se hvordan Leningrad-beleiringens tidlige kronikører – som ikke bare hadde fremhevet Russland og det russiske, og dermed gjort seg skyldige i en slags antipatriotisk russisk patriotisme,¹⁰⁰ men også demonstrert en minst like antipatriotisk lokalpatriotisme ved å prise Leningrads enestående heltomot under Den store fedrelandskrigen – ikke stilte med gode kort da Stalins terrormaskineri ble iverksatt i 1949. Sergej I. Avvakumov, redaktør av den ovenfor omtalte *Geroitsjeskij Leningrad*, direktør for partiets historieinstitutt fra 1942 til 1945 og direktør for byens beleiringsmuseum, som åpnet i april 1944 med utstillingen "Det heroiske forsvaret av Leningrad", ble i løpet av 1949 først fratatt sine stillinger og kastet ut av partiet som "yndling av den gamle partiledelsen" og "tidligere trotskist", og deretter dømt til 25 års opphold i fangeleir.¹⁰¹ Beleiringsmuseet måtte stenge august samme år, og den historiske kommisjonen som arbeidet med innsamling av kildemateriale til beleiringens historie ble oppløst.¹⁰² Mikhail N. Nikitin, forfatteren av *De tysk-fascistiske bødlenes grusomme ugjerninger*, sekretær i Leningrads distriktpartikomiteé og fra september 1941 sjef for partisanbevegelsens Leningrad-avdeling, ble arrestert i 1949, dømt til døden og skutt.¹⁰³

---

⁹⁸ I virkeligheten brøt industriproduksjonen fullstendig sammen vinteren 1941/42, da arbeiderne var for syke og sultne til å arbeide, og da mangelen på strøm, transport, brenn- og råstoffer i alle tilfelle umuliggjorde ordinær produksjon.

⁹⁹ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 338.

¹⁰⁰ Paradokset består i at den russiske patriotismen ikke i seg selv var problemet – den offisielle omfavnelsen av det russiske fikk tvert imot en ny giv i de første etterkrigsårene da Stalin iverksatte sin antivestlige (og antisemittiske) kampanje mot "borgerlig kosmopolitisme" – den var, snarere, kun et problem i kraft av koblingen til planene om å opprette et russisk kommunistparti hos Leningrads partitopper.

¹⁰¹ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 338. Avvakumovs familie ble også straffet: De ble sendt til Kustanaj i Kazakhstan. Etter Stalins død og fire år i fangenskap ble Avvakumov friggitt og rehabilitert. Jf. Vitalij Ivanovitsj Startsev, "Khrusjtsjovskaja "ottepel" i issledovanija revoljutsii 1917 goda v Leningradskom otdele-nii Instituta istorii AN SSSR" (tilgjengelig fra <http://www.soc.nii.ac.jp/jssrh/taikai/1997/starcev.html> [sitert 20 August 2008]); "Avvakumov, Sergej Josifovitsj" i *Rekviem* (tilgjengelig fra <http://www.requiem.spb.ru/list/person.php?id=259&y=1> [sitert 21 August 2008]).

¹⁰² Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 338.

¹⁰³ Nikitins litterære arbeider ble deretter holdt under spesialoppbevaring, og forble lenge utilgjengelig for historikere og andre lesere. Jf. Filimonov, "Istotsjniki," 76; "Nikitin, Mikhail Nikititsj" i *Znamenitosti* (tilgjengelig fra <http://persona.rin.ru/view/fall//33180/nikitin-mihail-nikitich> [sitert 21 August 2008]).

Et sjeldent innblikk i utrenskningsprosessens praksis ute i provinsen gir erindringene til partifunksjonæren I. V. Vinogradov, som arbeidet i Pskov i 1949:

Jeg husker ikke fornavnet på Sentralkomité-representanten som inspiserte det ideologiske arbeidet, men han omgikk ikke engang meg, selv om jeg på den tiden ikke besatt noen høy post, jeg ledet kun provinsens litteraturgruppe. Inspektøren forhørte seg om alle våre utgitte bøker, leste dem og heftet seg kverulantisk ved ethvert forbehold eller enhver upresis formulering; han fant overalt en eller annen skjult mening. I min bok "Jasski" understreket han med tykk strek en setning og noterte straks tre spørsmålsteget i marginen. Her ble det berettet om hvordan, i januar 1942, en representant for lederen av Nordvestfrontens partisanavdeling fløy inn for å overrekke ordener og medaljer til fremragende partisaner i Serbolovsk-skogen. Setningen lød slik: "I skogen, i en snøkledd lysning, mottok de beste partisaner og partisankvinner ordener og medaljer fra Aleksej Aleksejevitsj Tuzjikovs hender." Og Tuzjikov var på inspeksjonens tidspunkt sekretær i Pskovs distriktskomité. Så jeg ble straks stilt spørsmålet: - For hvilket formål glorifiserer du Tuzjikov slik? Hva er det med ham - har han kanskje spesielle hender, ikke slike som hos oss andre? Hvis dette her hadde vært "fra kamerat Stalins eller kamerat Zjdanovs hender" - da hadde det vært en annen sak. Men han her, Tuzjikov. Tenk det! Litt av en fyr å opphøye!¹⁰⁴

Direktøren for forlaget *Lenizdat* mistet jobben høsten 1949 etter at inspektører oppdaget "lovprisning" av Leningrad-partitoppene Kuznetsov, Popkov og Kapustin i bøker utgitt på hans forlag.¹⁰⁵ Atmosfæren som oppsto i kjølvannet av trakasseringene, arrestasjonene, deportasjonene og henrettelsene - som rammet tusenvis av partifunksjonærer og mange av deres familier - var naturligvis ytterst skadelig for historieskrivningen om beleiringen. Planer om å la Vitenskapsakademiets historikere utarbeide en ny, omfattende Leningrad-historie måtte skrinlegges på grunn av mangel på villige forfattere.¹⁰⁶ Verken historikere eller journalister våget å begi seg ut i et så farlig territorium, der simpelthen positiv omtale av en historisk aktør som i ettertid hadde blitt offer for statlig undertrykkelse kunne medføre offentlig brennmerking og tap av stilling, karriere og frihet.

Det gjorde ikke situasjonen lettere at 1948-49 var høydepunktet for de stalinistiske antivestlige kampanjer i hele det sovjetiske kulturlivet. Partipressen pisket opp stemningen, og en rekke møter ble holdt der historikere ble satt til å kritisere seg selv og sine kolleger. Historikeren

---

¹⁰⁴ Filimonov, "Istotsjniki," 76-77.

¹⁰⁵ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 340, note 89.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 340-41.

Matthew Gallagher skriver at disse møtene "degenerated into carnivals of denunciation".¹⁰⁷ I Vitenskapsakademiets historieinstitutt, avdeling Leningrad, fant det sted liknende prosesser. Resolusjonen fra et av instituttets partimøter (3. februar 1949) vitner om at tiden der ble brukt på å drive selvkritikk for blant annet "manglende bolsjevistisk partiånd" [*partijnost*], "servilitet overfor borgerlig kultur", "nasjonal nihilisme" (!), "objektivisme", "apolitiskhet" og "ukritisk holdning til borgerlig vitenskap". Kolleger eller "kamerater" som hadde våget å bruke "borgerlig-imperialistisk" litteratur i sin forskning ble angrepet.¹⁰⁸ I 1949 utkom ikke en eneste bok om beleiringen, og i løpet av de følgende seks-sju år forble hendelsene praktisk talt utelukket fra historieskrivningen om Den store fedrelandskrigen.¹⁰⁹

Oppsummerende skal det generelt bemerkes at de tidligste beleiringsfremstillingene er fundamentalt preget av historieskrivningens *tradisjonsformidlende ambisjon*. Francis Sejersted har analysert historiens dobbelte sosiale funksjon: Foruten å være emansipatorisk, analytisk og dermed kritisk avslørende, skal den være tradisjonsformidlende, syntetiserende og dermed konstruktiv – den skal "bidra til å gi oss fotfeste ved å skape *kjærlighet til og respekt for tradisjonen*".¹¹⁰ I en situasjon preget av massiv dødelighet, sult, stadig tysk bombardement og dyp utrygghet, var fotfeste nettopp noe leningraderne søkte. Det er derfor ikke tilstrekkelig å anse verkene fra denne perioden kun som utslag av den offisielle beleiringsmytens dominans og partifunksjonærenes interesse av å dyrke den. Disse verkene, skrevet og publisert i krigstid, var samtidig forsøk på å gi mening til krigens lidelser – å muliggjøre en forståelse for, og aksept av, samtidens dypt fryktsomme og traumatiske hendelser i den beleirede byen ved å knytte dem sammen med byens revolusjonære fortid og fremstille dem som en tung, men nødvendig etappe i bolsjevikenes og arbeidernes ærerike og heroiske seiersgang gjennom historien, "med Lenin-Stalins triumferende banner høyt hevet".¹¹¹ Beleiringsmyten fikk altså sin virkekraft under krigens år og i de første etterkrigsårenes gjenoppbygningsfase på to måter:

---

¹⁰⁷ Gallagher, *The Soviet History*, 97.

¹⁰⁸ TsGAIPD Spb, f. 2995, o. 2, d.5, l. 3ff.

¹⁰⁹ Historieskrivningen om Den store fedrelandskrigen som sådan var ifølge Gallagher "så å si et forbudt emne" for profesjonelle sovjetiske historikere mellom 1946 og 1953. Se Gallagher, Gallagher, *The Soviet History*, 81-82.

¹¹⁰ Francis Sejersted, *Demokratisk kapitalisme*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1993), 305. Min uthevelse.

¹¹¹ Avvakumov, red., *Geroitsjeskij Leningrad*, IV.

som et instrument for å nå politiske mål (seier i krigen, og senere gjenoppbygning av byen),¹¹² og som en meningsdannende optikk gjennom hvilken mennesker kunne se tilbake på, og skape orden i, krigens ekstreme og kaotiske erfaringer.

Rent innholdsmessig bærer denne historieskrivningen preg av fragmentarisk beskrivelse snarere enn systematisk drøfting, og bildet som males opp er sterkt forskjønnet, men likevel fargeløst. Emnevalget er, i likhet med kildeutvalget, stramt ensidig: Det handler fremfor alt om å demonstrere befolkningens heltemot, styrke, patriotiske trofasthet overfor partiets "sak" og uuttømmelige hat mot fienden gjennom å beskrive bolsjevikenes, industriarbeidernes, soldatenes, komsomolenes og kvinnenes alltid like fryktløse innsats for seieren. Håp og lengsler, redsler og gleder – i det hele tatt individuelle erfaringer, forventninger og motiver – er rensket vekk i en tilnærming preget av en ekstrem form for metodologisk kollektivism, eller snarere metodologisk *reduksjonisme*: Handlende leningradere forstås her ikke som subjekter, men som organismer i et sosialt system hvis eneste virkelige aktører er Partiet og dets ledere. M. N. Nikitins ovenfor nevnte verk om den okkuperte Leningrad-provinsen deler den metodiske tilnærmingen, her ved at den handlende provinsbefolkningen reduseres til stumme og lamme ofre for de tyske "tobente sjakaler",¹¹³ men representerer likevel et fremstillingsmessig unntak i det at forskjønnelsen mangler. Temaet tysk okkupasjonspolitikk, i motsetning til temaet Leningrads heroiske forsvarskamp, åpnet politisk for å beskrive de menneskelige lidelsenes realiteter på en helt annen, mer sensitiv, og dermed i en viss forstand mer sannferdig måte. Det samme politiske behovet som muliggjorde en slik beskrivelse, muliggjorde og nødvendiggjorde imidlertid også forfalskning av historien – noe eksemplet over om den tyske kirkepolitikken i Leningrad-provinsen demonstrerer.¹¹⁴ Tyske og tyskallierte soldater har generelt ingen

---

¹¹² Den russiske historikeren Viktorija Kalendarova vurderer den heroiserende beleiringsdiskursen slik den kom til uttrykk i aviser og tidsskrifter i perioden 1946–1949 som først og fremst et utslag av behovet for å gjenoppbygge byen. Ved å gi næring til stolthet over byen og dens historie, skulle man inspirere borgerne til å gjøre en helhjertet innsats i gjenoppbygningsarbeidet. Jf. Viktorija Kalendarova, "Formiruja pamjat. Blokada v leningradskikh gazetakh i dokumentalnom kino v poslevojennoje desiatiletija," i M. V. Loskutova (red.), *Pamjat o blokade: Svidtelstva otsjevidtsev i istoritsjeskoje soznanije obsjtsjestva: Materialy i issledovanija* (Moskva, 2006), 277-84.

¹¹³ Nikitin og Vagin, *The crimes*, 7.

¹¹⁴ Fremstillingen til Nikitin og Vagin er forfalskning også i negativ forstand – ved at positive opplevelser av den tyske okkupasjonen systematisk utelates. At disse fantes, er utvilsomt – særlig i krigens første måneder. Jf. Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 447-48; A. V. Vinogradov og A. Plejzjer, red., *Bitva za Leningrad v*

plass i fremstillingen annet enn som den statiske størrelsen "de tysk-fascistiske inntrengerne" [*nemetsko-fasjistskije zakhvattsjiki*].

2.3 1953—1987: TO SKRITT FREM OG ETT TILBAKE. FRA "TØVÆR" VIA "TILFRYSNING" TIL "GLASNOST": BELEIRINGSMYTEN GJENETABLERES INNEN UTVIDEDE RAMMER

Stalins død i 1953 og Nikita Khrusjtsjovs påfølgende inntreden som Kommunistpartiets *førstesekretær* (ikke lenger "generalsekretær", som hadde vært Stalins tittel) innledet, som vi skal se i det følgende, en periode av relativ åpenhet i det sovjetiske kultur- og samfunnslivet, hvilket også kom til å prege historieskrivningen helt frem til "tilfrysningen" under *generalsekretær* Leonid Brezjnev.

2.3.1 Følgene av Stalins død og den 20. partikongressen

Stalins død 5. mars 1953 medførte ikke umiddelbart noen radikal utvidelse av den sovjetiske historieskrivningens stramme, ideologiske rammer. I april-utgaven av det toneangivende historiske tidsskriftet *Voprosy istorii* ble eksempelvis Stalins pamflett "Sosialismens økonomiske spørsmål i Sovjetunionen" lovprist som et "genialt verk" som "gir nøkkelen til vitenskapelig utforskning av de mest kompliserte prosessene i historien om kapitalismens vekst og fall".¹⁵ I løpet av april-mai ble imidlertid tidsskriftets redaksjon, på Sentralkomiteens beslutning, skiftet ut. Den nye redaktøren var Anna Pankratova, som på det tidspunktet også var medlem av Sentralkomiteen.¹⁶ I lederartikkelen til den nye redaksjonens første utgave het det at man nå

---

sudbakh zjitelej goroda i oblasti (vospominanija zasjtsjtnikov i zjitelej goroda i okkupirovannykh territorij) (St. Petersburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2005), 276-366.

¹⁵ I. S. Galkin, "Znatsjenije truda I. V. Stalina "Ekonomitsjeskije problemy sotsializma v SSSR" dlja razrabotki voprosov novejszej istorii," *Voprosy istorii* 4 (1953): 3.

¹⁶ Noen år senere, i anledning 50-årsjubileet for 1905-revolusjonen, gikk Pankratova i spissen for å publisere artikler som imøtegikk det etablerte synet at det mensjevik-dominerte Petrograd-sovjetet i 1905 hadde spilt en totalt reaksjonær rolle. I tillegg var viseredaktøren Eduard Burdzjalov spesielt høylytt, konsistent og entusiastisk i sitt forsvar for historisk sannhet mot stalinismens tilsløringer og "personkulten". Han talte for en viss historisk rehabilitering av Trotskij, Kamenev, Bukharin og Zinovjev. I et memorandum til Sentralkomiteens vitenskapsdepartement beklaget han seg over at "trotskistene og bukharinistene ble karakterisert ikke som tendenser fiendtlig innstilt overfor leninismen, men simpelthen som betalte utenlandske agenter". Burdzjalov agiterte samtidig for demokratisering av det sovjetiske statsapparatet. Alt dette uroet myndighetene, og i 1956-57 ble de to redaktørene utsatt for en offentlig svertekampanje. Pankratova havnet på syke-

måtte kjempe mot "personkulturn" og for å demonstrere "massenes rolle" som historiens drivkraft,¹¹⁷ men uten at den tradisjonelle sovjetiske historieanskuelsen egentlig ble tonet ned. Den ideologisk fundamentale fremskrittbesettelsen er for eksempel umiskjennelig i passasjer som denne: "Historievitenskapen, som alle den sovjetiske vitenskapens grener, understøtter det sovjetiske folkets fremskritt mot den lysende fremtiden, mot kommunismen."¹¹⁸

To år senere, i mars-utgaven for 1955, ble krigens historie spesifikt omtalt i *Voprosy istorii* i lederen "Om utarbeidelsen av Sovjetunionens store fedrelandskrigs historie". Det ble slått fast at historikernes hovedoppgave besto i "å vise det sovjetiske folkets heroiske bragd", hvilket kun var mulig gjennom "inngående marxistisk analyse". Lenins lære ga etter sigende "nøkkelen til forståelse av krigens historie", og en samling av Stalins uttalelser og taler under krigen, gitt ut i 1945 under tittelen *Om Sovjetunionens store fedrelandskrig*, skulle være "meget betydningfull" i utarbeidelsen av krigens historie.¹¹⁹ Samtidig vitner denne lederartikkelen om at historikernes *Sagbarkeitsregime* var i ferd med å gjennomgå endringer: "Forfattere forskjønner ofte begivenhetene i det de karakteriserer krigens gang, de undervurderer [*preumensjajut*] krigens vanskeligheter og fiendens styrke." Historikere kritiseres for å ha fremstilt slaget om Stalingrad som avgjørende – og dermed å ha undervurdert slaget om Kursk. Beleiringen av Leningrad nevnes imidlertid ikke med et ord. Det var ingen offisiell minnehøytid i Leningrad på tiårsdagen for beleiringens opphevelse, den 27. januar 1954, og heller ingen avisartikler om temaet.¹²⁰ Stillheten skulle først brytes i kjølvannet av Khrusjtsjovs opptreden under kommunistpartiets 20. partikongress, avholdt i februar 1956.

Under den 20. partikongressen ga førstesekretær Khrusjtsjov en tale kalt "Om personkulturn og dens konsekvenser", i hvilken Stalins person ble kritisert og holdt ansvarlig for 30-tallets masseutrenskninger av parti- og militærapparat. Talens nedslagskraft var svært betydelig, ikke minst innenfor det sovjetiske historiemiljøet: Under et internt møte ved partiavdelingen

---

hus med nervøst sammenbrudd og døde kort tid etter; Burdzjalov ble avskjedighet fra sin redaktørstilling. Den nye redaksjonen satte raskt i gang brannslukking ved å erklære at Stalin ikke måtte sees kun for sine feil. Jf. Markwick, *Rewriting history*, 51-62.

¹¹⁷ Ibid., 50.

¹¹⁸ "O nekotorykh vazjnejsjikh zadatsjakh sovetskikh istorikov," *Voprosy istorii* 6 (1953): 3.

¹¹⁹ "O razrabotke istorii velikoj otetsjestvennoj vojny sovetskogo sojuza," *Voprosy istorii* 5 (1955): 3.

¹²⁰ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 342.

til Vitenskapsakademiets historieinstitutt (avdeling Leningrad) den 15. mars, få uker etter Khrusjtsjovs tale, ble det slått fast at "personkulten har påført historievitenskapen svært stor skade", den medførte blant annet at "[historiske] spørsmål [tidligere var blitt] avgjort ved direktiver i stedet for ved vitenskapelige diskusjoner."¹²¹ Den kunstige isolasjonen fra utenlandsk litteratur, diktert av Stalins kamp mot vestlig, "borgerlig" innflytelse, ble likeledes vurdert som svært skadelig. Historikeren Aleksander Nekritsj, som fra 1956 til 1976 arbeidet ved det sovjetiske vitenskapsakademiets historieinstitutt i Moskva, omtalte virkningene av den 20. partikongressen i sine memoarer:

One cannot describe the inspiration with which hundreds of thousands of people, among them my friends and myself, reacted to what had happened at the congress: the exposure of crimes committed under Stalin and the new leadership's solemn assurances that no such thing would ever be repeated in the history of our country. [...] The new atmosphere had a favorable effect on scholarly work, on the approach to solving crucial problems of history.¹²²

Hvilke nye oppgaver sto sovjetiske historikere overfor i lys av den 20. partikongressen? Dette ble tematisert på lederplass i mars 1956-utgaven av *Voprosy istorii*. Mange års oppbygd og inestengt frustrasjon fikk nå et visst utløp: Forfatteren kunne tillate seg å skrive at Stalin-kulten "førte til en direkte pervertering [*izvrasjtsjenije*] av den historiske sannheten", og *Kratkij kurs*, læreboken i partihistorie omtalt ovenfor, var ikke lenger "kamerat Stalins utmerkede verk",¹²³ men snarere en mangelfull bok som hadde vært skadelig for vitenskapelig virksomhet.¹²⁴ Imidlertid er teksten preget av en distinkt dobbelthet. Samtidig som den trekker i retning av tematisk og metodisk frigjøring fra stalinismens og dogmatismens tvangstrøye, finnes elementer som drar i motsatt retning. Det hevdes eksempelvis at "forskningen på partiets og sovjetsamfunnets historie er et av de mest tilbakestående områdene i vårt *ideologiske arbeide*."¹²⁵ I et konkluderende avsnitt illustreres dobbeltheten spesielt tydelig:

Våre oppgaver er tydelig angitt av den 20. partikongressen. Det er nødvendig å gjøre ende på prinsipprytteriet og dogmatismen, å stadig følge Lenins lære og Lenins metode, å

---

¹²¹ Partimøteresolusjon ved Vitenskapsakademiets historieinstitutt, avdeling Leningrad, 15. mars 1956. TsGAIPD Spb, f. 2995, o. 6, d. 7, l. 2.

¹²² Aleksandr Nekrich, *Forsake Fear. Memoir of an Historian*, (Boston: Unwin Hyman, 1991), 91-93.

¹²³ Se over, fotnote 18.

¹²⁴ "XX sesd KPSS i zadatsji issledovanija istorii parti," *Voprosy istorii*, 3 (1956): 4-5.

¹²⁵ *Ibid.*: 4. Min uth.

frembringe vitenskapelige arbeider som er fylt av friske ideer, av den skapende flammens og den nysgjerrige forskningens ånd, og således fremme kommunismens seier.¹²⁶

2.3.2 1956—: *Isen slår sprekker*

Historikernes reaksjoner som representert i interne møter og utad i *Voprosy istorii* betød altså ikke på noen måte en sprengning av det ideologiske rammeverket. Ikke desto mindre markerte de et skifte i retning av mer åpenhet om temaer som tidligere var politisk uangripelige. Denne perioden var også kjennetegnet av en begrenset åpning av arkivene.¹²⁷ Høsten 1956 trykket *Voprosy istorii* en artikkel om Leningrads partiorganisasjons militærorganisatoriske arbeid i den første fasen av krigen. Dette var første gang etter Leningrad-affæren at beleiringen ble omtalt i en betydelig historiefaglig publikasjon.¹²⁸ Forfatteren F. I. Sirota taler her likefrem om Stalins "feilaktige vurderinger" som hovedårsak til de sovjetiske militære nederlag i begynnelsen.¹²⁹ Sirota beskriver også mangler ved organiseringen av Leningrads forsvar. Den såkalte folkemilitsen, bestående av ordinære arbeidere og andre byborgere sendt ut til frontlinjene, var for eksempel "dårlig trent og utilstrekkelig forberedt på krigshandlinger", og byggingen av forsvarsverker i utkanten av byen kom ifølge Sirota for sent i gang.¹³⁰

---

¹²⁶ Ibid.: 12.

¹²⁷ Aleksander Nekritsj' memoarer gir et innblikk i denne prosessen: "For decades, researchers, especially in the field of modern history of the West and of the Soviet period, have suffered from 'archival hunger.' We, as a rule, were allowed into archives only with the greatest precautions, and just a few of us who were lucky managed at last to publish some truly important documents. In 1955 the rules for access to the archives were loosened, and the iron doors were opened up a bit here and there. Those who were quickest managed to slip through the crack. One staff member even succeeded in getting into the Ministry of Defense archives and obtained some reports of military attachés during the war. How we all envied him! The archives of other bureaus and ministries were opened. Some lucky individuals managed quite by chance to come upon important Politburo documents which had made their way into these archives. But that was pure good fortune, like winning an automobile in the lottery!" Nekrich, *Forsake Fear*, 87.

¹²⁸ Jörg Ganzenmüller har oversatt Sirotas artikkel i sitt arbeid med beleiringens historiografi, og hevder derfor – feilaktig – at den første omtalen av beleiringen etter Leningrad-affæren kom i 1957, med Leningrads distriktpartikomiteés teser i anledning 250-årsdagen for St. Petersburgs grunnleggelse. Jf. Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 342. Andrej Dzeniskevitsj har også oversatt Sirotas artikkel, og gir derfor et noe skjevt bilde av de sovjetiske historikernes vilje til å befatte seg med Leningrad-tematikken i perioden umiddelbart etter den 20. partikongressen. Se Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 12-14.

¹²⁹ F. I. Sirota, "Vojenno-organizatorskaja rabota Leningradskoj organizatsii Vkp(B) v pervyj period velikoj otetsjestvennoj vojny," *Voprosy istorii*, 10 (1956): 16.

¹³⁰ Ibid.: 17-18. Teksten er bemerkelsesverdig fri for de sedvanlige ideologiske utbasuneringer og generaliseringer, med noen unntak ("Leningrads partiorganisasjon var hjertet og sjelen i byens heroiske forsvar").

Fra det samme tidsrommet finnes andre tegn på at beleiringen av Leningrad nå var i ferd med å bli et tilnærmelig tema. I november/desember-utgaven 1956 av tidsskriftet *Istoritsjeskij arkhiv* publiserte historikeren A. V. Karasiov artikkelen "Dokumentariske materialer om Leningrads arbeidere i beleiringens år".¹³¹ Her gjør forfatteren, som tre år senere skulle gi ut den første monografien om Leningrad-beleiringen, rede for de tilgjengeliggjorte arkivmaterialer og for noen historiske aspekter de kan belyse. Året etter, i 1957, utkom publikasjonen *Til Leningrads 250-årsdag. Teser av Leningrads distriktpartikomité*, der beleiringen ble omtalt, om enn kun over to sider. Den forsiktige og sparsomme omtalen, uten henvisning til aktører som ble rammet av etterkrigstidens utrenskninger, og med vinteren 1941/42 forbigått i stillhet, antyder en fortsatt vegring hos Leningrads partifunksjonærer for å tilnærme seg temaet.¹³² Av større betydning enn tesene var imidlertid Nikita Khrusjtsjovs tale ved en av Leningrads fabrikker den 6. juli samme år, i anledning byens 250-årsdag.¹³³ Der ga han følgende vurdering av byens forsvar:

Leningradernes mot kom i høyeste grad frem i lyset under den forrige krigens tunge år, mens frontlinjen befant seg ikke langt unna deres fabrikkporter. Byens forsvareres heltemot og hele folkets støtte gjorde Leningrad til en uinntagelig festning [...]. Forsvaret av Leningrad er en av de mest ærefulle sidene i Den store fedrelandskrigens historie. Heder og ære til heltene av Leningrads forsvar!¹³⁴

Slik ble alle deltagerne i forsvaret av byen, som her gjøres synonymt med hele befolkningen, utropt til helter. Førstesekretærens tale markerte en tilbakevending til beleiringsmyten i den forstand at den opprinnelige grunnfortellingen om den beleirede byen som en kollektiv heroisk forsvarsbragd nå ble gjenfortalt, reproduisert og rehabilitert.

Om Sirotas og Karasiovs artikler, Khrusjtsjovs tale, 250-årsdagsheftet og liknende publikasjoner¹³⁵ slo sprekker i islaget som Leningrad-affæren hadde lagt over historieskrivningen om

---

¹³¹ A. V. Karasev, "Dokumentalnye materialy o trudjasjtsjikhsia Leningrada v gody blokady," *Istoritsjeskij arkhiv*, 6 (1956).

¹³² "Det er tydelig", vurderer Dzeniskevitsj, "at forfatterne ville vært glade for i det hele tatt å la denne perioden passere og å ikke nevne den." Jf. Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 12-14.

¹³³ St. Petersburg ble grunnlagt i 1703, jubileet fant altså sted fire år for sent, utvilsomt på grunn av Leningrad-affærens etterdønninger

¹³⁴ Sitert i Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 342.

¹³⁵ Herunder gjelder for eksempel S. M. Kljatskins *Voprosy istorii*-artikkel (juli 1958) om Leningrad-regionens partisanbevegelse. Artikkelen utmerker seg blant annet ved at lederen for partisanbevegelsens

byens beleiring, så var 1958 året da isen ble brutt – om enn kun over begrensede områder. Da utkom Dmitrij Vasiljevitsj Pavlovs bok *Leningrad under beleiring*, som brakte en mengde viktig informasjon frem i lyset for første gang.¹³⁶ Tross et begrenset opplag, nøy boken stor oppmerksomhet.¹³⁷ Det var åpenbart at det fantes et sultent marked for historisk litteratur om beleiringen,¹³⁸ slik det også gjorde for historisk litteratur i sin alminnelighet i perioden etter Stalins død.¹³⁹ Utgivelsen av Pavlovs bok markerte begynnelsen på en periode som varte til siste halvdel av 1960-tallet, og som således i stor grad sammenfalt med Khrusjtsjovs "tøvær", under hvilken en kvantitativ og kvalitativ utvidelse av beleiringens sovjetiske historiografi fant sted.

Siden omfanget av materialet i denne perioden vokser betydelig, er det i den videre analysen naturlig å dele det opp tematisk snarere enn kronologisk, for å unngå oppramsinger og gjentakelser. Derfor skal vi i det følgende belyse historieskrivningens utvikling fra siste halvdel av 1950-tallet, gjennom Nikita Khrusjtsjovs "tøvær" og over til "tilfrysningen" under Leonid Brezjnev fra begynnelsen av 1970-tallet og opp til *glasnost*-perioden i siste halvdel av 1980-tallet, ved å se på tre sentrale temaer: kampene i utkantene av Leningrad høsten 1941 og tys-

---

Leningrad-stab (og forfatteren av *De tysk-fascistiske bødlenes grusomme ugjerninger*, omtalt ovenfor), M. N. Nikitin, som ble skutt under Leningrad-affæren, blir omtalt og situert som viktig aktør. S. M. Kljatskin, "Iz istorii leningradskogo partizanskogo kraja (avgust 1941--sentjabr 1942 g.)," *Voprosy istorii*, 7 (1958).

¹³⁶ Jeg refererer her til den engelske oversettelsen av bokens annen utgave: Dmitrij V. Pavlov, *Leningrad 1941: the blockade*, (Chicago, 1965). Pavlov var representant for Den statlige forsvarskomiteen [GKO] under krigen, og hadde Leningrad og Leningradfrontens forsyningssituasjon som sitt ansvarsområde fra begynnelsen av beleiringen til slutten av januar 1942.

¹³⁷ Jf. Harrison Salisburys forord til Pavlovs bok, *Ibid.*, xiii.

¹³⁸ En følelse av å være vitne til enestående historiske begivenheter skinner igjennom mange av Leningrads forfatters dagboknedtegnelser under beleiringen. Samtiden ble opplevd som fremtidig historie. I lys av dette er det ikke vanskelig å forestille seg tørsten etter historiske fremstillinger av beleiringen blant de overlevende i etterkrigstiden. Jf. V. A. Kovaleva og A. I. Pavlovskogo, *Literaturnyj Leningrad v dni blokady*, (Leningrad: Izdatelstvo "Nauka", 1973), 265-7. Se også Ales Adamovitsj og Daniil Granin, *A Book of the Blockade*, (Moskva: Raduga publishers, 1983), 140; Kirschenbaum, *The Legacy of the Siege of Leningrad*, 79.

¹³⁹ Aleksander Nekritsj taler om at en "overraskende metamorfose" fant sted i vanlige menneskers forhold til historiebøker: Tidens forløsende atmosfære ga opphav til en intens søken etter sannheten om den fjerne og nære fortiden, sannheten om sitt eget land. Men denne fantes ikke i de tilgjengelige historiebøkene, "virtually all works by historians bore the unmistakable imprint of the Stalinist regime. Thousands upon thousands of books in the humanities lay piled up on the shelves of the bookstores. No one wanted to buy them. [...] The public was desperate for easily readable, clearly written books on the history of their own country." Nekrich, *Forsake Fear*, 109.

kernes krigsmål; ”hungervinteren” november 1941—mars 1942; og den tyske okkupasjonen av Leningrads omegn.

2.3.3 Kampen om Leningrad høsten 1941 og tyske krigsmål

2.3.3.1 De sovjetiske nederlag

”Det aktive forsvarrets doktrine” var et viktig begrep i den umiddelbare etterkrigstidens offisielle militærhistoriske linje. Doktrinen ble påkalt for å forklare de sovjetiske tilbaketrekningene i krigens første fase. Tilbaketrekningene var her ikke å betrakte som nederlag, men som en strategisk manøver, planlagt på forhånd av Stalin, for å trekke fienden dypt inn i sovjetisk territorium med den hensikt å vinne tid for økonomisk reorganisering og troppemobilisering.¹⁴⁰ Denne forklaringen ble forkastet etter Stalins død.¹⁴¹ Det ble mulig å peke på den militære ledelsens, og Stalins, feilvurderinger og organisatoriske mangler som en årsak til de tidlige militære nederlagene.¹⁴² Atmosfæren som tillot en slik negativ vurdering av Stalin som historisk aktør, forandret seg imidlertid fra midten av 1960-tallet, da Leonid Brezjnev avløste Khrusjtsjov som partisejef. I april 1966 tok Brezjnev tilbake tittelen ”Generalsekretær” – Stalins gamle tittel, som Khrusjtsjov i sin periode hadde forkastet til fordel for ”Førstesekretær”. Lite illustrerer ”tilfrysningen” bedre, og heretter – helt frem til andre halvdel av 1980-tallet – var de sovjetiske fremstillinger av Fedrelandskrigen og Leningrad-beleiringen praktisk talt renset for slike eksplisitt negative vurderinger av Stalins rolle i krigens innledende fase.¹⁴³

---

¹⁴⁰ Gallagher, *The Soviet History*, 43-44.

¹⁴¹ I *Voprosy istorii* nr. 5, (mai) 1953, hevdes det likefrem i lederartikkelen at ”karakteristikken av krigens første periode som ’det aktive forsvarrets periode’ gir et feilaktig bilde av krigshandlingenes karakter på den tiden.” ”O razrabotke istorii velikoj otetsjestvennoj vojny sovetskogo sojuza,” *Voprosy istorii* 5 (1953): 5.

¹⁴² Dette gjør Sirota i sin ovenfor omtalte artikkel. Se også Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 63-64. Tidsskriftet *Vojennaja mysl* (”Militær tenkning”) trykket i mars 1955 en lederartikkel som gikk hardt ut mot den stalinistiske dogmatikken og slo fast at det var ”nødvendig å gjøre slutt på dette feilaktige konseptet [om ”det aktive forsvarrets doktrine”] om krigens innledende fase så raskt som råd, siden de fleste av den periodens operasjoner faktisk hadde karakter av tilbaketrekninger.” Jf. Gallagher, *The Soviet History*, 133-4.

¹⁴³ I 1967 var en slik negativ vurdering ennå mulig, jf. Mikhail P. Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* (bind 5): *Period Velikoj Otetsjestvennoj Vojny Sovetskogo Sojuza* (Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk, 1967), 33. Men ikke lenger i 1970: se A. R. Dzeniskevitsj et al., *Nepokorennij Leningrad*, (Leningrad: Izdatelstvo "Nauka", 1970), 16-17. Her er ikke Stalin nevnt, og det tales bare kort og overflattisk om problemer i forhold til troppemobilisering og –konsentrasjon, manglende forsvarsverker og fiendens overraskelsesmoment. Den samme tendensen går igjen i senere fremstillinger helt frem til midten av 1980-tallet, jf. A. A.

En viktig faktor i forklaringen av de tidlige sovjetiske nederlagene, var de tyske styrkenes kvantitative militære overlegenhet. Historikeren A. V. Karasiov, som skrev den første virkelige historievitenskapelige, syntetiserende monografien om Leningrad i krig, basert på et relativt bredt kildegrunnlag fra en rekke arkiv, kunne berette at den tyske *Heeresgruppe Nord*s styrker i juli 1941 var de sovjetiske overlegne med 3.2:1 i mannskap, 7.6:1 i maskingevær, 2:1 i tanks og panservogner, mens i luftrommet "hersket motstanderen fullstendig."¹⁴⁴ Karasiov siterer videre en sovjetisk militærordre sendt ut til hele Det nordvestlige frontavsnitt 14. juli 1941, som antyder at tyskernes kammoral likeledes var den sovjetiske overlegen. I ordren het det at soldatene ofte forlot sine posisjoner uten kamp; at "panikkmakere og feiginger" sådde panikk blant de andre soldatene; og at slike personer skulle straffes så hardt som mulig, om nødvendig "tilintetgjøres på stedet".¹⁴⁵

Organisatoriske nederlag ble også påpekt og kritisert i historiografien, da spesielt evakueringspraksisen høsten 1941: Ikke bare var nærmere 3 millioner mennesker, deriblant hundretusener av barn, fortsatt i byen da beleiringsringen ble sluttet, men i krigens første uker ble toglaster fulle av barn evakuert rett i armene på de fremrykkende tyske styrkene sør i Leningrad-provinsen. I minst ett tilfelle ble et av togene utsatt for tysk bombardement.¹⁴⁶

Dette viser at 50- og 60-tallet var preget av en viss historiografisk åpenhet. Dog var denne på ingen måte uten begrensninger. Noen symptomatiske stillheter illustrerer dette. Eksempelvis forteller Karasiov at sovjetiske styrker "forlot Pskov" den 9. juli,¹⁴⁷ men man leter forgjeves etter noen indikasjon på det totale kaoset som rådet i dagene før, der desertører, oppløste mili-

---

Gretsjo, red., *Istorija vtoroj mirovoj vojny, 1939-1945*, b. 4 (Moskva: Vojenizdat, 1975), 34-50; A. I. Gribkov, red., *Istorija ordena Lenina Leningradskogo vojennogo okruga* (Moskva: Vojenizdat, 1974), 186; B. S. Telpukhovskij, red., *Velikaja otetsjestvennaja vojna sovetskogo sojuza 1941—1945, kratkaja istorija. (3. rev. og utv. utgave)* (Moskva: Vojenizdat, 1984), 63-4. Telpukhovskij antyder forsiktig at Stalin og den militære etterretningen gjorde en "feilberegning" angående muligheten for et tysk angrep sommeren 1941.

¹⁴⁴Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 67. Karasevs tall er muligens for høye, men det er vanskelig å bekrifte eller avkrefte dette da han ikke oppgir noen kilde for utsagnet. I en bok utgitt av forsvarsministeriets forlag i 1958 hevdes det at tyske styrker var overlegne med 2.4:1 for infanteri; 4:1 for skyts (*orudije*); 5,8:1 for maskingevær; og 1,2:1 for stridsvogner. Jf. Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 128.

¹⁴⁵ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 67-68.

¹⁴⁶ Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 102-3; Knjazev, *Na zasjtsjite nevskoj tverdnyni*, 201.

¹⁴⁷ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 63.

tære enheter og andre flakket om i den brennende byen og plyndret butikker og hjem.¹⁴⁸ For- gjeves leter man også i hele den sovjetiske historiografien etter henvisninger til de massive utrenskningene i Den røde hær i 1937-38, som var en viktig bakgrunn for de sovjetiske neder- lag i krigens innledende fase. Like påfallende er fraværet av informasjon om de massive sovje- tiske militære tap høsten 1941. Oftest angis ingen konkrete tall i det hele tatt, som i en frem- stilling fra 1974 der forfatteren i et knapt avsnitt simpelthen taler om Den røde hærs ”seriøse militære uhell i begynnelsen av krigen” og de ”store menneskelige og materielle tap”.¹⁴⁹ I de få tilfellene der tall angis, er de justert ned nærmest til det absurde, som i Telpukhovskij: ”Utfø- relsen av frigjøringsoppdraget krevde store ofre av Den røde armé. Mer enn en million solda- ter og offiserer ga sine liv for å redde de europeiske nasjoner fra det fascistiske åk.”¹⁵⁰

Faktum var at Den røde hær (inkludert krigsflåten) led over 2,6 millioner ”ugjenkallelige tap”, altså drepte, bare innen utgangen av 1941,¹⁵¹ mens Wehrmacht talte ca. 300.000 falne i krigens første seks måneder.¹⁵² Kampene i Nordvest-Russland krevde fra juli til slutten av september omkring 60.000 tyske drepte og sårede, men antallet på sovjetisk side var nærmere 345.000.¹⁵³

2.3.3.2 Leningrads strategiske betydning

At Leningrad var av den høyeste strategiske betydning i den tyske militære planleggingen var tidlig erkjent i Sovjetunionen,¹⁵⁴ og dette reflekteres i historieskrivningen om beleiringen fra slutten av 50-tallet og utover. Representativ i så måte er en passasje fra andre bind av det offi- sielle seksbindsverket om Den store fedrelandskrig gitt ut i 1961, der forfatteren fremhever

---

¹⁴⁸ Fra Pskov-området rapporterte en offiser at lokale myndigheter ofte var de første til å forlate småbyer og distrikter, uten hensyn til evakuering av lokalbefolkningen. Jf. Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 151.

¹⁴⁹ Gribkov, red., *Istorija ordena Lenina Leningradskogo voennogo okruga*, 193.

¹⁵⁰ Telpukhovskij, red., *Velikaja otetsjestvennaja vojna sovetskogo sojuza*, 10.

¹⁵¹ Dette tallet fremkommer i G. F. Krivosjejev, *Grif sekretnosti snjat: poteri vooruzjennykh sil SSSR v vojnakh, bojevykh dejstvijakh i vojennykh konfliktakh : statistitsjeskoje issledovanie*, (Moskva: Vojennoje izd-vo, 1993).

¹⁵² Jf. Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 53.

¹⁵³ Se Krivosjejev, *Grif sekretnosti snjat*.

¹⁵⁴ Om dette vitner et upublisert manuskript forfattet av Jevgenij A. Razin i 1943. Razin arbeidet ved general- stabens militærhistoriske avdeling under krigen, og skrev her at Leningrad, sammen med Moskva og Don- bass, var Hitlers tre sentrale strategiske mål: ”Den fascistiske strategi gikk ut fra at erobring av disse sentra ville frata Den røde hær krigføringsbaser og svekke dens motstandskraft.” Je. A. Razin, *Oborona Leningrada osen'iu 1941 goda. Boi na pristupakh k Leningradu (iiun'-oktiabr' 1941 g.)*. (Moskva: Vyssjaja voennaja akade- mija im. K.E. Vorosilova, 1943), 1.

Leningrads rolle som landets nest viktigste politiske, økonomiske, kulturelle og administrative sentrum; dens militære betydning som havn for Den baltiske flåten; og derfor "et av det tysk-fascistiske angrepets strategiske hovedobjekter."¹⁵⁵

En minst like viktig erkjennelse gjorde sovjetiske militærhistorikere med sine vurderinger av den første krigshøstens kampers betydning innenfor Den store fedrelandskrigen som sådan. De sovjetiske styrkenes innbitte motstand ved Leningrads utkanter ble vurdert som helt avgjørende. Det var ikke uten grunn: Mens slaget ved Moskva var i en kritisk fase maktet de sovjetiske styrkene ved Leningrad-fronten og Nordvest-fronten å tiltrekke seg og oppholde inntil 32 % av de tyske styrkene nord for Pripjat-myrene.¹⁵⁶ Med andre ord var Leningrads utholdenhet i denne perioden av enorm betydning. Byens fall ville ikke bare i ren militær forstand drastisk ha økt mulighetene for tysk seier ved Moskva, men også i politisk og mentalitetsmessig forstand – ved å svekke sovjetborgernes kampånd. En kan bare forestille seg de potensielle konsekvensene av Leningrads og Moskvas fall høsten 1941.

Denne generelle vurderingen av Leningrads betydning for tysk overordnet strategi var altså i det store og det hele riktig.¹⁵⁷ Men når det spesielt gjelder den tyske beslutningen om å omringe og beleire Leningrad, kan en oppsiktsvekkende spenning observeres i den sovjetiske historiografien. Dette gjelder ikke så mye beslutningens innhold, som dens årsaker.

---

¹⁵⁵ P. N. Pospelov, red., *Istorija velikoj otetsjestvennoj vojny Sovetskogo Sojuza 1941-1945: v 6 tomakh* (Moskva: Institut marksizma-leninizma pri TsK KPSS, otdel istorii velikoj otetsjestvennoj vojny / Vojennoje izdatelstvo ministerstva oborony sojuza SSR, 1960-65). Bind 2, *Otrazjenije sovetskim narodom verolomnogo napanenija fasjistskoj germanii na SSSR. Sozdanije uslovij dlja korenogo pereloma v vojne (ijun 1941 g. — nojabr 1942 g.)* (Moskva, 1961), 79. For liknende betraktninger, se også Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 28-29; M. I. Likhomanov, "Massovo-polititsjeskaja rabota Leningradskoj partijnoj organizatsii v pervyj period Velikoj otetsjestvennoj vojny," i S. N. Sjundenko (red.), *Voprosy istorii KPSS*, Leningradskij gosudarstvennyj universitet. Utsjentyje zapiski. Serija istoritsjeskikh nauk. Vyp. 33 (Leningrad, 1960), 3; S.P. Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944* (Moskva: Vojenizdat Ministerstva oborony SSSR, 1964), 18-20.

¹⁵⁶ Jf. Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 549.

¹⁵⁷ Senere forskning har bevart dette synet, se f. eks. Rolf Dieter-Müller og Gerd Ueberschär, *Hitler's War in the East, 1941-1945. A Critical Assessment. 2. rev. utg.*, (New York/Oxford: Berghahn Books, 2002), 105-106.

2.3.3.3 Beslutningen om å beleire Leningrad

Om innholdet i beslutningen om å beleire Leningrad vitnet først og fremst dokumentasjonen som ble fremlagt under Nürnbergprosessen, som var publisert i Sovjetunionen i 1954.¹⁵⁸ Konkret dreier det seg særlig om to nøkkeldokumenter. Det ene er et direktiv av 29. september 1941, der det heter at:

Der Führer ist entschlossen, die Stadt Petersburg vom Erdboden verschwinden zu lassen. Es besteht nach der Niederwerfung Sowjetrußlands keinerlei Interesse an dem Fortbestand dieser Großsiedlung. [...]

Es ist beabsichtigt, die Stadt eng einzuschließen und durch Beschuß mit Artillerie aller Kaliber und laufendem Laufeinsatz dem Erdboden gleichzumachen.

Sich aus der Lage der Stadt ergebende Bitten um Übergabe werden abgeschlagen werden, da das Problem des Verbleibens und der Ernährung der Bevölkerung von uns nicht gelöst werden kann und soll. Ein Interesse an der Erhaltung auch nur eines Teils dieser großstädtischen Bevölkerung besteht in diesem Existenzkrieg unsererseits nicht.¹⁵⁹

Det andre dokumentet er et skriv av 7. oktober 1941 fra Alfred Jodl, sjef for operasjonsstaben i Wehrmachts overkommando, til Wehrmachts øverstkommanderende Walther von Brauchitsch:

Der Führer hat erneut entschieden, dass eine Kapitulation von Leningrad oder später von Moskau nicht anzunehmen ist, auch wenn sie von der Gegenseite angeboten würde. [...]

Schwere Seuchengefahren sind zu erwarten.

Kein deutscher Soldat hat daher diese Städte zu betreten. Wer die Stadt gegen unsere Linien verlassen will, ist durch Feuer zurückzuweisen. [...]

Dieser Wille des Führers muß sämtlichen Kommandeuren zur Kenntnis gebracht werden.¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ Se F. I. Sirota, "Borba Leningradskoj partijnoj organizatsii za sokhraneniye zizni naselenija goroda v period blokady," i S. N. Sjundenko (red.), *Voprosy istorii KPSS*, Leningradskij gosudarstvennyj universitet. Utsjenyje zapiski. Serija istoritsjeskikh nauk. Vyp. 33 (Leningrad, 1960), 119, fotnote 1.

¹⁵⁹ "Føreren har besluttet å fjerne byen Petersburg fra jordens overflate. Etter Sovjetruslands nederlag består ingen som helst interesse i dette store tettbebygde områdets videre eksistens. [...] Det er hensikten å omringe byen tett og å jevne den med jorden gjennom artilleribeskytning av alle kalibre og kontinuerlige flyangrep. Kapitulasjonsanmodninger som følge av forholdene i byen vil bli avvist, da problemene med å ernære den gjenværende befolkningen verken kan eller skal løses av oss. I denne eksistenskrigen finnes det på vår side ingen interesse i å opprettholde denne storbybefolkningen, ikke en gang delvis." Notat fra *Seekriegsleitung* til *Heeresgruppe Nord*, opptrykt i Max Domarus, red., *Hitler: Reden und Proklamationen 1932-1945* (Leonberg: Pamminger & Partner, 1973), bind 4, 1755.

¹⁶⁰ "Føreren har på nytt besluttet at en kapitulasjon fra Leningrad, eller senere fra Moskva, ikke skal aksepteres, selv om den blir tilbudt fra motstanderens side. [...] Stor fare for epidemier er å forvente. Ingen tysk soldat skal derfor sette sin fot i disse byene. Den som forsøker å forlate byen gjennom våre linjer, skal tilbakese ved ildgivning. [...] Denne Førerens vilje må gjøres kjent for samtlige befalshavende." Gerd Ue-

De fleste sovjetiske fremstillingene siterer dette materialet, og noen trekker i tillegg frem andre liknende dokumenter fra slutten av september 1941.¹⁶¹ I de aller fleste tilfeller, og med rette, trekkes slutningen at den tyske ledelsen ønsket å tilintetgjøre Leningrad og utrydde hele dens befolkning ved utsulting og kontinuerlig bombardement.¹⁶²

Beslutningens innhold var altså åpenbart. Mer problematisk hos de sovjetiske historikerne var imidlertid fortolkningen av dens tilblivelsehistorie og årsaksbakgrunn.

Den sovjetiske historieskrivningen gir i all vesentlighet det inntrykket at tyskernes mål inntil siste halvdel av september 1941 var å storme Leningrad i den hensikt å erobre den – å ta byen i besittelse. Ifølge dette synet var det bare på grunn av leningradernes og de sovjetiske styrkenes utholdenhet og heltmodige stridsinnsats – ”krigshistorien kjente intet slikt eksempel på masseheroisme, mot, arbeids- og krigstapperhet”¹⁶³ – at det ikke lyktes tyskerne å innta byen. Dette tyske ”nederlaget” anføres som årsak til at den tyske ledelsen besluttet å beleire byen i andre halvdel av september. Som A. V. Karasiov (1959) uttrykker det: ”Den tyske ledelsen var tvunget til å forkaste ideen om å erobre Leningrad [*vynuzjdeno bylo otkazatsia ot mysli ovladet Leningradom*].”¹⁶⁴ En passasje fra kollektivmonografien *I de harde prøvelsens år* (1985) illustrerer dette synets ubrutte historiografiske kontinuitet gjennom nesten 30 år: ”Etter at den tysk-fascistiske ledelsens plan om å erobre Leningrad ved storm hadde mislykkes, besluttet

---

berschär og Wolfram Wette, *Der deutsche Übefall auf die Sowjetunion. 'Unternehmen Barbarossa'*, (Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991), 280. Opptrykt på russisk i Dmitrij V. Pavlov, *Leningrad v blokade*, (Moskva: Voennoje izdatelstvo MO SSSR, 1958), del 1, tilgjengelig online på <http://blokada.otrok.ru/pavlov/02.htm> [sitert 25. november, 2008].

¹⁶¹ Se eksempelvis Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*; Sirota, ”Borba Leningradskoj partijnoj organizatsii za sokhraneniye zjizni naselenija goroda v period blokady,” 119; Pospelov, red., *Istorija velikoj otetsjestvennoj vojny*, 211; Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 77; Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 160; V. M. Kovaltsjuk, *Leningrad i bolsjaja zemlja. Istorija ladozjskoj kommunikatsii blokirovannogo Leningrada v 1941-1943 gg.*, (Leningrad: Nauka, 1975), 39; A. R. Dzeniskevitsj et al., *V gody surovykh ispytanii. Leningradskaja partijnaja organizatsija v Velikoj Otetsjestvennoj vojne*, (Leningrad: Lenizdat, 1985), 34.

¹⁶² Intensjonen går tydelig nok frem av dokumentene. Likevel gir en og annen sovjetisk fremstilling det inntrykket at Hitler og hans offiserer ville ha Leningrad til å ”overgi seg eller dø”. Vladimir Mikhailov, *Leningrad. Geroitsjeskaja oborona goroda v 1941-1944 gg.*, (Moskva: Izd-vo polititsjeskoj literatury, 1980), 92. Valget var snarere ett mellom å dø uten å overgi seg, eller å overgi seg og dø.

¹⁶³ Dzeniskevitsj et al., *V gody surovykh ispytanii*, 33.

¹⁶⁴ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 118. Det er i denne sammenheng merkverdig at Karasev med sin artikkel i *Istoritsjeskij arkhiv* fra 1956 polemiserer mot sovjetisk militærhistorisk litteratur, i hvilken det ifølge ham ”fantas en utbredt idé om at fienden liksom skulle ha intendert å erobre Leningrad gjennom stormangrep. Imidlertid var den tysk-fascistiske ledelsens plan mer barbarisk.” Karasev, ”Dokumentalnyje materialy o trudjasjtsjikhsia Leningrada v gody blokady,” 145.

den å svekke byens heroiske forsvareres motstand gjennom beleiring [...].”¹⁶⁵ Beslutningen om å omringe og beleire Leningrad ble således fortolket som en taktisk løsning på problemer som oppsto innenfor et strategisk rammeverk der *målet* var å erobre byen.¹⁶⁶

Den viktigste kilden som legges til grunn for påstanden om at det strategiske hovedmålet var erobring, er Hitlers krigsplan av 18. desember 1940 for angrepet på Sovjetunionen, *Fall Barbarossa*. Her tales det ganske riktig om ”okkupasjonen [*Besetzung*] av Leningrad og Kronstadt”, som ifølge planen måtte komme forut for generalangrepet på Moskva.¹⁶⁷ I den videre dokumentariske begrunnelsen henviser historikerne oftest til en erklæring fra Hitler den 5. september 1941. På dette tidspunktet var den tyske hæren like ved å nå Ladoga-sjøens sørlige bredd, og dermed å avskjære Leningrads landlige forbindelse med omlandet fullstendig. I Hitlers erklæring het det at det militære målet ved Leningrad nå var ”oppnådd”, og at denne frontsektoren heretter var å regne for sekundær. Videre refereres Hitlers direktiv, utstedt dagen etter, om forberedelsene til generalangrepet mot Moskva, i hvilket *Heeresgruppe Nord* ble bedt om å overføre deler av sine styrker til *Heeresgruppe Mitte* innen 15. september. Ut ifra dette sluttet altså de sovjetiske historikerne at tyskerne i begynnelsen av september var trygge på Leningrads snarlige fall og på Wehrmachts snarlige erobring av byen – så trygge at de kunne sende troppstyrker sørover for å delta i angrepet på Moskva.¹⁶⁸ Som forfatterne av kollektivmonografien *I Neva-festningens forsvar* (1965) uttrykker det:

---

¹⁶⁵ Dzeniskevitsj *et al.*, *V gody surovnykh ispytanii*, 33. For fremstillinger fra 60- og 70-tallet som uttrykker det samme synet, se Pospelov, red., *Istorija velikoj otetsjestvennoj vojny*, bind 2: 90, 96; Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 9; Knjazev, *Na zasjtsjite nevskoj tverdini*, 151; Dzeniskevitsj *et al.*, *Nepokorennij Leningrad*, 100, 108-9; Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 220; Kovaltsjuk, *Leningrad i bolsjaja zemlja*, 38-9; V. I. Mikhejev, ”Pomosjtsj volozjdan evakuirovannym leningradtsam,” *Voprosy istorii* 9 (1978): 206.

¹⁶⁶ D. V. Pavlov uttrykte dette synet tydelig i omtalen av Hitlers beslutning om å avvise en eventuell kapitulasjon: “Aside from its utter cynicism, it is a feature of this directive that Hitler and his staff admitted their inability to take Leningrad by storm. At the same time, Hitler could not give up the thought of capturing the city. His commanders were now being told to change their tactics: instead of making an assault, they were to commence a siege, to destroy the city by air bombardment and artillery fire, and the city’s population with it.” Pavlov, *Leningrad 1941: the blockade*, 20.

¹⁶⁷ Walter Hubatsch, red., *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1965), 98-9.

¹⁶⁸ Jf. eksempelvis Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 62; Dzeniskevitsj *et al.*, *Nepokorennij Leningrad*, 108-9; Gribkov, red., *Istorija ordena Lenina Leningradskogo vojennogo okruga*, 234-5; Dzeniskevitsj *et al.*, *V gody surovnykh ispytanii*, 30.

Denne beslutningen [om troppeoverføringene] betød ikke på noen måte at Hitler hadde avlyst erobringen av Leningrad, slik falsifikatører av alle støpninger nå hevder i sine skriverier. Tvert imot, den uttrykte det fascistiske hovedkvarterets overbevisning om byens snarlige ende.¹⁶⁹

Denne fortolkningen er ikke direkte i strid med de ovenfor omtalte kildene. Problemet er snarere trakteringen (eller ikke-trakteringen) av en annen, helt sentral kilde, som de sovjetiske historikerne hadde tilgang på siden 1959. Dette året ble nemlig deler av krigsdagboken til Franz Halder, Hitlers generalstabssjef inntil september 1942, publisert i *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* (Militærhistorisk tidsskrift).¹⁷⁰ I 1962—1964 ble den komplette krigsdagboken i tre bind publisert i Stuttgart,¹⁷¹ og i 1968—1971 i Moskva.¹⁷² Med dette var sovjetiske historikere konfrontert med et sterkt materiale som talte deres syn på beslutningen om å beleire Leningrad midt imot. Noen nøkkelpassasjer fra Halders dagbok illustrerer dette:

8.7.1941

[...] Feststehender Entschluß des Führers ist es, Moskau und Leningrad dem Erdboden gleich zu machen, um zu verhindern, daß Menschen darin bleiben, die wir dann im Winter ernähren müßten. Die Städte sollen durch die Luftwaffe vernichtet werden. Panzer dürfen dafür nicht eingesetzt werden. „Volkskatastrophe, die nicht nur den Bolschewismus, sondern auch das Moskwitertum der Zentren beraubt.“¹⁷³

15.7.1941

[...] Die [Heeresgruppe Nord] hat nicht den Auftrag, Leningrad wegzunehmen, sondern zunächst nur es abzuschließen.¹⁷⁴

---

¹⁶⁹ Knjazev, *Na zasjtsjite nevskoj tverdnyi*, 151. Det er uklart hvilke “falsifikatører” forfatteren her refererer til.

¹⁷⁰ Jf. Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 26, fotnote 1.

¹⁷¹ Franz Halder, *Kriegstagebuch. Der Russlandfeldzug bis zum Marsch auf Stalingrad (22.6.1941-24.9.1942)*, b. 3, (Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1964).

¹⁷² Den russiske utgaven er tilgjengelig online: V. I. Dasjitsjova, red., *Galder, F. Vojennyj dnevnik. Ezjednevnyje zapisi natsjalnika Generalnogo sjtaba Sukhoputnykh voisk 1939-1942 gg.* (Moskva: Vojenizdat, 1968--1971), tilgjengelig på <http://militera.lib.ru/db/halder/index.html> [sist sjekket 27. november 2008].

¹⁷³ Alle utdragene er fra Halder, *Kriegstagebuch. Der Russlandfeldzug bis zum Marsch auf Stalingrad (22.6.1941-24.9.1942)*. ”Det er Førerens faste beslutning å jevne Moskva og Leningrad med jorden, for slik å forhindre at mennesker forblir der inne, som vi da må forsørge til vinteren. Byene skal tilintetgjøres av flyvåpenet, panservogner vil ikke settes inn for dette. ’Folkekatastrofe som fratar ikke bare bolsjevismen, men også moskovittheten, sine sentra.’”

’Moskovittheten’ er min utilstrekkelige oversettelse av det uoversettelige *Moskwitertum*, et vagt begrep typisk for nazistenes spesielle vokabular som her uttrykker en rasistisk forestilling om ”det slaviske”. En viktig studie av nazistenes vokabular er Victor Klemperer, *The Language of the Third Reich: A Philologist's Notebook*, (London: Continuum, 2002).

¹⁷⁴ ”Heeresgruppe Nord’s oppgave består foreløpig ikke i erobringen av Leningrad, men bare i dens isolasjon.”

22.8.1941

[...] Das wichtigste, noch vor Einbruch des Winters zu erreichende Ziel ist nicht die Einnahme von Moskau, sondern die Wegnahme der Krim [...], im Norden die Abschließung Leningrads und die Vereinigung mit den Finnen.¹⁷⁵

5.9.1941

[...] *Nachmittags 17.50 Uhr: Besprechung beim Führer:*

1. *Leningrad*: Zweck erreicht. Wird nunmehr „Nebenkriegsschauplatz.“ Wichtigstes Schlüsselburg. [...] Einschließung von Osten, Vereinigung mit Finnen.¹⁷⁶

17.9.1941

[...] Im Bereich Leningrad ist nun 6. Pz. Div. herausgezogen. Die Einschließungslinie rangiert sich mit kleinen Verbesserungen nunmehr so, daß Rest der schnellen Verbände herausgezogen werden kann.¹⁷⁷

18.9.1941

[...] Der Ring um Leningrad ist noch nicht so eng geschlossen, wie es wünschenswert wäre. [...] In Anbetracht des Kräfteverbrauchs vor Leningrad, wo materiell und personell starke Feindkräfte zusammengepreßt sind, wird die Lage bis auf weiteres gespannt bleiben, bis der Hunger als Bundesgenosse wirksam wird.¹⁷⁸

Allerede den 8. juli hadde altså Hitler gjort en "fast beslutning" om at Leningrad skulle "jevnes med jorden". Fire måneder senere, under en tale i en av Münchens ølkjellere på årsdagen for "ølkjellerkuppet" i 1923, ble Hitler ifølge NS-pressen møtt med "stormende bifall"¹⁷⁹ etter følgende uttalelse:

Wenn daher heute einer sagt: 'Sie sind bei Leningrad ja in der Defensive', dann komme ich und antworte: Wir waren vor Leningrad genau solange offensiv, als dies notwendig

---

¹⁷⁵ "Den viktigste oppgaven før vinterens komme er ikke å ta Moskva, men å ta Krim [...], i nord [er den tilsvarende oppgaven] omslutningen av Leningrad og foreningen med finnene."

¹⁷⁶ "Ettermiddag, kl. 17.50: samtale med Føreren:

1. *Leningrad*: Målet er nådd. Blir heretter sekundært frontavsnitt. Viktigst: Schlüsselburg. [...]. Omringning fra øst, forening med finnene."

¹⁷⁷ "I Leningrad-området er nå 6. panserdivisjon trukket ut. Omslutningsringen har, med få forbedringer, nå en slik karakter at resten av de mobile enhetene kan trekkes ut."

¹⁷⁸ "Ringene om Leningrad er ennå ikke sluttet så tett som ønskelig. [...] Tatt i betraktning styrkeforbruket ved Leningrad, der materielt og mannskapsmessig sterke fiendtlige styrker står sammenpresset, vil situasjonen forbli spent inntil hungersnøden gjør seg virksom som vår allierte."

¹⁷⁹ Gerd Ueberschär, "Der Angriff auf Leningrad und die Blockade der Stadt durch die Deutsche Wehrmacht," i Antje Leetz (red.), *Blockade. Leningrad 1941-1944* (Reinbek, 1992), 102.

war, um Leningrad einzuschließen. Jetzt sind wir defensiv, und der andere muß jetzt auszuberechnen versuchen, aber er wird in Leningrad verhungern!¹⁸⁰

Hitlers ord var ikke tomme. Ingen av generalstabssjefens dagboknotater fra juli, august og september 1941 antyder noen hensikt om å erobre byen. Det kommer tvert imot tydelig frem at Leningrad kun skal utsettes for en så tett beleiring som mulig. Det er ikke lenger tale om noen "Besetzung", som i Barbarossa-planen. Den prinsipielle, strategiske beslutningen om å beleire byen var altså tatt lenge før Leningrads forsvarere fikk anledning til å demonstrere sin motstandsvilje.

De sovjetiske beleiringshistorikerne kjente utvilsomt til Halders dagbok: De refererer den i sine fotnoter. I kollektivmonografien *Skisser av Leningrads historie* (femte bind, 1967) blir nettopp Halders notat av 8. juli trukket frem som bevis for at "det ikke var noe nytt i denne beslutningen" om å tilintetgjøre Leningrad og avvise en eventuell kapitulasjon.¹⁸¹ I en annen passasje i samme verk hevdes det imidlertid at "ved hjelp av artilleribeskytning, bombardement fra luften og utsulting forsøkte fienden å tvinge Leningrad til å kapitulere, men han feilberegnet grovt."¹⁸² Forfatterne av det militærhistoriske verket *Slaget om Leningrad* (1964) refererer likeledes både Halders dagboknotat fra 8. juli og de ovenfor omtalte direktivene fra siste halvdel av september,¹⁸³ men hevder likevel at tyskernes intensjon var å storme og erobre byen, å tvinge den til kapitulasjon.¹⁸⁴ Den produktive beleiringshistorikeren V. M. Kovaltsjuk skriver følgende i sin bok om "Livsveien" over Ladoga-sjøen (1975):

Borgerlige, spesielt vesttyske, historikere forsøker på forskjellige måter å forklare hvorfor de tysk-fascistiske styrkene høsten 1941 ikke maktet å erobre Leningrad. Noen ser årsaken i Hitlers ordre om å overføre panseravdelinger fra Leningrad-sektoren til Moskva-angrepet. Andre, i motsetning til dette, ser årsaken til de tyske styrkenes uhell i dårlige

---

¹⁸⁰ "Så når noen i dag sier: 'Dere er jo på defensiven ved Leningrad', da kommer jeg og svarer: Vi var på offensiven akkurat så lenge som det var nødvendig for å omringe Leningrad. Nå er vi defensive, og den andre må nå forsøke å bryte ut, men han kommer til å sulte i hjel i Leningrad!" Sitert i Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 39.

¹⁸¹ Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 160.

¹⁸² Ibid., 220. Min uthevelse.

¹⁸³ Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 26 og 77.

¹⁸⁴ "De tysk-fascistiske styrkene forsøkte uopphørlig å storme Leningrad, men hver gang ble de forhindret av forsvarernes uoverkommelige motstand. [...] [Ved å prøve å avskjære sovjetisk kommunikasjon over Ladoga-sjøen i november, søkte tyskerne] å tvinge byen til kapitulasjon."; "Selv om det lyktes fienden å trenge opp til Ladoga-sjøen og avskjære Leningrad fra omlandet, maktet han aldri å erobre Leningrad." Ibid., 9 og 552.

veier og gjørme, som hindret panseravdelingene i å bryte gjennom til Leningrad. En tredje gruppe setter frem *et fullstendig latterlig argument* [min uth.], nemlig at den tyske ledelsen liksom ikke hadde noe hast med å erobre Leningrad, for slik å unngå å ta byrden med å forsørge befolkningen.¹⁸⁵

Ikke overraskende anfører Kovaltsjuk (som også siterer Halders dagbok) Leningrads "ugjennomtrengelige forsvar" og de tyske styrkenes tap ved byens utkanter som den "virkelige årsaken" til at tyskerne "ikke maktet å erobre Leningrad" og derfor besluttet å beleire byen.

Generalstabssjefens krigsdagbok – en svært sterk kilde – gir, som vist, ingen grunn til å anta at tyskerne intenderte å erobre Leningrad høsten 1941. Hvorfor fortsatte sovjetiske historikere likevel å representere beleiringsbeslutningen som resultatet av et mislykket erobningsforsøk?

En nærliggende forklaring er at historikernes *Sagbarkeitsregime*, eller erkjenneshorisont, var begrenset av beleiringsmytens diskursive rammer. Historien om Leningrad i krig var i denne forståelsen historien om Leningrads *forsvar*,¹⁸⁶ herunder forsvarernes uovertrufne tapperhet og selvoppofrende heltemot. At Leningrad-frontens styrker skulle ha stoppet den tyske krigsmaskinen utenfor Leningrad og forhindre Hitler i å nå sitt mål som postulert i Barbarossa-planen fra desember 1940, nemlig "okkupasjonen" [*Besetzung*] av Leningrad, var naturligvis forenlig med beleiringsmyten. Det samme kan vanskelig sies om den tanken at tyskerne høsten 1941 slett ikke var interessert i noen erobring; at de gikk på defensiven i september av fri vilje fordi de anså målet – nemlig *omringningen* av Leningrad – som oppnådd; og at tyskerne faktisk *lyktes* i betydelig grad vinteren 1941/42 – gitt deres strategiske mål om å utrydde byens befolkning ved hjelp av utsulting og bombardement. Det kan se ut som om beleiringsmytens diskursive styrke gjorde denne tanken nærmest umulig å tenke for sovjetiske historikere.

Hungersnød, bombardement og massedød ble en del av leningradernes hverdag under beleiringen. Men heller ikke dette var et tema beleiringsmyten levnet noe særskilt rom for. Som vi skal se i neste del, gjorde historikerne spredte forsøk på å beskrive konsekvensene av sulten, kulden og bombene, men det var først ved inngangen til 1980-tallet at dette erfaringsmessige

---

¹⁸⁵ Kovaltsjuk, *Leningrad i bolsjaja zemlja*, 38.

¹⁸⁶ Således er det ikke tilfeldig at mange fremstillinger har "Forsvaret av Leningrad", ikke "beleiringen", i tittelen.

aspektet ved beleiringens historie fikk noen virkelig grundig belysning, og da gjennom en samling erindringer og dagbøker forfattet av to ikke-historikere.

2.3.4 Sult, kulde, bomber og død. Vinteren 1941/42

11 år gamle Tanja Savitsjova skriblet vinteren 1941/42 ned følgende ord i sin notisblokk etter hvert som familiemedlemmene hennes frøs og sultet i hjel rundt henne:

Zjenja døde 28. desember kl. 1230 om morgenen, 1941
Bestefar døde 25. januar kl. 3 om dagen, 1942.
Leka døde 5. mars kl. 5 om dagen, 1942.
Onkel Vasia døde 13. april kl. 2 etter midnatt, 1942.
Onkel Lesja kl. 4 om dagen, 1942.
Mamma 13. mai kl. 7:30 om morgenen, 1942.
Savitsjovene er døde. Alle er døde. Bare Tanja er igjen.

I 1944 døde piken selv. Dette dokumentet er i ettertid blitt et sterkt symbol på Leningrad-befolkningens lidelser under beleiringen. Historikeren A. V. Karasiov refererer det i sitt verk fra 1959 som en illustrasjon på at sulten og kulden utraderte hele familier. ”Det er få eksempler i verdenshistorien som i sin tragedies dybde kan sammenliknes med den sultende Leningsgrads redsler,” skriver Karasiov, og fortsetter ved å gjengi erindringene til en lege ved navn Milova, som ble tilkalt til en leilighet i Borovoj-gaten en iskald januardag i 1942:

Døren til leiligheten var åpen. Jeg fant rommet, og gikk stille inn. Et fryktsomt bilde tegnet seg for mine øyne. Rommet var halvmørkt. Det var rim på veggene og dammer av is på gulvet. På en stol var liket av en 14 år gammel gutt, i barnevognen lå liket av et lite barn. På sengen lå husholdersken K. K. Vandel, død. Ved henne stod den eldste datteren, Mikkau, og ga moren hjertemassasje med et håndkle. Men livet sto ikke til å redde. På én dag hadde Mikkau mistet sin mor, sin sønn og sin bror – de var alle døde av kulde og sult. Ved døren stod naboen Lizunova, som var så utslitt at hun bare så vidt kunne holde seg oppreist, og skuet på de døde med et sanseløst blikk. Den neste dagen døde hun også.¹⁸⁷

Karasiov går her inn på et aspekt ved beleiringens historie som den sovjetiske historieskrivningen bare i begrenset grad tematiserer. ”Hver dag av hungerbeleiringen var å regne som flere måneder av et ordinært liv,” skriver han videre, ”mennesker fornemmet sin egen og sine nærmestes død nærme seg, og de kunne ikke finne noen midler å redde seg ved. Mange kommunister og komsomoler kom til lokalkomiteene for å gi fra seg sine parti- eller komso-

---

¹⁸⁷ Sitert i Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 185-6.

moldokumenter slik at de ikke skulle havne i fremmedes hender, og sa: 'i morgen dør jeg'.¹⁸⁸ Når fullstendig utmattede leningradere gled og falt på isen, hendte det ofte at de ble liggende – de kunne ikke mobilisere krefter nok til å reise seg opp. En av Leningrads lokale partisekretærer holdt en forelesning sommeren 1942 der han fortalte om denne erfaringens varige innvirkning på hans sinn: "Jeg må si Dem at det ikke går an å forestille seg noe tyngre og mer vanskelig. Jeg har utviklet et slikt psykologisk traume: Når jeg ser en person falle, så må jeg se bort. Personen vil gli og falle, for aldri å reise seg igjen."¹⁸⁹ I artikkelsamlingen *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim* (Det tysk-fascistiske okkupasjonsregimet), gitt ut i 1965, gjøres det likeledes forsøk på å belyse dette aspektet ved beleiringserfaringen:

Sult, kulde og uhørte vanskeligheter og prøvelser underminerte leningradernes helse og fysiske krefter. Mennesker svulmet opp av sulten, led av vitaminmangel, skjorbuk og dys-trofi (utmattelse). Barn sluttet å smile og liknet på små oldinger, tidvis kunne det være vanskelig å skille en ung pike fra en skrøpelig gammel dame.¹⁹⁰

Med en vinterkulde ned mot 30 og 35 minusgrader frøs jorden slik at det ble umulig for mennesker tappet for krefter av sult og kulde å begrave sine døde. Ofte greide de ikke en gang å frakte dem til kirkegården. Gatelangs, i trappeoppganger og i parker ble tusenvis av lik liggende vinteren gjennom, og særlig langs veien til kirkegården. En *blokadnik*¹⁹¹ fortalte om sitt besøk ved Piskarjov-kirkegården i januar 1942: "Jo nærmere vi kom Piskarjov, jo mer hopet likene seg opp på begge sider av veien." "De enorme haugene av døde" var så store at det var "umulig for to biler å passere hverandre".¹⁹²

Hundretusener av leningradere ble kalt ut for å bygge forsvarsverker i utkanten av byen høsten 1941. Karasiov beskriver arbeidsforholdene i september-oktober 1941: Støvlene ble gjerne utslitt etter et par-tre dager, fordi man hele tiden gikk i sørpe og gjørme til knærne; vinden blåste regnet opp i støvlene og man arbeidet 10-12 timer hver dag. Ved Uritsk-Pulkovo-Kolpino-området, der tyskerne befant seg nærmest selve byen (ca. én mil unna), var det ikke bare myrlendt, men soldatene og arbeiderne som bygget forsvarsverker var utsatt for nær-

---

¹⁸⁸ Ibid., 186.

¹⁸⁹ Ibid., 188.

¹⁹⁰ Z. A. Bogatyr og E. A. Boltin, red., *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim* (Moskva: Izdatelstvo polititsjeskoj literatury, 1965), 111.

¹⁹¹ Person som bodde i Leningrad under beleiringen.

¹⁹² Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 200.

mest uopphørlig ildgivning fra maskingevær, bombekastere og fly. Tyskerne slapp ofte ned steiner, stenger, skinner og liknende fra fly – hvinet fra de fallende gjenstandene var en slags psykologisk krigføring, ment å terrorisere arbeiderne og soldatene på bakken. ”De fysiske kreftene og motet måtte være store for med æren i behold å holde ut disse lidelsene og fullføre de forelagte oppgavene,” som Karasiov skriver.¹⁹³

Et annet sted vektlegges det at leningraderne i byen levde et liv i ”uopphørlig nervøs spenning”, for man visste aldri når eller hvor den neste granaten ville slå ned: De slo ned uten forvarsel i svømmehaller, ved trikkestopp, i kinolokaler, hos frisøren.¹⁹⁴ For eksempel slapp tyske flyvere den 26. november 1941, kl. 13:35, en høyeksplosiv bombe på Leningrads statlige universitets studenthjem, hus nr. 66. Fra under ruinene ble 52 drepte og 36 tungt sårede hentet ut.¹⁹⁵ Tyske dokumenter som havnet i russiske hender viste at sykehus og boligblokker var blant artilleristenes ”militære mål”, og at angrep systematisk ble foretatt på tidspunkt av døgnet da flest mulig mennesker var ute i gatene.¹⁹⁶ En major Lozak berettet i samtale med Alexander Werth, den britiske journalisten som besøkte byen i 1943, om bombardementets gru og psykologiske virkninger:

This shelling really can be very upsetting. I was in the Nevsky once when a shell landed close by. And ten yards away from me was a man whose head was cut clean off by a splinter. It was horrible. I saw him make his last two steps already *with his head off* – and a bloody mess all around before he collapsed. I vomited right then and there, and I was quite ill for the rest of the day – though I had already seen many terrible things before. I shall never forget the night the children’s hospital was hit by an oil bomb, many children were killed, and the whole house was blazing, and some perished in the flames. It’s bad for one’s nerves to see such things happen; our ambulance services have instructions to wash away blood on the pavement as quickly as possible after a shell has landed.¹⁹⁷

Denne periodens sovjetiske historiografi ga innblikk i mange av ordinære leningraderes hverdagslivsutfordringer – men som regel kun når disse passet inn i fortellingen om den heroiske motstandskampen. Under de ekstreme beleiringsvilkårene benyttet mennesker seg av overlevelsesstrategier som ikke alltid var de mest ”høyverdige”, for eksempel tyveri, plyndring av

---

¹⁹³ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 124-5.

¹⁹⁴ Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 177.

¹⁹⁵ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 151.

¹⁹⁶ Sirota, "Borba Leningradskoj partijnoj organizatsii za sokhraneniye zjizni naselenija goroda v period blokady," 124-5.

¹⁹⁷ Werth, *Leningrad*, 81. Denne passasjen finnes også i d. s., *Russia at War*, utgitt i Sovjetunionen i 1967.

døde og levende og svindel med rasjoneringskort. I den sovjetiske historiografien finnes bare enkelte glimt av slik virksomhet, som i alle tilfelle fremstilles som helt marginal.¹⁹⁸ Beskrivelser av tyske soldaters fronterfaringer, på sin side, har overhodet ingen plass i fremstillingen. Ett unntak finnes i en passasje hos Pavlov, som siterer fra en tysk soldats brev til sin kone:

Den russiske ilden var umenneskelig. Vårt regiment mistet 190 mann, sårede og savnede ikke inkludert. Russerne kjemmet over hver minste jordfleck med ild fra alle slags våpen [...]. I ukesvis hadde vi ikke tid til å tenke på oss selv, vi levde som dyr, i dag har vi nesten ikke fått noe vann.¹⁹⁹

Om beskrivelser av leningradernes lidelse og død i den beleirede byen til en viss grad fant sted på 50- og 60-tallet,²⁰⁰ ble dette aspektet levnet mindre plass fra ca. 1970 og utover, da Brezjnevs "tilfrysningsspolitikk" begynte å gjøre seg gjeldende. Den beste illustrasjonen på dette gir historikeren V. E. Zubakov, som i *Heroiske Leningrad* (1972) hevder at den amerikanske forfatteren Harrison Salisbury gjør seg til representant for "imperialistisk propaganda" i det han i sin bok om beleiringen taler om "dødens by" og "isbyen", og maler opp et bilde av kaos. "Den imperialistiske propagandaen", fastholder Zubakov, "forsøker på alle mulige måter å nedvurdere de sovjetiske menneskers verdenshistoriske bragd [...]."²⁰¹ Øvrige fremstillinger fra 1970- og 80-tallet unnlater simpelthen å omtale sultens og dødens realiteter annet enn i helt overflatiske og generelle vendinger – med ett nevneverdig unntak: Daniil Granin og Ales Adamovitsj' *Blokadnaja kniga* (Beleiringsboken).

---

¹⁹⁸ Se f. eks. Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 211-14. "Spekulantenes, tjuvenes og plyndrernes nedrige virksomhet tok til. Men dette var kun en ubetydelig håndfull mennesker demoralisert av blokadeforholdene."

¹⁹⁹ Pavlov, *Leningrad 1941: the blockade*, 37.

²⁰⁰ Bare til en viss grad. For eksempel gir en gjennomgang av V. M. Kovaltsjuks dokumentasamling *900 heroiske dager* (1966) kun antydning av et inntrykk av de ekstreme forholdene som hersket i den beleirede byen vinteren 1941/42. Bare gjennom slike dokumenter som nr. 89, der en resolusjon av 16. mars 1942 hos den lokale Komsomol-avdelingens sekretariat taler om nødvendigheten av "å gjennomføre en grundig gjennomgang av hus og leiligheter for å oppspore foreldreløse barn og mindreårige", gis en forsiktig antydning av hungersnødens omfang. V. M. Kovaltsjuk, red., *900 geroitsjeskikh dnej. Sbornik dokumentov i materialov o geroitsjeskoj borbe trudjasjtsjikhsia Leningrada v 1941-1944 gg.* (Moskva/Leningrad: Izdatelstvo "Nauka", 1966), 258.

²⁰¹ V. E. Zubakov, *Geroitsjeskij Leningrad*, (Moskva: Vojenizdat, 1972), 72-3.

2.3.4.1 *Blokadnaja kniga – et historiografisk brudd*

Blokadnaja kniga ble utgitt første gang i 1979/1982, i to bind, og var et resultat av St. Petersburg-skribenten Daniil Granin og den hviterussiske filologen Ales Adamovitsj' årelange arbeid med innsamling av intervjuer, dagbøker og nedskrevne erindringer fra mennesker som hadde overlevd beleiringen, et arbeid Adamovitsj beskrev slik: "En avgrunn hadde åpnet seg foran oss – beleiringens massehungre i sin ubarmhjertige realitet og sannhet."²⁰² Forfatterne ønsket "å supplere fortellingen om Leningrad-beleiringen med ordinære menneskers vitnemål om hvordan de levde", og "å ta inn, forstå og bevare hva mennesker hadde erfart og følt, hva som hadde foregått i deres hjerter".²⁰³ Som Daniil Granin skrev tjue år senere, var meningen å skrive en bok ikke bare om utholdenhet og mot, men også, og kanskje i enda større grad, om de ikke-stridende menneskenes lidelser.²⁰⁴

Granin og Adamovitsj ville ikke godta det mange overlevende hevdet om at kun en som har selv hadde opplevd beleiringen, kunne forstå den: De sa tvert imot at folk har kapasitet til å forstå og forestille seg hva som helst, også livet under beleiringen, og at det nettopp derfor var så viktig "å fortelle alt akkurat slik som det var, uten å underspille eller overdrive noe."²⁰⁵ Det menneskelige minnet er riktignok kjent for både å underspille og overdrive, og en kan derfor innvende at bokens første del – som er basert på intervjuer gjort på slutten av 1970-tallet og ettertidige nedtegnelser – representerer en mer indirekte tilgang til beleiringens historie enn den andre delen, som består av omfattende utdrag fra tre menneskers dagbøker. Betraktet som beretning, utgjør bokens samlede innhold likevel et rikholdig, mangfoldig og svært verdifullt dokument over hvordan det var å være menneske i Leningrad under beleiringen.

Betraktet som levning, kan en si at bildet av beleiringen som fremtrer i boken, skiller seg sterkt fra historikernes regulære fremstillinger, og må sees som et brudd med den gjeldende historiografiske tradisjonen. Mens kommunistpartiet i beleiringshistoriene tilskrives rollen

---

²⁰² Ales Adamovitsj, "Schweigen, Heroismus und Widerstand. Wie das "Blockadebuch" entstand," i Antje Leetz (red.), *Blockade. Leningrad 1941-1944. Dokumente und Essays von Russen und Deutschen* (Reinbek bei Hamburg, 1992), 233.

²⁰³ Adamovitsj og Granin, *A Book of the Blockade*, 11.

²⁰⁴ Daniil Granin, *Tajnyj znak Peterburga*, (St. Petersburg: "Logos", 2000), 141.

²⁰⁵ Adamovitsj og Granin, *A Book of the Blockade*, 63.

som ”befolkningens fyrtårn”, som den avgjørende kraften i byens kamp for å holde ut prøvelsene, er det knapt nevnt i *Blokadnaja kniga*. Her er ”de heroiske massene” fraværende. I den sovjetiske historiografiens kontekst er fokuset på vanlige menneskers erfaring her unikt: Blikket rettes mot enkeltpersoner og deres kamp, enten den var mislykket eller vellykket, mot fornedrelse, sult og død. Forfatterne bringer over nesten 500 sider en lang rekke eksempler på hvordan vanlige leningradere reagerte på den ekstreme situasjonen:

Livene til dem som befant seg i beleiringens grep, var forskjellige, det var også deres reaksjon på hungersnøden. Måten de møtte døden på varierte også. Noen døde slik det passer seg for et menneske, og i dag minnes de med sorg og medfølelse [...]. Men andre minnes annerledes – noen med avsky, andre med gru. [...] Det var også de som krysset den siste grensen over til dyrisk egoisme, grusomhet og en galskap fremkalt av sulten. Det er, naturligvis, lettere og mer bekvemt å glemme dette. Men da ville vi ikke vært i stand til å fatte de menneskelige verdier og høyder oppnådd av de menneskene – og det var flertallet – som holdt ut, som ikke krysset denne siste grensen. Vi ville ikke vært i stand til å se hva for en slags forferdelig indre konflikt et menneske måtte gjennomgå før han maktet å erobre den uutholdelige sulten, kulden, døden og fortvilelsen.²⁰⁶

Forfatterne opererer her med et skille mellom den som forble anstendig og den som bukket under for ”dyrisk egoisme”.²⁰⁷ Men som mange leningraderes dagbøker antyder, og som Jörg Ganzenmüller har påpekt,²⁰⁸ var situasjonen i virkeligheten mer paradoksal. Selvoppofrelse og egoisme var snarere to sider av samme sak – av den ekstreme hungersnødens tilværelse. 16 år gamle Jura Rjabinkin var nok ikke alene blant sultende leningradere om å utkjempe en slik indre døds-kamp som han vitnet om i sine siste dagboknedtegnelser fra desember 1941:

15. desember. Hver dag bringer meg nærmere selvmordet. Det finnes virkelig ingen utvei. Det er en blindgate. Jeg kan ikke fortsette å leve slik. Sult. Grusom sult. Igjen er det ingen nyheter om evakueringen. Livet er i ferd med å bli en byrde. Å leve for ingen nytte, å hale ut dette livet av sult og kulde... Det tar ikke lang tid for 25-30-graders frost å gjøre deg iskald, selv å trenge rett gjennom filtstøvlene dine. Jeg kan ikke... Mamma og Ira er her. Jeg kan ikke ta fra dem brødbiten deres. Jeg kan ikke, for jeg vet hvor mye bare en brødsmule betyr nå. Men jeg ser at de deler med meg, og jeg, mitt svin, sniker til meg deres siste stykke i hemmelighet. Og i hvilken tilstand befinner de begge seg, når mamma i går med

---

²⁰⁶ Ibid., 337.

²⁰⁷ Denne vurderingen er som et ekko av Dmitrij Pavlovs *Leningrad under beleiring*, der han skriver om mennesker som på forskjellige måter svindlet til seg ekstra rasjoneringskort at ”slike folk er som gresshopper. Hvis man ikke iverksetter tiltak for å hindre deres skadelige aktivitet tidlig, så er de farlige. [...] Egoistene (i ordets verste betydning) brydde seg ikke om byens og dens befolknings skjebne; de var kun interessert i seg selv.” Pavlov, *Leningrad 1941: the blockade*, 69.

²⁰⁸ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 274.

tårer i øynene sa at hun oppriktig ønsket at jeg satte brødbiten på 10-15 gram, som jeg stjal fra dem, i halsen. Den fryktelige sulten! Jeg føler, jeg vet, at hvis noen tilbød meg en dødelig gift nå, som ville sende meg i en smertefri død, i søvne, så ville jeg tatt den. Jeg vil leve, men jeg kan ikke leve slik! Men jeg vil leve! Så hva skal jeg da gjøre?

Det var det... Jeg har mistet min ære, troen på den, jeg har sett min skjebne. For to dager siden ble jeg sendt ut etter søtsaker. Ikke bare kjøpte jeg kakao i stedet for søtsaker (jeg visste at Ira ikke ville spise det, slik at min andel ville bli større), jeg tiltok meg også halvparten av de fattigslige 600 grammene, som skulle vare for oss i ti dager. [...] I dag, på vei hjem fra bakeriet, tok jeg og spiste 25 gram brød av mamma og Iras porsjon. [...]

Jeg har styrtet ned i avgrunnen, udisiplinerthetens, samvittighetsløshetens, æreløshetens og skammens avgrunn. Jeg er en uverdig sønn og bror. Jeg er en egoist, et menneske som glemmer sine nærmeste og sine slektninger i tunge stunder. [...] Det er så deprimerende. Jeg er så full av skam og medlidenhet når jeg ser på Ira... Skal jeg virkelig gjøre en slutt på alt og ta mitt eget liv?²⁰⁹

Forfatterne av *Blokadnaja kniga*, ved å presentere slike vitnemål som Jura Rjabinkins og mange andre, praktiserte en historieskrivning som i sovjetisk kontekst var unik i sin fremstilling av menneskelig erfaring og handling, som pekte utover snevre ideologiske rammer, og som trakk i retning av et nyansert og mer åpent bilde av beleiringens historie. Det er her for eksempel ingen insistering på en allestedsnærværende heroisme, som ellers preger periodens beleiringsfremstillinger. Tvert om: Ifølge forfatterne var det ingen av beleiringens overlevende som tenkte med seg selv at "vi har utført en stor bragd og demonstrert heltemot".²¹⁰

Blokadnaja kniga representerte en åpenhet som i all hovedsak ikke fantes i den offisielle historieskrivningen om beleiringen.²¹¹ Men åpenheten var ikke grenseløs. For det første satt forfatterne selv grenser: "Det fantes historier som var så grusomme at vi besluttet å la dem ligge, og de er den dag i dag ikke publisert", skrev Granin i 2000.²¹² For det andre krevde sensurmyndighetene at over 60 passasjer måtte fjernes eller endres. Den minste hentydning til forekomsten av kannibalisme ble fjernet, det samme gjaldt plyndring og sjonglering med eller forfalskning av rasjoneringskort. Negative utsagn om de politiske lederne og deres medansvar for sultkatastrofen måtte på samme vis bort, og forfatterne fikk streng beskjed om ikke å opp-

---

²⁰⁹ Adamovitsj og Granin, *A Book of the Blockade*, 410-11.

²¹⁰ Ibid., 61.

²¹¹ Som Daniil Granin selv skrev tjue år senere, kunne datidens offisielle bilde av beleiringen som et helteepos kanskje passe for Leningrad-fronten, men ikke for byens sivilbefolkning – "de levde og døde etter andre lover og regler" [*zjili i umirali po drugim zakonam*]. Granin, *Tajnyj znak Peterburga*, 140.

²¹² Ibid.

gi noe antall ofre for beleiringen høyere enn 660 000.²¹³ Granin fortalte i en artikkel i tidsskriftet *Druzjba narodov* i 2002 om hvilke typer beretninger som ble sensurert vekk:

En eller annen gang i februar [1942] i Piter [Leningrad] åpnet det første offentlige badet. [...] Således fantes det noen beretninger fra folk som hadde besøkt dette badet. Det manglet på brensel, og man varmet kun opp én avdeling, der kvinner og menn vasket seg sammen. Men dette var ikke kvinner, og ikke menn. Det var ganske enkelt skjeletter, som hjalp hverandre [med å vaske seg]. Dette ble kategorisk sensurert som pornografi, selv om dette var et eksempel på menneskers ærbare måte å forholde seg til hverandre på under beleiringen.²¹⁴

Den delen av manuskriptet som handlet om etterkrigstidens utrenskninger av partiledelsen i den såkalte "Leningrad-affæren" (omtalt under 2.1.2), fant på samme måte ikke vei inn i bokens første utgave.²¹⁵

2.3.4.2 Hvor mange døde?

De fleste sovjetiske fremstillingene inneholder bemerkninger om at dødeligheten blant sivilbefolkningen økte drastisk i disse vintermånedene. I den grad konkrete tall oppgis, var det inntil 1965 vanlig å sitere tallet fra den sovjetiske undersøkelseskommisjonens rapport fremlagt under Nürnbergprosessen, som regnet med 632 253 ofre for sult, kulde og tysk bombardement.²¹⁶ Samtidig er en motvilje overfor i det hele tatt å nevne dette enorme antall dødsofre tydelig i periodens litteratur. I andre bind av den offisielle *Fedrelandskrigens historie* (1961) er beskrivelsen av dødeligheten i Leningrad således redusert til et minimum: Der heter det simpelthen at "over 11 000 var døde av utmattelse innen utgangen av november 1941".²¹⁷ Dette verket skulle ifølge redaksjonsformannen Pospelov "vise den sovjetiske statens krefter og de sovjetiske menneskers heroisme ved fronten så vel som i baklandet", og videre "gi det sovje-

---

²¹³ Ibid., 141-2.

²¹⁴ Daniil Granin, "Istorija sozdanija 'Blokadnoj knigi'," *Druzjba narodov* 11 (2002).

²¹⁵ Ales Adamovitsj og Daniil Granin, *Blokadnaja kniga*, (Moskva: Pik, 2003). Her: del 2/del 31 – "glavy, koto-rykh ne bylo". Fra online-versjon, tilgjengelig på: <http://www.antology.sfilatov.ru/work/proizv.php?idpr=0090003&num=31> [sist sjekket 11. desember, 2008].

²¹⁶ Pavlov, *Leningrad 1941: the blockade*, 125; Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 185.

²¹⁷ Pospelov, red., *Istorija velikoj otetsjestvennoj vojny*, bind 2: 217. På samme måte får man i flere andre fremstillinger opplyst enkelte tall for daglig og månedlig dødelighet vinteren 1941/42, uten at noe totalantall oppgis. Se Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 203; Sirota, "Borba Leningradskoj partijnoj organizatsii za sokhraneniye zjizni naselenija goroda v period blokady," 150; Bogatyr og Boltin, red., *Nemetskofasjistskij okkupatsionnyj rezjim*, 111.

tiske folk, og hele menneskeheten, et klart svar på hvorfor Sovjetunionen gikk seirende ut av denne tunge krigen.”²¹⁸ Det er tydelig at fortellingen om de konkrete følgene av katastrofen som rammet Leningrad i disse månedene, var uforenlig med den sovjetiske krigsmyten generelt, og med beleiringsmyten spesielt. Fortellingen om den heroisk kjempende frontbyen som med revolusjonær tapperhet gjennomførte et vellykket forsvar mot de angripende tyskerne, åpnet i dette tilfellet ikke engang for det minste tilløp til å beskrive de ekstreme forholdene i Leningrad vinteren 1941/42.²¹⁹

I 1965 skjedde imidlertid en viktig bevegelse i forskningsfronten hva gjaldt antall dødsofre for beleiringen av Leningrad. Historikerne Valentin Kovaltsjuk og Gennadij Soboljov publiserte den korte artikkelen ”Leningradskij ’rekvijem’” i *Voprosy istorii*, der de gikk tallet som ble fremsatt under Nürnbergprosessen nærmere etter i sømmene og kom frem til at *minst* 800 000 mennesker sultet i hjel i den beleirede byen.²²⁰ Dette tallet ble viderebrakt i to sentrale verk fra 1965 og 1967, sammen med en ytterlig presisering: Kovaltsjuk og Soboljovs tall inkluderte ikke byens forsteder innenfor beleiringsringen, og heller ikke områdene Oranienbaum og Sestroretsk, henholdsvis vest og nordvest for byen. Med disse områdene medregnet, ville antall døde være på ”ikke mindre enn en million”.²²¹

”Det sovjetiske folk led enorme tap under krigen, og er i sin rett til å legge frem et fullstendig regnskap overfor hitlerismen” – slik begrunnet Kovaltsjuk og Soboljov sin undersøkelse, men et slikt dødsregnskap var åpenbart også rettet innover, mot leningraderne selv, og mot de sovjetiske myndighetene: Det enorme antallet dødsofre stilte de sovjetiske myndighetenes utilstrekkelighet, da særlig i forbindelse med evakueringspraksis og matforsyning, i skarp relieff. Det varte således ikke lenge før tallet forsvant ut av historiebøkene igjen, som følge av beslutninger tatt på høyt politisk nivå.

Dmitrij Vasiljevitsj Pavlovs bok *Leningrad under beleiring* ble først utgitt i 1958, og deretter nyutgitt en rekke ganger. I alle utgavene, også etter 1965, holdt han fast ved det antall ofre

---

²¹⁸ Sitert i Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 344.

²¹⁹ Om dette vitner manuskriptet til forfatteren (Karasev), som inneholder skildringer av sulten og dens følger, og det at disse passasjene ble kuttet ut og redusert til ubetydelighet i den publiserte utgaven av verket. *Ibid.*, 345-6.

²²⁰ V. M. Kovaltsjuk og G. L. Soboljov, "Leningradskij 'rekvijem'," *Voprosy istorii* 12 (1965).

²²¹ Knjazev, *Na zasjtsjite nevskoj tverdyni*, 336. Se også Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 692.

angitt under Nürnbergprosessen, til tross for at historikere nå altså hadde påvist sannsynligheten for et dobbelt så høyt tall.²²² Pavlov, som under krigen inntil januar 1942 var tilknyttet Den statlige forsvarskomiteen (GKO) med ansvar for forsyningene til Leningrad og Leningrad-fronten, bevarte i etterkrigstiden en posisjon høyt oppe i sovjetsystemet, og hadde tilgang på partiets Sentralkomité. Andrej Dzeniskevitsj, som har arbeidet med beleiringens historie siden 1970-tallet, har hevdet at Pavlov utnyttet sin stilling ved å henvende seg til ”høyere ideologiske instanser” for å sikre et forbud mot forsøk på å analysere og presisere antall ofre for beleiringen. Denne virksomheten førte ifølge Dzeniskevitsj til at sensurmyndighetene fikk ordre om ikke å tillate avvik fra den offisielle posisjonen.²²³ Dokumenter publisert senere viser, ganske riktig, at Pavlov i 1975 henvendte seg til Mikhail Suslov i Politbyrået med et ønske om å nedlegge forbud mot publikasjonen av noe høyere tall enn 642 000. Ønsket ble etterkommet.²²⁴ Også i Brezjnev-tidens litteratur f r denne intervensjonen i 1975 finnes få tilfeller av spesifisering eller drøfting av hvor mange som omkom i den beleirede byen. Et unntak verdt å bemerke er general Georgij Zjukovs publiserte erindringer, der han anslo at én million døde, men ellers var det tale om en oppsiktsvekkende underkommunisering av antall ofre, som i boken *Heroiske Leningrad* (1972), der forfatteren nøyer seg med å meddele at ”tusener av mennesker døde av sult og kulde”.²²⁵ Etter 1975 og Pavlovs inngripen forsvant ethvert selvstendig forsøk på å beregne antall døde.²²⁶ Daniil Granin og Ales Adamovitsj fikk på sin side streng beskjed av sensurmyndighetene om at intet tall høyere enn 660 000 m tte oppgis i deres *Blokadnaja kniga*.²²⁷

Så langt har fremstillingen av forholdene innenfor beleiringsringen vært gjenstand for undersøkelse. I det følgende skal vi se nærmere på hvordan utviklingen av situasjonen i de okkuper-

---

²²² Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 52-3.

²²³ Ibid., 53.

²²⁴ Jf. M. I. Frolov, "Blokada Leningrada: vse li zjertvy utsjteny?," *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 3 (2000).

²²⁵ Zubakov, *Geroitsjeskij Leningrad*, 3. I et annet verk fra 1974 nevnes simpelthen br drasjonene; intet tall på ofre angis: Gribkov, red., *Istorija ordena Lenina Leningradskogo voennogo okruga*, 266. Det samme gjelder den offisielle verdenskrigshistorien fra 1975, Gretsjsko, red., *Istorija vtoroj mirovoj vojny, 1939-1945*. Uten henvisning til det totale antall ofre utkom likeledes i 1985 Dzeniskevitsj *et al.*, *V gody surovjkh ispytanii*.

²²⁶ I senere opplag av Zjukovs memoarer (han døde i 1974) ble tallet én million erstattet med den offisielle versjonen. Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 239, note 8.

²²⁷ Se 2.3.4.1.

te områdene av Leningrad-provinsen ble anskuet og fortolket i den sovjetiske historieskrivningen.

2.3.5 Den tyske okkupasjonen av Leningrad-provinsen

Mellom den beleirede Leningrads befolkning, byens forsvarere ved fronten og innbyggerne i de omkringliggende okkuperte områdene, var det en sterk forbindelse: Alle tre grupper var informert om de andres situasjon, eller hadde et sterkt ønske om å være det, og byens skjebne var knyttet til de okkuperte områdenes skjebne. Ca. 250 000 av provinsens innbyggere ble mobilisert til tjeneste ved fronten.²²⁸ Som Karasiov skriver, "fiendens grusomheter, begått mot så vel leningraderne som de okkuperte områdenes innbyggere, var godt kjent blant Leningrad-frontens soldater. Dette resulterte i en følelse av hat og et ønske om å hevne de uskyldige menneskenes blod."²²⁹ I de okkuperte områdene ble i februar-mars 1942 over to hundre vogner lastet med korn, kjøtt og andre matvarer samlet sammen og smuglet over frontlinjen og deretter sendt til Leningrad via den islagte Ladoga-sjøen.²³⁰ Okkupasjonen var et sentralt samtaleemne i den beleirede byen, hvilket uroet makthaverne, som spesielt interesserte seg for kirkens rolle.²³¹

Først og fremst kan det konstateres at mellom 1943 og 1991 utkom etter alt å dømme kun ett sovjetisk verk – Nikitin og Vagins *De tysk-fascistiske bødlenes grusomme ugjerninger* (1943), omtalt under 2.2.1 – som spesifikt omhandlet den tyske okkupasjonspolitikkenes konsekvenser på Leningrad-provinsens jord. For øvrig ble okkupasjonen tematisert indirekte gjennom fremstillinger av partisanbevegelsen, samt delvis i noen av de generelle beleiringsfremstillingene. I Nikitin og Vagins bok er temaet, som tittelen antyder, utelukkende den tyske okkupasjonsmaktens masseovergrep på sivilbefolkningen. Den øvrige sovjetiske litteraturen fokuserer imidlertid først og fremst på organiseringen og gjennomføringen av partisanvirksomheten.

---

²²⁸ A. P. Krjukovskikh, "Besprimernyj narodnyj podvig," i Galina Vavilina (red.), *Leningradskaja bitva 1941-1944. Sbornik statej* (St. Petersburg, 1995), 7.

²²⁹ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 169.

²³⁰ Kljatskin, "Iz istorii leningradskogo partizanskogo kraja (avgust 1941--sentjabr 1942 g.)," 35-6.

²³¹ Jf. Lomagin, *Neizvestnaja blokada, b. 1*, 11-12.

Gjennom den sovjetiske historiografiens optikk dannes et bilde av den okkuperte provinsen som et område der heltedige og fryktløse partisaner gikk opp i en høyere "moralisk-politisk enhet" [*moralno-polititsjeskoje jedinstvo*] med sivilbefolkningen i en felles, målrettet og seierssikker "all-folkelig kamp" [*vsenarodnaja borba*] mot de tyske okkupantene.²³² Som historikeren S. M. Kljatskin uttrykker det i en *Voprosy istorii*-artikkel fra 1958: Partisanene forstod at deres suksess "først og fremst ville avhenge av befolkningens støtte", og derfor iverksatte de et bredt anlagt "politisk arbeide" blant provinsens innbyggere. Dette innebar blant annet å organisere møter, holde individuelle samtaler, spre aviser og pamfletter: "Den bolsjevistiske sannhetens ord forsterket seierstroen hos folket", bedyrer Kljatskin, og beretter at befolkningen derfor støttet partisanene materielt og mannskapsmessig.²³³

Men i virkeligheten skulle det mer til enn "bolsjevistisk sannhet" for å overbevise den okkuperte provinsens bønder og arbeidere om å støtte de sovjetiske partisanene – det var nemlig ikke slik, for å si det med historiker Niels Bo Poulsens ord, at "sovjetborgerne blåøyd trodde på alt hva regimet bilte dem inn" – folk kunne tvert imot ofte gjennomskue propagandaen.²³⁴ For å vinne befolkningens støtte kunne det derfor være nødvendig å bruke helt andre overbevisningsmetoder. Én slik var simpelthen å terrorisere og henrette "forrædere" som arbeidet i den tyske okkupasjonsmaktens tjeneste. At dette forekom, er utvilsomt, men omfanget er vanskelig å fastslå.²³⁵ 15. august 1943 noterte en kommissær i den 1. leningradske partisanbrigade i sin dagbok at en offiser "på utilstrekkelig grunnlag" hadde "tilintetgjort tre familier under mistanke om forræderi". Dette betegnet han som en "ekstraordinær hendelse" [*tsjrezvytsjajnoje proissjestvije*] som måtte "straffes strengt", hvilket antyder at slike henrettelser i

---

²³² Forestillingen om at hele befolkningen ytte tyskerne en forent, helhjertet motstand fra begynnelse til slutt, er helt regelmessig i den sovjetiske periodens litteratur. Se for eksempel Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*; P. R. Sjeverdalkin, "Kommunisty -- organizatory narodnoj vooruzjennoj borby v tylu vrazjeskoj armii," i S. N. Sjundenko (red.), *Voprosy istorii KPSS* (Leningrad, 1960), 44 ("Partisanbevegelsen var fra de første dager en patriotisk massebevegelse."); Ju. P. Petrov, *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti, 1941-1944*, (Leningrad: Lenizdat, 1973); Dzeniskevitsj *et al.*, *V gody surovjkh ispytanii*, 344-5.

²³³ Kljatskin, "Iz istorii leningradskego partizanskogo kraja (avgust 1941--sentjabr 1942 g.)," 29.

²³⁴ Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 240.

²³⁵ Det skyldes ikke minst at partisanbevegelsen, i kraft av å være en undergrunnsbevegelse, naturligvis har etterlatt seg en relativt liten mengde dokumentasjon. For noen eksempler på slik henrettelsespraksis i Leningrad-provinsen, se Hill, *The War*, 87; Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 210.

alle fall i denne avdelingen ikke hadde vært ordinær praksis.²³⁶ En relativt utbredt motvilje mot å støtte partisanene fantes i alle tilfelle i den okkuperte provinsbefolkningen høsten og vinteren 1941/42, hva enten det var som resultat av antisovjetiske holdninger, pragmatisme eller trusler fra den tyske okkupasjonsmakten.²³⁷ Kljatskin nevner i sin artikkel fem eksempler på partisanavdelinger som høsten og vinteren 1941/42 ble tilintetgjort av tyskerne som følge av angiveri.²³⁸ Denne eksplisitte henvisningen til angiveri blant befolkningen representerer et sjeldent unntak i den sovjetiske tilnærmingen til emnet, som i alt vesentlig tier om slike og andre kjensgjerninger som vitner om motstand mot partisanene eller mot sovjetregimet.

Den sovjetiske historieskrivningen om den okkuperte Leningrad-provinsen kan ikke løses fra den overgripende grunnfortellingen om sovjetborgernes allmenne og forente kamp bak fiendens linjer, og den deler derfor denne mytens to hovedelementer: den allestedsnærværende sovjetiske patriotismen på den ene siden; og på den andre siden tyskernes uforanderlige brutalitet og hensynsløse okkupasjonspolitikk. Mennesker i de okkuperte områdene var kun interessante for de sovjetiske historikerne såfremt de kunne fylle rollen som ofre for tyske overgrep eller som deltagere i den "all-folkelige motstandskampen".

I dette svart/hvitt-bildet valgte ordinære bønder, på den ene siden, å brenne sine egne hus til grunnen for å hindre tyskerne i å gjøre bruk av dem,²³⁹ eller de valgte å la tyskerne gjøre det fremfor å røpe hvor de hadde gjemt brødet som skulle fraktes inn i Leningrad,²⁴⁰ mens de tyske okkupantene på den andre siden vilkårlig brente landsbyer, henrettet uskyldige sivile og stengte skoler, butikker, teatre, sykehus og kirker.²⁴¹ Anskuet gjennom en slik optikk, kom-

---

²³⁶ Vospominanija Zakharova, L. F. Komissar 1-0j Leningradskoj partizanskoj brigady. (1943-44) TsGAIPD Spb, f. o-4788; o. 1; d. 47; l. 7.

²³⁷ "Mottagelsen vår i landsbyene har stadig blitt verre; tyskerne advarer sivilbefolkningen [om konsekvensene av å støtte oss]", noterte en Leningrad-partisan i sin dagbok 14. september 1941. Den 29. september berettet han om hvilke ord partisanene ble møtt med da de ankom en provinslandsby: "Vi er underlagt tyskerne – reis videre! Vi har ikke noe brød selv. Mange av deres sort kommer forbi her. Det ville være bedre om dere kjempet ved fronten med Hæren!" Hill, *The War*, 63-4.

²³⁸ Kljatskin, "Iz istorii leningradskogo partizanskogo kraja (avgust 1941--sentjabr 1942 g.)," 37.

²³⁹ Sjeverdalkin, "Kommunisty -- organizatory narodnoj voozuzjennoj borby v tylu vrazjeskoj armii," 72.

²⁴⁰ Mikhailov, *Leningrad*, 126-7.

²⁴¹ Zubakov, *Geroitsjeskij Leningrad*, 99. Karasiov gir følgende beskrivelse av forholdene i de okkuperte områdene: "De tysk-fascistiske soldatene og offiserene herjet Leningrads forsteder og Leningrad-provinsens byer og landsbyer. [...] De brente, plyndret, voldtok, hengte og myrdet uskyldige sovjetiske mennesker etter råd fra de fascistiske ledere og ideologer om å glemme alle normer for menneskelig moral." Karasev, *Le-*

mer den reelt eksisterende motviljen mot partisanene ikke til syne, det gjør heller ikke positive opplevelser av okkupasjonen, eller slike kjensgjerninger som at tyskerne åpnet over to hundre kirker over hele provinsen.²⁴² En kvinne som bodde i landsbyen Pakhomovka i Kingisepp-regionen under krigen erindret følgende seksti år etter:

Under krigen ble kirken gjenreist ved hjelp av tyskerne. Denne kirken er nå ødelagt, og det var en svært vakker kirke. Det var gudstjeneste der, alle de gamle konene gikk dit, og jeg husker at mor tok med også meg dit, jeg gikk i kirken.²⁴³

Slik Trotskij forsvant fra det berømte bildet av Lenin på talerstolen, forsvant slike fakta som tyskernes åpning av kirker fra den sovjetiske historieskrivningen. Denne formen for historisk "retusjering" kommer kanskje enda tydeligere til uttrykk i omgangen med tall. I en fremstilling fra 1965 berettes det om byen Novgorods skjebne under okkupasjonen: Byens innbyggertall ble angivelig redusert fra 100 000 ved krigens begynnelse til 25 [sic] ved Den røde hærs inntog i 1944.²⁴⁴ Inntrykket her er at befolkningstapet utelukkende skyldtes okkupasjonens brutalitet. Men i 1939 var byen faktisk registrert med en befolkning på 40 000, og da tyskerne erobret byen, var det kun 3000-4000 mennesker der; resten hadde flyktet eller blitt evakuert.²⁴⁵ Dette er ikke å bestride den tyske okkupasjonspolitikens morderiske karakter, men å antyde hvor lemfeldig omgangen med historiske fakta var for sovjetiske historikere som arbeidet med dette temaet.

Paradoksalt nok levnes lite rom for selve den historiske prosessen i den sovjetiske historiografien om okkupasjonen av Leningrad-provinsen. Den eneste *utviklingen* som spores i disse fremstillingene, er en der den "all-folkelige kampen" stadig tiltok i vekst. Åpenbart sentrale faktorer som skiftende tysk og sovjetisk krigslykke og skiftende dynamikk i relasjonene mellom okkupantene, partisanene og sivilbefolkningen er fraværende i drøftingen. Bildet er således nærmest statisk, og partisanbevegelsens sterke vekst i 1943/44 forklares simpelthen som

---

ningradtsy v gody blokady, 168. Se også Bogatyr og Boltin, red., *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim*, 95-105.

²⁴² Hill, *The War*, 58.

²⁴³ Ja Pomnju -- I Remember, "Intervju med Jelena Nikititsjna Filatova" (tilgjengelig fra <http://www.iremember.ru/content/view/465/27/lang,ru/> [sitert 8. september 2008]).

²⁴⁴ Bogatyr og Boltin, red., *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim*, 97-8.

²⁴⁵ Jf. Hill, *The War*, 33. Se også Gerald R. Kleinfeld og Lewis A. Tambs, *Spanish Legion: The Blue Division in Russia*, (Philmont, VA: Eastern Front/Warfield Books, 1979), 67-8.

”en lovmessig virkning av hele den forutgående folkekampen mot hitlerittene”,²⁴⁶ eller som den endelige utløsningen av en ”folkets motstand” som inntil da hadde ligget ”skjult i halvannet år”.²⁴⁷

I den sovjetiske belysningen av den tyske okkupasjonspolitikken oppstår det en viss spenning idet forestillingen om tyskernes statisk grusomme okkupasjonspolitikk møter forestillingen om den like statiske ”all-folkelige” kampen mot okkupantene. På den ene siden gis det nemlig inntrykk av at ”hele [det tyske] voldsapparatet var innrettet mot plyndringen og slavebindingen av det sovjetiske folk” – at SS, sikkerhetspolitiet, Gestapo og lokalt rekrutterte politistyrker alle til enhver tid hadde som oppgave ”utryddelsen av sovjetiske mennesker”,²⁴⁸ men på den andre siden angis partisanbevegelsens faktiske utbredelse, og partisanenes mange vellykkede aksjoner mot tysk mannskap og utstyr, som *årsak* for de tyske gjengjeldelsesaksjoner:

Partisanenes aktivitet uroet den tysk-fascistiske ledelsen dypt. Derfor sendte den ut straffeekspedisjoner mot partisanene allerede i august og september 1941, hovedsakelig bestående av SS-avdelinger. Disse gikk brutalt til verks overfor [partisanene] og den lokale befolkningen.²⁴⁹

Ideen om den sovjetiske partisanbevegelsens ”all-folkelige” karakter og effektive anti-tyske aktivitet synes altså å stange mot ideen om at tyskernes vold mot provinsbefolkningen utelukkende var et resultat av en morderisk ideologi. Denne spenningen kan i alle fall delvis forklares ved den sovjetiske krigsmytens innflytelse på historieskrivningen: Innenfor mytens rammer har naturligvis politisk-ideologiske aksiomer forrang fremfor logisk og argumentativ konsistens, og verken sovjetisk ”all-folkelig motstand” eller tyske okkupanter grusomhet, eller en eventuell sammenheng mellom de to, er egentlig tema for drøfting. Det må her legges til at spørsmålet om hvorvidt tysk antipartisanekrigføring i forskjellige områder og på forskjellige tidspunkter var ideologisk begrunnet eller et resultat av reelle sikkerhetstrusler, er et omstridt og delvis uavklart felt også i nyere forskning.²⁵⁰

---

²⁴⁶ Dzeniskevitsj *et al.*, *V gody surovykh ispytanii*, 336.

²⁴⁷ Petrov, *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti, 1941-1944*, 317.

²⁴⁸ Bogatyr og Boltin, red., *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim*, 96.

²⁴⁹ Platonov, red., *Bitva za Leningrad: 1941-1944*, 119.

²⁵⁰ Jf. den tyske historikeren Hannes Heers tese om at tyskerne i 1941/42 førte en ”partisanekrig uten partisaner”, se Hannes Heer og Klaus Naumann, red., *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944* (Hamburg: Hamburger Edition, 1995). Eksempelvis har Alexander Hill gått imot en slik tese i sin studie

2.4 OPPSUMMERING

Den sovjetiske historiografien om beleiringen av Leningrad tok to skritt frem i perioden etter Stalins død, med Khrusjtsjovs "tøvær" og frem til andre halvdel av 1960-tallet, og ett tilbake med "tilfrysningen" under Brezjnevs regime. Med utvidet arkivtilgang, friere politiske tøyler, nedtoning av ideologisk dogmatisme og et publikum som i det poststalinistiske Sovjetunionen ifølge Aleksandr Nekritsj var "desperat" etter leselig historisk litteratur,²⁵¹ ble forholdene lagt til rette for faghistorikerens til dels kritiske fordypning i spørsmålet om Leningrad-beleiringen. Historikerne kritiserte det politiske og militære lederskapet for fatale feilgrep i krigens første fase, ga enkelte innblikk i leningradernes erfaring av lidelse og død, og diskuterte slike spørsmål som antall ofre for beleiringen: Det viste seg å være nærmere én million enn 630 000, slik den sovjetiske undersøkelseskommissjonen hadde anslått i kjølvannet av krigen.

Likevel var det innenfor det sovjetiske *Sagbarkeitsregime* aldri tale om å fremstille beleiringen som noe annet enn en heltefortelling. Det syntes å ha vært utenkelig for historikerne at den tyske prinsipielle beslutningen om å beleire byen ble gjort uavhengig av den heroiske sovjetiske motstanden, slik de tilgjengelige kildene mer enn antydte (se 2.3.3.3). Leningraderne, sovjetiske frontsoldater og provinsbefolkningen ble fremstilt som – redusert til – et forent, samhandlende kollektiv av helter og martyrer. "Det sovjetiske folkets moralsk-politiske harmoni" [*moralno-polititsjeskoje jedinstvo sovetskogo naroda*] er en frase som dukker opp i nesten alle sovjetiske fremstillinger.²⁵² Tyske soldater er på sin side som regel kun til stede som en statisk masse av "tysk-fascistiske inntrengere", mens sovjetiske kollaboratører, dersom de

---

av Nordvest-Russland under tysk okkupasjon, se Hill, *The War*. (Se også Edward B. Westermanns kritikk av Hill: Edward B. Westermann, "The War Behind the Eastern Front: The Soviet Partisan Movement in North-West Russia 1941-44, by Alexander Hill," *Journal of Military History* 70, 2 (2006).)

²⁵¹ Nekrich, *Forsake Fear*, 109.

²⁵² Denne "harmoni" blir også trædd nedover leningraderne, som for eksempel i følgende passasje fra kollektivmonografien *I Neva-festningens forsvar* (1965): "Hos leningraderne var det ingen, og det kunne ikke være noen, konflikter med forsvarlets ledere. Felles ideer og mål forente alle forsvarerne av byen – hvilken oppgave de nå enn utførte, i hvilken sektor de enn arbeidet, kommunister og partiløse, eldre og ungdommer, menn og kvinner, arbeidere og lærere, ingeniører og forfattere. Og denne moralsk-politiske harmoni, smidd av Lenins parti under år med Sovjet-myndighet, forsterket seg i arbeid og krig." Knjazev, *Na zasjtsjite nevskoj tverdnyj*, 338.

overhodet nevnes, reduseres til ”kulakker”, ”kriminelle elementer” og ”moralsk ustabile mennesker”.²⁵³

Perioden under Brezjnev var kjennetegnet av innstramning, strengere sensur, dårligere arkivtilgang og sterkere politisk kontroll. Etter ca. 1970 forsvant eksplisitt negative vurderinger av Stalin og partiøvrighetens rolle i krigens innledende fase fra historiebøkene, samtidig som beskrivelser av leningradernes lidelser avtok eller ble erstattet av heroisering og skjønning. Det som kanskje best illustrerte statens styrkede grep om historieskrivningen, var Dmitrij Pavlovs intervensjon hos Politbyrået i 1975 vedrørende antall ofre for beleiringen, som ledet til et forbud mot publikasjon av noe tall høyere enn 642 000 (se 2.3.4.2).

---

²⁵³ Ibid., 323; Petrov, *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti, 1941-1944*, 68.

3. BELEIRINGEN I POSTSOVJETISK HISTORIESKRIVNING

3.1 GLASNOST, OPPBRUDD OG NYE UTSIKTER TIL FORTIDEN

I mars 1985 ble Mikhail Sergejevitsj Gorbatsjov utnevnt til generalsekretær i Sovjetunionens kommunistparti. Gorbatsjovs *glasnost*-politikk skapte et klima der ikke bare samtiden, men også fortidens sosiale og politiske spørsmål kunne gripes an via nye innfallsvinkler. Resultatet var et veritabelt utbrudd av offentlig interesse for historien: Titalls millioner sovjetiske borgere begynte å engasjere seg lidenskapelig i sitt lands fortid. Denne utviklingen, og med den de nye, kritiske fortolkningene av historien, var imidlertid ikke noe den politiske ledelsen selv drev frem. Gorbatsjov selv malte opp et bilde av Den store fedrelandskrigen og av Stalin som var dypt forankret i Brezjnev-periodens historiepolitikk: For Gorbatsjov besto Stalins bidrag til seieren i hans "kolossale politiske vilje, målrettethet, utholdenhet og evne til å organisere og disiplinere folk", som han sa i en tale i november 1987, og terroren ble simpelthen (bort)forklart ved Stalins "motsetningsfylte personlighet".²⁵⁴ Gorbatsjovs mål med *perestrojka* var en omstrukturering av sovjetsamfunnet i Lenins ånd, med NEP-politikken fra begynnelsen av 1920-årene som et forbilde og Oktoberrevolusjonens idealer som verdigrunnlag. Det var derfor uforutsett når historiedebatten så å si løp løpsk i 1988-1989, og intellektuelle begynte å stille spørsmål ved både leninismens, Oktoberrevolusjonens og, følgelig, hele Sovjetunionens historiske legitimitet. Dette kritiske drivet kom ikke fra de politiske lederne, men nedenifra.

3.1.1 Historievitenskapen og den nye offentligheten

I det spede, men i den sovjetiske konteksten betydelige, sivilsamfunnet som begynte å ta form i og med *glasnost*, fikk ordinære sovjetiske borgere muligheten til å kultivere en ny interesse for fortiden.²⁵⁵ Ukentlige og månedlige litterære tidsskrift som *Literaturnaja gazeta* og *Novyj*

---

²⁵⁴ Sitert i Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 355-6.

²⁵⁵ Som den tyske historikeren Dietrich Geyer uttrykker det: "Der Anstoß zum Umdenken kam nicht aus den Instituten, sondern kam von außen: aus der Mitte der diskutierenden Öffentlichkeit, die von der Perestrojka entbunden worden war." Geyer, "Perestrojka in der sowjetischen Geschichtswissenschaft," 11.

mir opplevde en eksplosiv økning i popularitet og sirkulasjon. Sistnevntes opplag økte eksempelvis fra 495 000 til over en million i 1987-88 og til 2,66 millioner i 1990. Ukeavisen *Argumenty i fakty* økte sitt opplag fra ni millioner i 1988 til 32 millioner i 1990, og det vitenskapelige historietidsskriftet *Voprosy istorii* økte opplaget fra 19 000 i 1988 til 106 000 i 1990.²⁵⁶ De store dagsavisene begynte å publisere lange artikler om Stalin, Bukharin, Trotskij, kollektiviseringen og undertrykkelsene, noe som tillot enda flere sovjetborgere å ta del i den nye granskningen av fortiden.²⁵⁷ Innen 1989 hadde de fleste presseorganene unndratt seg statlig kontroll, og i 1990 markerte nedleggelsen av det statlige sensursystemet *glasnost*-politikken klimaks.²⁵⁸

Det var ikke først og fremst historikerne som i denne oppbruddstiden gjorde seg til representanter for den nye fortolkningen av fortiden. Historievitenskapen åpnet seg i begynnelsen bare nølende og forsiktig opp i møte med *glasnost*, og virket heller som en bremse enn som en pådriver for utviklingen. Hensynsløsheten som gamle sovjetiske tabuer nå ble angrepet med, opplevdes som en provokasjon for mange av den etablerte historievitenskapens forvaltere, som måtte finne seg i å bevitne et tungt fall i sitt fags allmenne anseelse.²⁵⁹ Ikke desto mindre var det sovjetiske historielauget nødt til, fra og med 1987-1988, å finne seg i en nyorientering. Landskapet hadde forandret seg, og historievitenskapens kart måtte revideres. "Glemte navn og hvite flekker" skulle heretter ikke lenger finne veien inn i historiebøker og annen litteratur, som Gorbatsjov sa i en tale til ledere for massemedia og propaganda i Sentralkomiteen 11. februar 1987.²⁶⁰

For å holde følge med utviklingen arrangerte historikerne en rekke symposier, konferanser og *round table*-diskusjoner. I april 1988 erklærte en rekke ledende historikere i en slags offentlig bekjennelse at

Historievitenskapens oppgave er nå, under den revolusjonære perestrojkaens betingelser, å rekonstruere vår historie i sannferdige former, å dømme og forkaste alt det som har hindret fremskritt for vårt land, for på den måten å fremskynde vår bevegelse langs Le-

---

²⁵⁶ Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*, 221.

²⁵⁷ Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, 9-10.

²⁵⁸ Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*, 6.

²⁵⁹ Geyer, "Perestrojka in der sowjetischen Geschichtswissenschaft," 11-12.

²⁶⁰ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 356.

nins vei. Bare på dette grunnlaget kan vi aktivt delta i den patriotiske og internasjonals-tiske oppdragelsen av våre borgere, spesielt ungdommen, og befeste troen på sosialis-mens lysende idealer.²⁶¹

Som den tyske historikeren Dietrich Geyer bemerker, var beredskapen til å tilpasse seg den nye partilinjen her tydelig større enn evnen til å 'tenke nytt': "Språk og begreper stammet fra den gamle tidens arsenal."²⁶² I løpet av de påfølgende to-tre årene begynte imidlertid mange sovjetiske historikere å stå frem i offentligheten med uavhengige og konstruktive revurde-ringer av fortiden. Deres opptredener kunne være minst like innflytelsesrike som de politiske ledernes taler.²⁶³ Historikerne hadde fått en selvstendig plattform, i prinsippet fri fra politiske tvangstrøyer. Dette muliggjorde publiseringen av en utvidet utgave av den ovenfor omtalte *Blokadnaja kniga*, der tidligere tabubelagte temaer nå kunne gis rom.

3.1.2 *Blokadnaja kniga* på nytt

I 1989 ble en ny og utvidet utgave av Ales Adamovitsj' og Daniil Granins *Blokadnaja kniga* (omtalt under 2.3.4.1) omsider gitt ut i Leningrad. De første utgavene av boken ble gitt ut på Moskva-forlag, siden Leningrad-forlagene nektet. I Moskva-baserte tidsskrift kom positive anmeldelser av boken, men i Leningrads aviser og tidsskrift ble den ikke engang omtalt. Gra-nin forklarte dette ved den regionale partiledelsenes "diktatur", for dem var ethvert avvik fra det offisielle bildet av heltemot og forsvarskamp bokstavelig talt forkastelig.²⁶⁴ 1989-utgaven var imidlertid bare delvis utvidet og revidert. Forfatterne omgikk også her de sterkeste tabue- ne. Først 15 år senere, i en nyutgivelse fra 2003, ble boken utvidet med to kapitler som spesi-fikt tok for seg temaene kannibalisme og "Leningrad-affæren".

Flere av Granin og Adamovitsj' intervjuobjekter hadde selv bevitnet kannibalisme, og noen beskrev det i dagbøkene sine. Andre hadde hørt rykter i brødkøene, eller sett døde mennes-ker liggende i snøen med kroppsdeler skåret av. En av beretningene lyder som følger:

---

²⁶¹ Geyer, "Perestrojka in der sowjetischen Geschichtswissenschaft," 12-13.

²⁶² Ibid.

²⁶³ Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*, 215.

²⁶⁴ Granin, "Istorija sozdanija 'Blokadnoj knigi'."

En kvinne [fortelleren] gikk inn i fellesgangen til *kommunalkaen*,²⁶⁵ og der satt en tre år gammel jente på gulvet. ”Hun så helt ut som en gammel kone. Vi spør henne: – Ninotsjka, hvor er Galja?

– Vi har spist Galja.

– Hva mener du, spist?

– Vi spiste henne... der.

Vi gikk inn i det iskalde rommet, der var moren, halvt gått fra vettet, og ved veggen lå det frosne liket til hennes eldste datter. Og virkelig, hun var... Hun hadde forsøkt å redde den yngste. Og hun hadde reddet henne. Men selv døde hun like etterpå.”²⁶⁶

”Om slikt ville det være best ikke å vite: ikke høre, ikke skrive om, ikke snakke om,” skriver forfatterne, og går straks i rette med sin egen tanke: ”Men da ville vi ikke få vite hele sannheten om den massive hungersnøden, som mer enn én gang har grepet vårt folks kropp og sjel.”²⁶⁷ Et annet tidsvitne, Serafim Dmitretivsj Vinov, som hadde jobbet som assistent for Kuznetsov i byens partikomité, kunne fortelle at myndighetene så seg nødt til å danne spesialenheter for bekjempelsen av forbrytersk kannibalisme, altså for å jakte ned og henrette personer som drepte folk for å tjene på salg av kjøttet på svartebørsen.²⁶⁸

Beretningene om kannibalismen er vanskelige å lese om og å ta innover seg. De handler ikke om heltemot, men om den dypeste smerte og desperasjon. De sovjetiske sensurmyndighetene gikk under Brezjnev systematisk til verks for å hindre dem i å komme på trykk, siden de sto i en så ekstrem opposisjon til det heroiserende og forskjønnende bildet som regimet ønsket å male opp av krigen og beleiringen. Selv den sensurerte førsteutgaven av *Blokadnaja kniga* fremkalte indignasjon hos partihistorikere som mente at forfatterne ”ødela Leningrad-eposets heroiske form.” Samtidig mottok forfatterne hundrevis av brev fra *blokadniki* som etter å ha lest boken ble beveget til å berette om sine egne opplevelser under beleiringen. Noen krevde større sannferdighet fra forfatternes side og anklaget dem for å forskjønne situasjonen.²⁶⁹

---

²⁶⁵ Sovjetisk betegnelse på fellesleilighet der kjøkken og bad deles.

²⁶⁶ Adamovitsj og Granin, *Blokadnaja kniga*, tilgjengelig på <http://www.antology.sfilatov.ru/work/tom.php?id=9&idb=0>. Her: <http://www.antology.sfilatov.ru/work/proizv.php?idpr=0090003&num=31> [sitert 20. januar 2009].

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Granin, "Istorija sozdanija 'Blokadnoj knigi'."

Det andre tidligere tabubelagte temaet som nå ble viet et eget kapittel var "Leningrad-affæren".²⁷⁰ Her beskrives blant annet skjebnen til Museet for Leningrads forsvar, som åpnet i mai 1946, ved Fontanka-kanalen i Leningrad. Dette var det første museet viet Den store fedrelandskrigen i Sovjetunionen, og det rommet til sammen 37 000 gjenstander: fotografier, dagbøker, militære kart, malerier og skulpturer laget under beleiringen, tyske gjenstander. Tidligere kunne ikke sovjetiske historikere berette om museets historie: I boken *Skisser av Leningrads historie* (1967) heter det at åpningen av museet var "en spesielt stor hendelse i alle leningradernes liv", mens museets senere skjebne kort antydes i en fotnote: "Imidlertid ble museet senere stengt, og mange av de mest verdifulle gjenstandene gikk tapt."²⁷¹ Det som i virkeligheten skjedde, var at kuratorene ble arrestert i 1949, etter at museet hadde hatt over 1.1 millioner besøkende siden 1946.²⁷² Så tok det altså brått slutt. Kuratorene ble anklaget for å "overbetone" Leningrads partiledelse: Hvorfor var portrettet av Leningrads distriktpartisekretær Popkov like stort som portrettet av Stalin? Hvorfor var det så få Stalin-portretter der, og så mange av Popkov, Kuznetsov, Kapustin og de andre Leningrad-sjefene? I august 1949 ble museet stengt. Senere ble enkelte utstillingsgjenstander oversendt andre museer, mens resten ble tilintetgjort.²⁷³

Adamovitsj og Granin skriver i konklusjonen til 2003-utgaven av *Blokadnaja kniga* at mens Hiroshima ble et symbol på atombombens gru og Stalingrad på den sovjetiske motstandens kraft, så var Leningrad et symbol på uskyldige menneskers lidelse. Denne vurderingen står i kontrast til det tradisjonelle sovjetiske synet, og bryter med grunnfortellingen om beleiringen. Men i hvilken grad representerer dette en vesentlig endring i det postsovjetiske synet på beleiringen? I resten av dette kapittelet skal vi forsøke å besvare dette spørsmålet ved å undersøke hvordan russiske historikere mer generelt forholdt seg til beleiringens tunge arv i den

---

²⁷⁰ Se 2.2.2. I 1990 utkom en samling av for det meste tidligere upublisert materiale om affæren (Demidov og Kutuzov: *Leningradskoje delo*. Lenizdat: Leningrad, 1990), hovedsakelig i form av erindringer, da de viktigste dokumentene enten var blitt destruert av Malenkov eller befant seg i utilgjengelige arkiver.

²⁷¹ Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 596-7.

²⁷² A. D. Margolis, "Sankt-Peterburg Entsiklopedija: Oborony i blokady Leningrada muzej" (tilgjengelig fra <http://www.encspb.ru/article.php?kod=2804034308> [sisert 19 januar 2009]).

²⁷³ Adamovitsj og Granin, *Blokadnaja kniga*, tilgjengelig på <http://www.antology.sfilatov.ru/work/tom.php?id=9&idb=0>. Her: <http://www.antology.sfilatov.ru/work/proizv.php?idpr=0090003&num=32> [sisert 20. januar 2009].

postsovjetiske konteksten. Hvilke nye historiske felt ble belyst? Ble tradisjonelle vurderinger utfordret? Et mer overordnet spørsmål er om det har foregått en revurdering av beleiringsmyten: Har grunnfortellingen om Leningrad-beleiringen forandret seg siden 1990?

3.2 BELEIRINGENS POSTSOVJETISKE HISTORIOGRAFI

3.2.1 Nye kilder, nye perspektiver, nye aktører

Under og i kjølvannet av *glasnost* ble tilgangen til stats- og partiarkiver i Russland betydelig liberalisert.²⁷⁴ Dette medførte en utvidelse av historikernes kildegrunnlag. Nye og verdifulle samlinger av tidligere utilgjengelige dokumenter og utdrag fra dagbøker ble publisert utover på 1990-tallet og senere.²⁷⁵ Også mye nytt erindringsmateriale har sett dagens lys.²⁷⁶ Samtidig er det på bakgrunn av det nye materialet publisert få akademiske monografier om beleiringen, men derimot en rekke artikkelsamlinger.²⁷⁷

Hvilke nye innsikter har de nye kildene og den postsovjetiske historiografien brakt? I det følgende skal vi forsøke å besvare dette spørsmålet gjennom å se på noen sentrale temaer: døde-

---

²⁷⁴ For en beretning om denne prosessen, som også inkluderer fortsatt hemmeligholdelse av, privilegert adgang til og politisk kontroll over arkivbestandene, se Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*, 90-118.

²⁷⁵ A. R. Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade. Sbornik dokumentov o geroitsjeskoj oborone Leningrada v gody velikoj otetsjestvennoj vojny 1941-1944* (St. Petersburg: Liki Rossii, 1995); Nikita Andrejevitsj Lomagin, *V tiskakh goloda. Blokada Leningrada v dokumentakh germanskikh spetsssluzjb i NKVD*, (St. Petersburg: Jevropeiskij dom, 2001); Stanislav Konstantinovitsj Bernev og Sergej Vladimirovitsj Tsjernov, red., *Blokadnye dnevniki i dokumenty* (St. Petersburg: Jevropejskij Dom, 2007); V. M David, red., *Budni Podviga: blokadnaja zjizn leningradtsev v dnevnikakh, risunakh, dokumentakh* (St. Petersburg: Informatsionno-izdatelskoje agentsvo "LIK", 2007).

²⁷⁶ Se f. eks. Vinogradov og Plejzjer, red., *Bitva za Leningrad v sudbakh*; Loskutova, red., *Pamjat o blokade: Svidetelstva otsjevidtsev i istoritsjeskoje soznanije obsjtsjestva: Materialy i issledovanija*.

²⁷⁷ Den viktigste monografien er uten tvil Lomagin, *Neizvestnaja blokada, b. 1*. Artikkelsamlinger og publikasjoner av konferansepapers finnes det flere av, se V. A. Sjisjkin, red., *Leningradskaja nauka v gody Velikoj otetsjestvennoj vojny* (St. Petersburg: "Nauka", 1995); G. I. Valinina, red., *Leningradskaja bitva 1941-1944. Sbornik statej* (St. Petersburg, 1995); N. S. Lomagin et al., red., *Mezjdunarodnoje polozjenije glazami leningradtsev 1941-1945. Iz arkhiva Upravljenija Federalnoj Sluzjby Bezopasnosti po g. Sankt-Peterburgu i Leningradskoj oblasti* (St. Petersburg: Jevropeiskij Dom, 1996); A. R. Dzeniskevitsj og John Barber, red., *Zjizn i smert v blokirovannom Leningrade. Istoriko-meditsinskij aspekt* (St. Petersburg: "Dmitrij Bulanin", 2001); N. D. Skvortsov, red., *60 let so dnja snjatija blokady Leningrada i osvobozdenija Leningradskoj oblasti* (St. Petersburg: Leningradskij gosudarstvennyj universitet im. A. S. Pusjkina, 2004); Je. V. Iljin, red., *Bitva za Leningrad: Problemy sovremennykh issledovanij. Sbornik statej* (St. Petersburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 2007).

ligheten, kriminalitet og kriminalitetsbekjempelse, stemningen i befolkningen og den tyske okkupasjonen av provinsområdene.

3.2.1.1 Antall ofre

Diskusjonen om antall ofre for beleiringen, som praktisk talt var forbudt under Brezjnevtidens historiepolitiske vilkår, gjenoppsto etter Sovjetunionens fall. I kildesamlingen *Leningrad v osade* er det publisert et viktig dokument som stammer fra Leningrads sentrale begravellesmyndighet. Her gis et anslag for antall begravde og kremerte leningradere i perioden juni 1941—juli 1942: 1 203 620 mennesker.²⁷⁸ For ut fra dette å beregne antall ofre for selve beleiringen, må man for det første trekke fra antall døde i perioden juni—september. Deretter skal hensyn tas til det faktum at folk som arbeidet for begravellesmyndigheten ble tildelt ekstra brød og vodka for hvor mange lik de maktet å transportere til kirkegårdene og massegravene – som incentiv for tungt men ytterst nødvendig arbeid. Det er dokumentert at denne ordningen ble misbrukt ved at mange registrerte et høyere antall enn det virkelige.²⁷⁹ Til gjengjeld må det gis rom for at ikke alle ofre for beleiringen ble begravd og registrert: Et uvisst antall døde ble etterlatt på, og forsvant senere gjennom, isen på Neva eller i byens mange kanaler. Det finnes også eksempler på massegraver av døde leningradere som først er oppdaget etter krigen, og til sist inkluderer ikke begravellesmyndighetens tall alle de som døde under evakueringen eller etterpå – som følge av sult og utmattelse påført dem under beleiringens forhold.

Nye kilder har med andre ord gitt grunnlag for en mer informert diskusjon av hvor mange mennesker som omkom som følge av beleiringen. Andrej Dzeniskevitsj har foretatt en slik i sin bok *Blokada i politika*. Der etablerer han ikke noe presist tall, men drøfter de mange faktorene som må inkluderes i et så fullstendig offerregnskap som mulig.²⁸⁰ Noen historikere har med utgangspunkt i de nye kildene vurdert at én million eller flere sultet i hjel i løpet og kjø-

---

²⁷⁸ Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade*, 333, 339.

²⁷⁹ Ibid., 306.

²⁸⁰ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 45-68.

vannet av den første beleiringsvinteren.²⁸¹ Andre igjen har kommet frem til et mer konservativt anslag på 600 000-700 000,²⁸² men tendensen i den nyeste forskningen er å regne med et tall i nærheten av én million.²⁸³

3.2.1.2 *Forbrytelse og straff under beleiringen*

Publikasjonen i *Leningrad v osade* og andre verk av nylig tilgjengeliggjorte dokumenter om kriminalitet og kriminalitetsbekjempelse under beleiringsperioden – det dreier seg om offisielle rapporter så vel som private dagbøker – vitner om hvordan kriminalitetsmønstrene endret seg. Tidligere vanlige forseelser som gateslagsmål og drukkenskap forsvant eksempelvis helt, mens andre, mer uhyggelige tok deres plass.²⁸⁴ Som Dzeniskevitsj skriver,

Den tunge situasjonen under beleiringens forhold brakte ut i livet alt det nedrige og fryktsomme som under ordinære forhold var skjult for samfunnet. Med den økende sulten økte også antall forbrytelser: Spekulasjon, tyveri, svindel, plyndring av de mobilisertes og de evakueres leiligheter. Forbrytelser som ikke fantes før krigen dukket opp: angrep på brødsalg, til og med kannibalisme.²⁸⁵

Gjennom ingeniøren og professoren Dmitrij Kargin's memoarer om den første beleiringsvinteren, som han forfattet våren 1942 og som ble liggende oppbevart i Vitenskapsakademiets arkiv inntil de ble publisert i bokform i 2000, utfylles bildet av kriminaliteten i den beleirede Leningrad.²⁸⁶ Han beretter om organisert tyveri (utført, som Kargin skriver, av "bander av hooli-

---

²⁸¹ Suvenirov, "Poklonmisija i mertvym i zjivym," 4. Suvenirov tar imidlertid ikke høyde for at tallet på begravde kan ha vært for høyt grunnet årsakene angitt over. Se også Ju. I. Kolosov, "Novoje v issledovanijakh o blokade i bitve za Leningrad," i G. I. Datsjikov, og N. G. Elisejeva (red.), *Uroki vtoroj mirovoj vojny i problemy obespetsjenija mira v xxi veke. Materialy mezjdunarodnoj naustjno-praktitsjeskoj konferentsii 27-28 aprlja 2000 g* (St. Petersburg, 2000), 46-7.

²⁸² Tsjerepenina anslår at ca. 653 000 leningradere sultet i hjel, mens Ruzanov oppgir 600 000. N. Ju. Tsjerepenina, "Zjizn i smert v blokirovannom Leningrade," i A. R. Dzeniskevitsj, og John Barber (red.), (St. Petersburg, 2001), 79; V. Ju. Rusanov *et al.*, red., *Gorod vystojal i pobedil* (Moskva: Institut vojennoj istorii Ministerstva Oborony RF, 2003), 18.

²⁸³ Jf. M. I. Frolov, "Nasja memorialnaja kultura. V blokadnom Leningrade umeret dolzjny byli vse," *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 6 (2000): 85; Kolosov, "Novoje v issledovanijakh o blokade i bitve za Leningrad," 46-7; Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 239; Peter Jahn, "Der deutsche Vernichtungskrieg gegen eine sowjetische Metropole," i Peter Jahn (red.), *Blockade Leningrads. Dossiers 1941-1944* (Berlin, 2004), 15-16.

²⁸⁴ Se Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade*, 14; N. Ju. Tsjerepenina, "Novyje arkhivnyje dokumenty," *Nestor. Ezjekvartalnyj zjurnal istorii i kultury Rossii i Vostotsjnoj Evropy* 8, 2 (2005): 46-8.

²⁸⁵ Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade*, 14.

²⁸⁶ Her og i det følgende: D. I. Kargin, *Velikoje i tragitsjeskoje. Leningrad 1941-1942*, (St. Petersburg: "Nauka", 2000), 51-8.

gans”) fra matkøer, der tyvene først avledet oppmerksomheten ved å lage oppstuss og deretter rappet vesker og sekker fulle av mat. Ofte var det unger som utførte handlingene, på oppdrag fra eldre bakmenn. Eldre kvinner var ofte målet, siden de var de svakeste. Tyvene plyndret gjerne folk som lå døende på gaten, også de allerede døde: Det var vanlig å se døde mennesker på gaten med lommene vrent og ytterklærne fjernet. Når tyvene stjal en lommebok, kastet de oftest passpapirene i nærmeste postkasse og overlot slik ansvaret for dokumentenes retur til postvesenet. Det var dager der hundrevis av pass nådde frem til en gitt postavdeling på denne måten. Branner og bombenedslag tiltrakk seg tyver, som her kunne utnytte den uoversiktige situasjonen til å skaffe seg matvarer og verdisaker. Folk brøt seg inn i hverandres leiligheter for å stjele mat og rasjoneringskort. Tap av en dags brødrasjon betød ofte den sikre død, og paradoksalt nok kunne et ekstra rasjoneringskort også ta livet av tyven selv: Raskt inntak av større mengder mat kan nemlig være dødelig for en på forhånd utsultet person.

”En ny type forbrytelse har oppstått”, skrev en representant for Leningrads militære aktorat i et topphemmelig notat til partisekretær A. A. Kuznetsov den 21. februar 1942: Fra begynnelsen av desember til 15. februar var 886 personer brakt inn for Leningrads militærdomstol for å ha drept ”med det formål å spise drapsofferets kjøtt”, og i noen tilfeller også med det formål å selge det videre som mat. Inntil den 20. februar 1942 var 311 personer dømt for denne forbrytelsen.²⁸⁷ I dokumentet finnes ingen henvisning til hvilken straff som ble disse menneskene til del, men et annet notat, publisert i historikeren Nikita Lomagins dokument-samling *V tiskakh goloda* (I hungersnødens grep), gir en antydning. Notatet, som er datert 24. desember 1941 og adressert til Lavrentij Berija, sjefen for NKVD, beretter om 13 tilfeller av kannibalisme i Leningrad i løpet av de foregående seks dagene. De tiltalte ble dømt til døden og henrettet.²⁸⁸ Samtidig registrerte myndighetene et økende antall tilfeller der allerede døde menneskekropper ble brukt til mat eller solgt på svartebørsen.²⁸⁹ En NKVD-rapport datert 2. juni 1942 melder

---

²⁸⁷ Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade*, 421.

²⁸⁸ Lomagin, *V tiskakh goloda. Blokada Leningrada v dokumentakh germanskikh spetsluzjb i NKVD*, 176-7. Dødsdom og henrettelse var ifølge Lomagin den eneste straffen for denne typen drap, jf. Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 434, note 349.

²⁸⁹ Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 365.

om totalt 1965 personer arrestert for å bruke menneskekjøtt som mat til og med mai 1942. Av disse ble 586 dømt til døden og 668 dømt til fengselsstraffer.²⁹⁰

Kildene vitner ikke bare om endrede kriminalitetsmønstre, men også om myndighetenes syn på kriminalitet. Her er det mer tale om kontinuitet enn brudd: De sovjetiske sikkerhetstjenestene i Leningrad under krigen fortsatte sine iherdige søk etter nye indre fiender. Mange ble straffet, ofte henrettet, for "kontrarevolusjonær virksomhet" der forseelsen kun gjaldt slikt som ordinær mangel på disiplin blant soldatene. Andrej Zjdanov beklaget seg i et brev til statsanklager V. M. Botsjkov over det høye antallet domfelte for "kontrarevolusjonære forbrytelser", siden det "i det overveldende flertall av tilfellene ikke eksisterer noen kontrarevolusjonær intensjon hos de tiltalte". NKVD "avdekket" eksempelvis høsten 1942 en "kontrarevolusjonær gruppering" av prester og kirkefolk som blant annet skulle ha bedrevet "etablering av undergrunnskirker og tiltrekking hit av tilbakestående [*otstalyj*] og antisovjetiske deler av befolkningen".²⁹¹ Mange av disse ble dømt til døden og henrettet, og senere rehabilitert under Khrusjtsjov.²⁹²

Publikasjonen av slike verdifulle dokumenter som dagbøkene til leningradere og rødearmister som senere ble arrestert og dømt (og mange henrettet) for "antisovjetisk virksomhet",²⁹³ er ikke bare et sterkt førstehåndsvitnemål om liv og død i den beleirede byen og ved fronten, men også mer generelt om forbrytelse og straff under stalinismen. Dagbøkene ble nemlig brukt som bevismateriale mot forfatterne, og i tekstene er NKVDs understrekninger bevart slik at leseren får et innblikk i hva som ble ansett som spesielle uttrykk for "antisovjetisk holdning". Det følgende eksempelet er fra dagboken til rødearmisten Semjon Fedorovitsj Putjakov, som ble arrestert i januar 1942 og henrettet to måneder senere (understrekning i originalen):

21. august

[...] Det er tid nå til å tenke på spørsmålet om livet. [...] "Livet er en kamp", eller mer presist, "livet er en kamp for ens slekts eksistens og videreførelse". Dette er jeg enig i. Men

---

²⁹⁰ Lomagin, *V tiskakh goloda. Blokada Leningrada v dokumentakh germanskikh spetsssluzjb i NKVD*, 236.

²⁹¹ Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade*, 446-7.

²⁹² *Ibid.*, 600, note 112.

²⁹³ Sergej Vladimirovitsj Tsjernov og Stanislav Konstantinovitsj Bernev, red., *Blokadnyje dnevniki i dokumenty* (St. Petersburg: Jevropejskij dom, 2007).

dette er sant for alt liv på planeten. For plantelivet, dyrelivet, og også for mennesket. Men er virkelig livet mitt likt dette gresstrået, som jeg har samlet en masse av for å ligge på? Er virkelig forskjellen bare i det at min organisme er mye mer komplisert enn planter og dyr, mens meningen og målet er det samme?

Jeg vil helst ikke tro på det, men det er nå slik. [...] Det er bare så synd at mens alle de høyere organismene fôrer seg på og tilintetgjør de lavere [...], så tilintetgjør menneskene hverandre.

Det er også synd at jo mer sivilisert samfunnet og staten blir, jo sterkere blir volden mot enkeltpersonen. Mennesket må gjøre ting som han virkelig ikke ønsker. De samme som ham, mennesker, tvinger ham til dette.²⁹⁴

Slike abstrakte, personlige nedskribte tanker om livet og døden og samfunnet ble altså understreket av NKVD-personellet som spesielt viktig for straffesaken mot Putjakov, som endte i hans henrettelse. På den annen side kunne helt objektive og hverdagslige kommentarer skilles ut, som følgende setning: "[Under flyangrep] lyder alarmen alltid etter en forsinkelse, [altså] først etter at en stor del av bombene har falt".²⁹⁵ Denne står i dagboken til geografilæreren Aleksej Vinokurov, som ble henrettet den 19. mars 1943 for blant annet å ha "ført kontrarevolusjonær antisovjetisk agitasjon, i hvilken han baktalte [*klevetal*] det sovjetiske systemet og den sovjetiske virkeligheten, Den røde armé og pressen."²⁹⁶

3.2.1.3 Stemningen i befolkningen

Den utvidede kildetilgangen har åpnet for å studere nok et tema som tidligere var utilnærmelig både politisk og grunnet mangelen på kilder, nemlig stemningen i befolkningen under beleiringen. Konkret dreier det seg om folks brev og klager sendt til parti- og statsinstansene; rapporter fra partiorganisasjonens lavere nivå; og sikkerhetsorganenes rapporter og notater basert på etterforskning og referater fra inspeksjon av privat post.²⁹⁷

Nikita Lomagin, en av de fremste postsovjetiske beleiringshistorikerne, har på bakgrunn av dette materialet, og i tillegg tyske etterretningsrapporter, forfattet boken *Neizvestnaja blokada* (Den ukjente beleiringen), der en sentral problemstilling nettopp er utviklingen av stemningen i Leningrads befolkning gjennom hele perioden. I sovjetisk historiografi ble uttrykk

---

²⁹⁴ Ibid., 314.

²⁹⁵ Ibid., 227.

²⁹⁶ Ibid., 216-17.

²⁹⁷ Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade*, 17-18.

for "negativ stemning", dersom slike i det hele tatt nevntes, erklært å være unntak som bekræftet regelen om en altomfattende og statisk patriotisme. For eksempel bemerket Karasiov at "enkelte antisovjetisk innstilte mennesker forsøkte å samle sammen fiendtlige grupperinger" i byen. En person arrestert av sikkerhetsstyrkene for slik virksomhet forklarte ifølge Karasiov under avhør at det forelå planer om å angripe de sovjetiske myndighetene, ta over styringen og slippe inn tyskerne så de kunne "opprette orden i byen". En slik oppstand ville også inkludere "organiseringen av jødepogromer".²⁹⁸ Karasiov anfører imidlertid at slik virksomhet fullstendig manglet resonansbunn i Leningrads befolkning: Tyskerne lyktes "ikke på noen måte", skriver han, "å underminere Leningrads arbeideres enstemmighet [*jedinodusjije*] eller så tvil blant dem om [utfallet: nemlig] den endelige seieren."²⁹⁹

Lomagin har hovedsakelig på bakgrunn av NKVD-kilder vist at stemningsbildet i Leningrad var mer komplekst enn som så. Hans funn representerer en så betydelig nyvinning i historio- grafien om beleiringen at de fortjener en relativt detaljert belysning.

På begynnelsen av krigen skjedde virkelig et patriotisk løft i befolkningen: Over hundre tusen meldte seg hos de militære registreringskontorene i Leningrad i løpet av to dager, og NKVD kunne melde at selv "antisovjetiske elementer" gjorde helomvending og stilte seg bak forsvaret av Sovjetunionen.³⁰⁰ Den patriotiske stemningen som på denne tiden karakteriserte størstedelen av befolkningen ga imidlertid etter for usikkerhet og urolighet utover i juli og august, ettersom troverdig offisiell informasjon om hendelsene ved fronten uteble, rasjoneringskort ble innført og den faktiske situasjonen ved fronten forverret seg. I august 1941 nærmet tyskerne seg Leningrad. Ryktene nådde byens befolkning via hjemvendte rødearmister, desertører og andre fra byens omgivelser, hvilket førte til dyp uro. Uroen manifesterte på forskjellige måter. Religiøse følelser blomstret opp, og utslag av antisemittisme ble registrert i den grad at

---

²⁹⁸ Karasev, *Leningradtsy v gody blokady*, 120-1. Det er spesielt at Karasiov her omtaler antisemittisme. Ikke noe annet sted i den store mengden sovjetisk litteratur jeg har gått gjennom finnes antydning til antisemittisme blant leningraderne eller sovjetbefolkningen ellers.

²⁹⁹ Ibid., 121.

³⁰⁰ Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 304.

myndighetene så det som sin oppgave ”å føre en nådeløs kamp” mot ”antisemittiske agitatorer”.³⁰¹

Desertører og flyktinger fra fronten og provinsen bidro betydelig til den negative stemningen. De brakte gruoppvekkende informasjon om tyskernes fremferd, og førte til et enda større press på de knappe varebeholdningene i byen, noe myndighetene ikke var forberedt på.³⁰² Samtidig ble informasjonen fra myndighetenes side mindre og mindre troverdig i takt med at situasjonen ved fronten forverret seg. Informasjonsmangelen gikk utvilsomt hardt inn på leningraderne i denne nærmest eksistensielle usikkerhetens tid. Kunstneren Anna Ostroumova-Lebedeva noterte følgende i sin dagbok ved overgangen til september:

23. august.

Avisene tilbyr så lite at folk slutter å lese dem. ”Man får ikke vite noe som helst der uansett!”, sier folk.

24. august

Vi, borgere i vårt land, vet ingenting, ingenting. I avisene er informasjonen svært fattigslig og unnvikende. [...] Vi er så avskåret fra Europa, fra hele verden, det er slik en stum og ugjennomtrengelig vegg at ikke en eneste lyd kommer gjennom til oss uten den strengeste sensur. Det er så tungt!

31. august

[...] Vi vet ingenting om det som skjer i landet vårt. Det står intet i avisene.

1. september

[...] Vi vet ingenting om det som foregår ved fronten! Ingenting!³⁰³

Bildet som tegnes opp her står i sterk kontrast til den sovjetiske historiografien, der det het om stemningen blant leningraderne i det beleiringsringen ble sluttet at byen var en ”folkegarnison” og en ”festning-by”; befolkningen ”forholdt seg modig til faren [som truet], som soldater”, det hersket en ”besluttsom, krigersk ro”.³⁰⁴

Fra måned til måned høsten 1941 registrerte NKVD en stadig økning i antisovjetiske manifestasjoner, antisemittiske, pro-tyske og defaitistiske holdninger. Også den tyske etterretningstjenesten noterte seg i en rapport fra november 1941 antisemittiske uttrykk blant leningrader-

---

³⁰¹ Ibid., 315-16.

³⁰² Ibid., 318. I midten av desember regnet de militære myndighetene med at 1.500-2.000 desertører entret Leningrad hver dag. Ibid., 326.

³⁰³ Ibid., 317.

³⁰⁴ Knjazev, *Na zasjtsjite nevskoj tverdnyj*, 154.

ne, i en formulering som sier mye om jødernes plass i den nazistiske *Weltanschauung*: "Der Einfluss des Judentums [...] ist selbst in letzter Zeit noch gestiegen, obwohl zu Beginn des Krieges etwa zwanzigtausend Juden evakuiert worden sind."³⁰⁵

Mange leningradere forventet en tysk okkupasjon av byen, og i mangel på troverdig informasjon fikk alle slags rykter stor utbredelse. Lederen i avisen *Leningradszkaja pravda* understreket den 3. september at alle som "forholder seg likegyldig til panikkmakere og ryktespredere [...] begår en svært alvorlig [*tjagtsjajsij*] forbrytelse mot fedrelandet."³⁰⁶ Myndighetene sørget samtidig for offentlig å markere sin besluttsomhet når det gjaldt å kompromissløst bekjempe de minste manifestasjoner av opposisjon. *Leningradszkaja Pravda* informerte jevnlig om "folkefienders" dødsdommer.

I oktober led Den røde hær flere nederlag og sulten begynte for alvor å gjøre seg gjeldende i Leningrad. Stemningen i befolkningen bar preg av dette. Én innbygger skrev i dagboken sin: "Alle er dystre, stille og [...] sultne. Det sies at svermer av sultende mennesker står utenfor bakeriet og bønnfaller kundene som kommer ut om et stykke brød."³⁰⁷ Antisovjetiske pamfletter og plakater ble spredt og hengt opp over hele byen. Mot slutten av november nådde beleiringens redsler og lidelser et slikt nivå at stemningen i befolkningen ble sterkt radikalisert. Folks oppførsel forandret seg. NKVD registrerte et større antall "negative manifestasjoner" enn noensinne, kriminaliteten økte, og det ble registrert tilfeller av kannibalisme. Fabrikkarbeidere så vel som intellektuelle uttalte seg til fordel for Hitler og tyskerne; sovjetiske myndigheter hadde de ikke lenger noen tiltro til.³⁰⁸ Lomagin taler om at misnøyen nådde et slikt nivå at myndighetene i november for første gang sto overfor en masseprotest.³⁰⁹

I desember og januar forverret situasjonen seg ytterligere. NKVD registrerte flere og flere uttrykk for "negative stemninger": I takt med sulten og massedøden bredte panikken, religiøsi-

---

³⁰⁵ "Jødedommens innflytelse [...] har vokst selv den siste tiden, selv om omkring tjue tusen jøder ble evakuert ved krigens begynnelse." Peter Klein, *Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42 : die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD*, (Berlin: Edition Hentrich, 1997), 249.

³⁰⁶ Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 320.

³⁰⁷ Ibid., 331.

³⁰⁸ Ibid., 337.

³⁰⁹ Ibid., 345.

teten, fatalismen, dommedagstenkningen og regimemotstanden seg. Det ble meldt om streik på en rekke fabrikker. Igjen og igjen ga folk uttrykk for at bare en oppstand kunne forandre situasjonen til det bedre, at tiden for å handle var kommet, tiden for å finne en utvei. Utveien antok forskjellige former i folks forestillinger: Én var overgivelse av byen, hvilket ville resultere i bedre forhold da Tyskland var en "kulturnasjon" som kom til å ta godt vare på Leningrad. En annen utvei var "å samle arbeiderne og gå til Zjdanov" for å kreve fred og brød, mens en mer radikal løsning var å danne en ny regjering som kunne slutte fred med tyskerne. En gruppe ingeniører på fabrikken *Bolsjevik* gikk med planer om dette.³¹⁰

11. februar ble brødrasjonen økt, mange reagerte positivt og noen så det til og med som et vendepunkt i situasjonen. Men andre anså slike holdninger som uttrykk for naiv tiltro til myndighetene: "Noen gleder seg over at de får mer brød, uten å tenke over at titusener av mennesker har sultet i hjel. Forstår virkelig ikke folket hva kommunistene har ført oss til?"³¹¹ Nesten to tredjedeler av alle utsagn registrert av NKVD i februar inneholdt kritikk av Leningrads parti- og styringsorganer. Både arbeidere og intellektuelle beskyldte ledelsen for å vanskjøtte befolkningen og for kun å bry seg om sine egne saker.³¹²

I februar begynte folk å frykte våren: den ville bringe med seg sykdom og epidemier dersom man ikke maktet å gjøre noe med alle likene og all skitten som lå spredt rundt omkring i hele byen; livslinjen over Ladogasjøen ville måtte stenges; tyskerne ville storme byen. Mange begynte å venne seg til tanken på tyskerne som fremtidige styringsmakter. Tyskerne var "et kulturfolk", og "i de okkuperte områdene lever folk fullverdige liv, brød koster 40 kopek". Lomagin taler i denne konteksten om en "individualiseringsprosess" hos dem som så for seg tysk styre i fremtiden. Utsagn som "jeg er verken kommunist eller jøde; jeg er Ivanov og jeg kan gjøre mitt eget" ble registrert både hos arbeidere og intellektuelle, og understreket personens selvstendighet ikke bare i forhold til massene, men også i forhold til myndighetene. Denne prosessen, der mennesker klart definerte seg ut av det sovjetiske kollektivet, var i følge Loma-

---

³¹⁰ Ibid., 360-72.

³¹¹ Ibid., 380.

³¹² Ibid., 382.

gin en viktig medvirkende faktor til myndighetenes diskreditering i leningradernes øyne under krigens første år.³¹³

Noen virkelig organisert politisk motstand var det imidlertid aldri tale om. Til dét var NKVDs undertrykkelsesmekanismer for sterke, og leningraderne – døende av sult i en bekmørk, iskald by, isolert ikke bare fra omverdenen, men også fra hverandre ved at telefonnettet var deaktivert³¹⁴ – for svake.

Dødeligheten forble svært høy i mars – 2000-3000 døde hver dag – men fra april og utover sank den i takt med at forsyningssituasjonen bedret seg. Det var færre munnar å mette, for byens befolkning var kraftig redusert gjennom massedød og masseevakuering. Likevel var det ikke tale om noen normalisering. En NKVD-rapport om stemningen i befolkningen i april vitner om at en dyp håpløshet fortsatt preget mange innbyggere. ”Det er lite matvarer i byen. Ikke bare hele befolkningen, men også soldatene i Den røde hær kommer til å dø av sult. Når befolkningen og hæren mister sin krigsevne, vil tyskerne ta byen uten kamp”, sa en arbeider. En ingeniør mente at ”Hitler vil knuse oss uansett” og at ”vi vil sulte i hjel uten en snarlig overgivelse”, mens en tolk i den sovjetiske forfatterforeningen vurderte at ”den eneste utveien er å dø”.³¹⁵

Et levende tema blant leningraderne var den tyske okkupasjonen av Leningrad-provinsen. Spesielt etter den endelige opphevelsen av beleiringen i januar 1944, da mange leningradere som hadde havnet under tysk okkupasjon vendte tilbake til byen, forløp diskusjoner blant befolkningen om hvor livet egentlig var best – under tyskerne eller under sovjetmakten. Mens den sovjetiske historiografien var tydelig på at livet i den okkuperte provinsen var preget av heroisk partisankrig på den ene siden, og masseundertrykkelse, vilkårlige henrettelser og nedbrenning av landsbyer på den andre, tegner det seg et annerledes og mer nyansert bilde i lys av det nye kildematerialet som er gjort tilgjengelig etter Sovjetunionenes oppløsning.

---

³¹³ Ibid., 383.

³¹⁴ Blant andre Dmitrij Likhatsjov bemerker telefonens fravær i sine memoarer, se D. S. Likhatsjov, *Vospominanija*, (St. Petersburg: Izdatelstvo "Logos", 2006), 425-6.

³¹⁵ Lomagin *et al.*, red., *Mezjdunarodnoje polozhenije glazami leningradtsev 1941-1945. Iz arkhiva Upravlenija Federalnoj Sluzjby Bezopasnosti po g. Sankt-Peterburgu i Leningradskoj oblasti*, 40-43.

3.2.1.4 Den tyske okkupasjonen av Leningrad-provinsen

I den postsovjetske historiografien finnes fortsatt tegn på at de okkuperte områdenes historie kun er interessant i den grad den sier noe om befolkningens støtte til partisanene og deres patriotiske motstandskamp. Således er de okkuperte områdene i dokumentasjonsamlingen *Leningrad v osade* kun belyst gjennom eksempler på provinsbefolkningens støtte til frontens styrker og til den beleirede byen, dokumentasjon som ifølge forfatteren er viktig for historikeren fordi det "får oss til å tenke over våre bønders heroisme, om tålmodigheten og patriotismen deres, som det til nå er skrevet så utilgivelig lite om."³¹⁶

På den andre siden er det tydelig at den sovjetiske diskursen om temaet okkupasjon har mistet fortolknings- og forklaringskraft, og at den under press fra nytt kildemateriale har veket unna for nye og mer nyanserte måter å anskue historien på. I det store flerbindsverket om Den store fedrelandskrigen fra 1998 fremstilles ikke partisanbevegelsen lenger som et mer eller mindre statisk fenomen: Forfatterne vektlegger partisanbevegelsens flersidighet til forskjellige tider og i forskjellige regioner, og vurderer at situasjonen til enhver tid var avhengig av de militære omstendighetene, regionens økonomiske tilstand, Den røde hærs resultater ved frontene, geografiske forhold, okkupasjonsmaktens politikk, og styrkeforholdet mellom de to stridende partene.³¹⁷ Videre slås det fast at "kollaborasjonismen" var "rimelig utbredt" i Sovjetunionen ved begynnelsen av krigen, at mange i Baltikum og de vestlige delene av Ukraina og Hviterussland hilste tyskerne som frigjørere fra Stalins regime, og at hundretusenvis av *Hilfswillige* kom til å tjenestegjøre under okkupasjonsmakten og bistå tyskerne både i administrative og militære oppgaver. Temaet vies imidlertid minimalt med plass, og fremtrekkes da først og fremst som en kontrast til hatet mot okkupantene og kjærligheten til fedrelandet som forfatterne hevder karakteriserte oppførselen til størsteparten av befolkningen.³¹⁸

I den samme ånd har historikere begynt å spørre seg ikke bare om hva som drev befolkningen i Leningrad-provinsen inn i partisanenes rekker, men også om hva som drev dem som stilte seg på okkupasjonsmaktens side. Ingen systematiske historiske undersøkelser er publisert

---

³¹⁶ Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v osade*, 7.

³¹⁷ V. A. Zolotarev, red., *Velikaja otetsjestvennaja vojna 1941-1945. Vojenno-istoritsjeskije otsjerki*, b. 1 (Moskva: "Nauka", 1998), 468.

³¹⁸ *Ibid.*, 469-70.

her, kun mindre tilløp. I en kort, kursorisk artikkel publisert i 2000, som tar for seg befolkningens bevissthet/mentalitet [*soznanije*] i den okkuperte Leningrad-provinsen, fremkommer det at ideologiske så vel som mer pragmatiske faktorer motiverte folk til å støtte okkupasjonsmakten.³¹⁹ Forhenværende "kulakker" eller andre grupper med "feil" klassebakgrunn – folk som tidligere var spesielt utsatt for sovjetmaktens undertrykkelsestiltak – ønsket hevn for ydmykelsene og urettferdighetene, eller de var rett og slett motstandere av sovjetregimet som sådan, og meldte seg av den grunn til tysk tjeneste. For andre var tjeneste i den tyske okkupasjonsmakten en måte å berge livet på, enten positivt motivert av lønn og matforsyninger, eller negativt motivert av tyske trusler om hva som ville skje dersom man ikke sluttet seg til dem. Kjærlighet kunne gjøre folk til kollaboratører, noen falt for tyske offiserer eller for andre som arbeidet for tyskerne. Andre falt for tyskernes ideologiske propaganda, og trodde på deres lovnader om et bedre liv uten kommunistisk styre.

Men samtidig som gamle sovjetiske myter på denne måten brytes opp, befestes andre: I artikkelen nevnt over om kollaboratørers motivasjon reproduseres for eksempel de ekstremt overvurderte sovjetiske tallene på tyskere drept av partisanene, det heter at "104 242 hitleritter [*gitlerovtsy*] ble tilintetgjort av leningradske partisaner i løpet av den all-folkelige krigen mot okkupantene".³²⁰ Tallet er kanskje ti ganger for høyt. Mens det tradisjonelle sovjetiske narrativet, som her altså fortsatt øver innflytelse,³²¹ anfører at til sammen 1,5 millioner tyskere og deres medhjelpere ble drept, såret og tilfangetatt av partisaner under krigen,³²² viser tyske kilder at det samlede antallet drepte tyskere i hele det okkuperte Sovjetunionen i virkeligheten var nærmere 40 000.³²³

---

³¹⁹ Her og i det følgende: Natalja Pavlovna Volkovykh, "K voprosu o soznanii grazhdan SSSR na okkupirovannoj territorii Leningradskoj oblasti (1941—1944 gg.).", i G. I. Datsjikov (red.), *Uroki vtoroj mirovoj vojny i problemy obespetsjenija mira v xxi veke. Materialy Mezhdunarodnoj naustsno-praktitsjeskoj konferentsii 27-28 aprelja 2000 g.* (St Petersburg, 2000), 97-102.

³²⁰ Ibid., 100. Dette tallet gir også Petrov i sin studie av Leningrad-provinsens partisanbevegelse fra 1973: Petrov, *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti, 1941-1944*, 437.

³²¹ Andre historikere reproduserer likeledes disse svært overdrevne tallene på antall drepte tyske soldater og offiserer, se f. eks. V. I. Demidov, red., *Blokada rassekretsennaja* (St. Petersburg: "Bojanitsj", 1995), 50.

³²² Dette tallet gjengis i V. A. Zolotarev, red., *Partizanskoje dvizjenije* (Zjukovskij, Moskva: Kutsjkovo pole, 2001), 374.

³²³ Jf. Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 202.

Tysk okkupasjonspolitik i Leningrad-provinsen var slett ikke til alle tider og i alle områder kjennetegnet først og fremst av masseovergrep på sivilbefolkningen, slik den sovjetiske historiografien fremstilte det.³²⁴ Om dette vitner kilder i form av både offisielle rapporter og personlige erindringer, publisert i Russland på 2000-tallet. For eksempel beskrev en kommissær i den sovjetiske 8. armé i en rapport datert 3. august 1941 situasjonen i en okkupert landsby sørvest i Leningrad-provinsen: Bøndene forholdt seg her ifølge rapporten for det meste "fiendtlig" til tyskerne, men omsatte ikke slike holdninger i aktiv motstand. Tyskerne på sin side forsøkte "på alle måter å blidgjøre befolkningen" ved å arrangere dansefester og dele ut gratis sjokolade og øl.³²⁵

Noen steder var det lettere å blidgjøre befolkningen enn andre steder. Nikita Lomagin slår fast at fiendtligheten overfor sovjetmakten generelt var spesielt sterk i de mange områdene av provinsen der nesten hele befolkningen var etterkommere av tidligere undertrykte "kulakker" (bønder som mer eller mindre vilkårlig ble stemplet som "klassefiender" og drevet i arbeidsleire eller henrettet under de statlige terrorkampanjene på 1930-tallet).³²⁶

I 2005 utkom en samling erindringer, 13 av disse er forfattet av mennesker som under krigen bodde i fire små landsbyer i de okkuperte provinsområdene.³²⁷ Flere minnes et godt forhold til de tyske okkupantene. Aleksandra Petrova, som var 27 år i 1941 og bodde i landsbyen Merjovo ca. 15 mil sør for Leningrad, husket at "tyskerne oppførte seg godt", de mishandlet ingen, tvert imot hjalp de befolkningen når det var nødvendig: Hennes egen bror ble behandlet for lungebetennelse av en estisk lege i tysk uniform. En annen kvinne fra Merjovo, Aleksandra Savina, husket likeledes et forhold preget av "naboskap". Også på henne gjorde tyskernes lege sterkt inntrykk, for han hadde kommet løpende til huset hennes i bare støvler og undertøy for å hjelpe da moren hennes lå syk og bevisstløs.³²⁸ Da tyskerne gjorde retrett i 1944, var det ing-

---

³²⁴ Nikitin og Vagin, *The crimes*; Bogatyr og Boltin, red., *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim*.

³²⁵ P. N. Volkovskij, red., *Blokada Leningrada v dokumentakh rassekretsnykh arkhivov* (Moskva/St. Petersburg: Izdatelstvo Poligon, 2005), 160-1.

³²⁶ Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 525.

³²⁷ Erindringene er nedtegnet mange tiår etter hendelsene, og må således behandles med kritisk skepsis, men lar seg samtidig delvis verifisere ved sammenlikning der flere erindringsforfattere beretter om okkupasjonen av den samme landsbyen.

³²⁸ Vinogradov og Plejzjer, red., *Bitva za Leningrad v sudbakh*, 297. Savina mente at forholdene i landsbyen ble verre etter krigen. "Det var bedre under tyskerne. De hjalp til på et vis. De forstod at mor var syk og at

en tvungne deportasjoner eller "brent jord"-taktikk: "De samlet seg simpelthen rolig sammen og dro sin vei."³²⁹ Dette bekrefter Ivan Sergejev, som var 16 år i 1941, og som også erindrer at tyskerne "reiste på sivilisert vis, fredelig". Han husker videre at tyskerne arrangerte fester, spilte munnspill og danset med de lokale pikene: "Vi kranglet ikke med tyskerne. Senere begynte de å forstå litt russisk, og vi litt tysk."³³⁰ Sergejevs erindringer gir også et innblikk i lokalbefolkningens forhold til partisanene. Partisanene gjemte seg i skogene og var avhengig av å få mat fra landsbybefolkningen, men denne var på sin side ofte fiendtlig innstilt. Av og til var det heller ikke noe mat å gi bort. "Noen sa rett ut: 'Bare prøv å ta noe, så sier jeg straks ifra til tyskerne'."³³¹

Det finnes flere vitnemål i form av erindringer som taler om tilfeller der den sultende sivilbefolkningen fikk hjelp fra okkupantene til å overleve. Jevdokija Kirillovna Mironova, en kvinne som under krigen bodde i Krasnoje Selo like sør for Leningrad, husket for eksempel hvordan en norsk soldat – en frontkjemper – ga familien hennes brød, og slik hjalp dem å overleve vinteren 1941/42.³³²

Samtidig er det ingen mangel i det nye kildematerialet på beretninger om de grusomme forholdene som mange steder hersket under okkupasjonsmakten. Krigsfangenes situasjon var spesielt håpløs. De arbeidet gjerne 14 timer om dagen, sov på gulvet i iskalde skur eller simpelthen under åpen himmel, fikk minimale rasjoner og var utsatt for vilkårlig mishandling og henrettelser. En NKVD-rapport fra desember 1941 meldte at flere titalls mennesker døde dag-

---

jeg hadde det vanskelig alene." Men så ble kollektivbrukene gjenopprettet, og myndighetene krevde meste parten av det bøndene produserte. Ifølge Savina var det en slik hungersnød "at det ikke går an å beskrive". Selv måtte hun arbeide på siden [*khalturit*] og stjele høy for å få råd til å kjøpe kjøtt og egg som staten krevde at hun betalte. Til slutt ble hun så lei av et slikt liv at hun sluttet å betale skattene: "Jeg tenkte at dersom de kommer for å kreve inn, så henger jeg meg." I stedet forstod innkreverne at det ikke var noe å hente hos henne, og de sluttet å komme. Vinogradov og Plejzjer, red., *Bitva za Leningrad v sudbakh*, 301.

³²⁹ Vinogradov og Plejzjer, red., *Bitva za Leningrad v sudbakh*, 280-1.

³³⁰ Ibid., 284-6.

³³¹ Ibid., 286.

³³² Mironova fikk mange år etterpå kontakt med den norske soldaten som hadde reddet livet til familien hennes, og dro på besøk til ham i Norge. Han var gammel og sengeliggende, men husket alt: "Det husker jeg, det husker jeg, Krasnoje Selo, piken med museflettene', nikket han." S. Je. Glezerov, *Ot nenavisti k primireniju*, (St. Petersburg: Izdatelstvo OSTROV, 2006), 160. For et annet eksempel, se Oleg Balasjovs fortelling om hvordan hans bestefar – en tysk soldat – hjalp hans bestemor å overleve: Oleg Balasjov, "Nemets pomog mojej babusjke vyzjit" (tilgjengelig fra http://9may.ru/war_memories/m10013316 [sitert 14. mars 2009]).

lig i en krigsfangeleir ved Krasnogvardejsk (Gattsjina), og at "flesteparten [av fangene] regner seg for dømt til en sakte og smertefull død."³³³

Det er vanlig å anta at omtrent 3,3 millioner sovjetiske krigsfanger døde i tysk fangenskap under krigen, ca. 60 % av de 5,7 millioner som ble tatt til fange.³³⁴ Hvor mange krigsfanger som døde i tysk fangenskap i Leningrad-provinsen er vanskelig å fastslå nøyaktig. I en dokument-samling om Pskovs historie gjengis et dokument fra Pskov-provinsens arkiv, der det tales om dødeligheten blant russiske krigsfanger i Krestovskij-leiren ved Pskov. Ifølge dokumentet, som tilsynelatende stammer fra en lokal avdeling av den sovjetiske statlige undersøkelses-kommisjonen, har en rettsmedisinsk kommisjon "slått fast at det samlede antallet utryddede under [Krestovskij-leirens] eksistens er 65 000 mennesker", og at "317 755 mennesker omkom alt i alt på denne måten".³³⁵ Det går ikke frem av dokumentet hva det siste tallet refererer til, men uansett om det kun gjelder området rundt Pskov eller hele Leningrad-provinsen, er det antagelig for høyt satt.³³⁶ I alle tilfelle må slike tall, produsert av sovjetiske myndigheter i pe-rioden like etter krigen, omgås med kildekritisk forsiktighet.³³⁷

Vitnemål om tyske rekvisisjoner av sivilbefolkningens hardt tiltrengte matvarer og vintertøy, om mer eller mindre vilkårlige henrettelser for mistanke om partisanvirksomhet, om ned-brenning av landsbyer, plyndring, voldtekter, deportasjoner av deler av befolkningen til

---

³³³ Lomagin *et al.*, red., *Mezjdunarodnoje polozenije glazami leningradtsev 1941-1945. Iz arkhiva Upravlenija Federalnoj Sluzjby Bezopasnosti po g. Sankt-Peterburgu i Leningradskoj oblasti*, 33.

³³⁴ Standardverket om dette spørsmålet er Christian Streit, *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945*, (Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 1991).

³³⁵ Je. P. Ivanov, red., *Sbornik dokumentov i materialov po istorii Pskovskogo kraja (ix-xx vv.)*. (Pskov, 2000), 562-3. Tilgjengelig på http://window.edu.ru/window_catalog/files/r22157/pspuo78.pdf [sitert 2. mars 2009].

³³⁶ Ifølge Christian Streit, som baserer seg på tyske kilder, døde omkring 60 000 krigsfanger i Heeresgruppe Nord's område fra oktober 1941 til april 1942, altså i perioden med høyest dødelighet. Streit, *Keine Kameraden*, 132.

³³⁷ En studie av sovjetiske krigsfangers skjebne i Litauen, som fant at minimum 170 000 omkom, har vist at den sovjetiske undersøkelseskommisjonens tall i noen tilfeller var opp til 50 % for høye, mens de andre ganger synes tilstrekkelig begrunnet. Jf. Christoph Dieckmann, "Murders of Prisoners of War" (tilgjengelig fra

http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/Naciu%20okupacija/Nezydu%20kilmes%20opilieciu%20persekiojimas/Karo%20obelaisviu%20zudymas/ENG/C.Dieckman_Murder_ENG.pdf [sitert 14. mars 2009]), 13, 16, 22. Se også Sorokina, "People and Procedures."

tvangsarbeid i Tyskland og andre overgrep mot sivilbefolkningen går igjen både i erindringerne til beboere av Leningrad-provinsen og i offisielle sovjetiske dokumenter.³³⁸

En svært interessant ny russisk kildepublikasjon er krigsdagboken til Lidija Osipova, en kvinne som under krigen bodde i Pusjkin (i dag Tsarskoje Selo), en forstad noen kilometer sør for Leningrad som var okkupert av tyskerne fra 1941 til 1944. Den middelaldrende Osipova var en overbevist motstander av sovjetmakten, og hadde store forhåpninger til tyskerne, som hun sterkt ønsket å se i rollen som frigjørere. "Hvordan tyskerne nå enn er, vil de ikke være verre enn våre," noterte hun den 22. juni 1941, dagen Tyskland angrep Sovjetunionen. "Jeg er ikke en fiende av mitt folk, av mitt fedreland", bedyret hun, men erklærte samtidig at "alle vi og hele Russland ønsker lidenskapelig fiendens seier, hvordan [fienden] nå enn er. Denne forbannede staten [*etot prokljatyj stroj*] har stjålet alt fra oss, også våre patriotiske følelser."³³⁹ Osipova flyktet vestover fra de fremadstormende rødearmistene i 1944, og endte tilsynelatende opp i USA, der dagboken hennes mange år senere ble funnet på arkivhyllen i en forskningsinstitusjon. Den ble publisert i Russland i 2002.³⁴⁰

Osipovas positive innstilling overfor tyskerne hindret henne ikke i å beskrive situasjonen rundt seg, som fra september 1941 og utover i økende grad var preget av desperat hungersnød og tyske overgrep. Osipova bevitnet vilkårlige henrettelser, offentlige hengninger og mishandling av krigsfanger døende av sult, og bemerket at hun hadde ventet seg noe annet av disse "Goethe og Schillers etterkommere".³⁴¹ 12. november skrev hun at "livet er blitt en robinsonade. Det aller nødvendigste mangler. Vår tidligere elendighet under sovjetmakten virker som en ufattelig rikdom. Det finnes ikke nål og tråd, knapper, fyrstikker [...]. Spesielt tungt

---

³³⁸ For erindringer, se Vinogradov og Plejzjer, red., *Bitva za Leningrad v sudbakh*, 276-366. For offisielle dokumenter, se f. eks. Volkovskij, red., *Blokada Leningrada v dokumentakh rassekretnykh arkhivov*, 218-19, 243-44, 456-7; Lomagin *et al.*, red., *Mezhdunarodnoje polozenije glazami leningradtsev 1941-1945. Iz arkhiva Upravlenija Federalnoj Sluzjby Bezopasnosti po g. Sankt-Peterburgu i Leningradskoj oblasti*, 33-5, 38-9; V. P. Jampolski, "Vmesto bavarskogo piva pulja i golod," *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 1 (1997): 12-17.

³³⁹ Lidija Osipova, dagboknotat 22. juni 1941, http://militera.lib.ru/db/osipova_1/01.html [sitert 23. februar 2009].

³⁴⁰ N. S. Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 2, (St. Petersburg: Izdatelskij Dom "Neva", 2004). Dagbokutdragene er tilgjengelige online på http://militera.lib.ru/db/osipova_1/ [sjekket 20. februar 2009]. Om Osipovas flukt og etterkrigsskjebne, se Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 12.

³⁴¹ Lidija Osipova, dagboknotat 4. januar 1942, http://militera.lib.ru/db/osipova_1/02.html [sitert 23. februar 2009].

kjennes fraværet av såpe og tobakk.”³⁴² Julaften bemerket hun at ”kulden er blitt uutholdelig” og at ”hundrevis sulter i hjel hver dag”.³⁴³

Ifølge sovjetiske anslag led over 9500 mennesker sultedøden i Pusjkin under okkupasjonen.³⁴⁴ Hvor mange som i virkeligheten ble kvalt under det tyske okkupasjonsregimets grep i hele Leningrad-provinsen fra 1941 til 1944 er et spørsmål forskningen hittil ikke har gitt noe klart svar på – en sovjetisk historiker har uten kildehenvisning hevdet at ”hundretusener av arbeidere, kontorister og intellektuelle døde av sult”,³⁴⁵ mens den tyske historikeren Gerhart Hass henviser til avisen *Leningradskaja Pravda*, som i desember 1945 skrev at 172 000 mennesker i provinsen var skutt, hengt, brent levende eller på andre måter drept av tyske okkupanter, og legger til at antall mennesker som for øvrig døde av underernæring og utmattelse ikke lar seg angi.³⁴⁶

De nye kildene gir heller ikke klare kvantitative svar, men de sier mye om innholdet i den tyske okkupasjonspolitikken i området rundt Leningrad. Tilbake i Osipovas dagbok finner vi for 27. desember 1941 følgende nedtegnelse:

---

³⁴² Lidija Osipova, dagboknotat 12. november 1941, http://militera.lib.ru/db/osipova_1/01.html [sitert 23. februar 2009].

³⁴³ Lidija Osipova, dagboknotat 24. desember 1941, http://militera.lib.ru/db/osipova_1/01.html [sitert 23. februar 2009].

³⁴⁴ Jf. G. L. Sobolev, "Blokadnyj martirolog: budet li on zakontsjen?," *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Serija 2, Istorija, jazykoznanie, literaturovedenie*. 3 (1994): 6. Sultkatastrofen som rammet Pusjkin og andre av Leningrads forsteder ble direkte bevitnet også av norske frontkjempere, ifølge den tidligere frontkjemperen Svein Halses bok *I forreste linje*. Boken er en "krigsroman", men "bygget på egne opplevelser", og i forordet heter det at "alt som skjer her har skjedd. Ikke noe er lagt til". Halse beretter at norske soldater ankom Pusjkin, byen der Lidija Osipova bodde, i februar 1942. Der oppdaget de et tilfluktsrom fullt av stivfrosne og utmagrede lik – voksne, kvinner og barn. På flere av kroppene var kjøtt skjært av. "Sult og sykdom har tatt knekken på sivilbefolkningen", lar forfatteren en av soldatene si, "[...] sivilbefolkningen lever fra dag til dag. Den brente jords taktikk har vært meget effektiv". En tysk forbigående pendelpost svarer: "Sulten har gjort dem vanvittige... De lider aldeles forferdelig om vinteren og lar seg ikke skremme av truselen om å bli skutt. Vi har ikke noe å gi dem. Det er bare så vidt at vi klarer oss selv. Slik er krigen, den forbannede krigen". Forfatteren visker deretter fullstendig ut skillet mellom offer og gjerningsmann ved å legge til følgende apologetiske kommentar: "Krigen gjør ingen forskjell på gammel eller ung, skyldig eller uskyldig. Den bare krever sitt rettmessige bytte." Svein Halse, *I forreste linje. En krigsroman fra Leningradfronten bygget på egne opplevelser*, (Oslo: Dreyers forlag, 1970), 65-7.

³⁴⁵ Bogatyr og Boltin, red., *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim*, 97.

³⁴⁶ Gerhart Hass, "Deutsche Besatzungspolitik im Leningrader Gebiet 1941-1944," i Babette Quinkert (red.), *"Wir sind die Herren dieses Landes". Ursachen, Verlauf und Folgen des deutschen Überfalls auf die Sowjetunion* (Hamburg, 2002), 76.

Noen eldre fra et gamlehjem, som hadde mistet vettet av sult, skrev en offisiell anmodning til den lokale militærkommandanten og fikk på et eller annet vis overlevert ham denne. Her sto det: "Vi ber om tillatelse til å lage mat av de som har dødd i gamlehjemmet vårt [*prosim rasresjenija upotrebljat v pisjtsju umersjikh v nasjem dome starikov.*]" Kommandanten mistet rett og slett fatningen. Disse gamle mennene og konene ble evakuert til bakfrontområdet. En av oversetterne [...] forklarte oss [...] at denne evakueringen endte opp i en massegrav i Gattsjina, at tyskerne "evakuerer" sine gamle og uhelbredelig syke på denne måten. Jeg tror at dette er oppdiktning. Men på den annen side kan man forvente hva som helst av fascistene, ja tilsynelatende av hele menneskeheten.³⁴⁷

Osipova nølte altså med å tro på at tyskerne hadde besvart de gamles desperate henvendelse ved å ta livet av dem. Men det er liten grunn til å tvile på beretningen. Allerede i 1939 iverksatte NS-staten sitt mordprogram på psykisk og fysisk utviklingshemmede i det tyske riket, som til sammen tok livet av over 200 000 mennesker.³⁴⁸ Det beregnes at tyske SS- og Wehrmacht-styrker drepte ca. 10 000-20 000 syke og sinnslidende i Sovjetunionen under krigen.³⁴⁹ Sanatorier, hvilehjem, barnehjem og gamlehjem ble "ryddet" over hele det okkuperte Sovjetunionen, så også i Leningrad-provinsen. I desember 1941 ba det tyske 28. armékorps om hjelp fra den lokale *Einsatzkommando* til å myrde 230-240 kvinnelige innlagte ved en anstalt sør for Leningrad, med henvisning til at de representerte en fare for epidemier spesielt og at de generelt var å anse som "verdiløse liv".³⁵⁰ To måneder tidligere, den 11. oktober, ba det lokale tyske hovedkvarteret i Krasnogvardejsk [Gattsjina] den 18. armés ledelse om å hente inn sikkerhetsstyrkene for å "rydde av veien de sinnslidende" [*Beseitigung der Irren*] ved Kasjtsjenklinikken i Nikolskoje like sørvest for Krasnogvardejsk, der over tusen pasienter med psykiske lidelser var innlagt. Ingen klar beslutning ble tatt med en gang, men etter en måned hadde armeens ledelse bestemt at pasientene skulle "oversendes S. D. for evakuering [*Abtransport*]", hvilket betød at de skulle drepes. Den sovjetiske statlige undersøkelseskommisjonen for etterforskning av tyske krigsforbrytelser slo senere fast at 850-900 pasienter fra Kasjtsjenklinikken ble myrdet ved giftinjeksjoner den 20. november 1941 og dumpet i en grøft i nærhe-

---

³⁴⁷ Lidija Osipova, dagboknotat 27. desember 1941, http://militera.lib.ru/db/osipova_1/01.html [sitert 23. februar 2009].

³⁴⁸ Michael Berenbaum, "T4 Program," in *Encyclopædia Britannica Online* (2009). Tilgjengelig på <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/714411/T4-Program> [sitert 23. februar 2009].

³⁴⁹ Poulsen, *Den store fædrelandskrig*, 170.

³⁵⁰ Hürter, "Die Wehrmacht vor Leningrad," 436.

ten, hvilket bekreftes av en tysk rapport av desember 1941 som meldte at av de 1200 innlagte var det nå kun 310 igjen.³⁵¹

Den tyske tilintetgjørelsespolitikken rettet mot jøder, sigøynere og kommunister resonnerer i personlige erindringer så vel som i offisielle dokumenter publisert i Russland på 1990- og 2000-tallet. Anna Petrovna fra landsbyen Borsjtsjovo husket at tyskerne hadde "et slags hovedkvarter" i nærheten,

der skjøt de partisaner, kommunister og komsomoler. Og dit brakte de også hele tog med jøder og sigøynere. De fraktet dem fra Hviterussland og andre vestlige regioner. De ble ikke satt til å arbeide, men tilintetgjort umiddelbart. [...] På veien fra Luga til Oredezj [...] er det en massegrav. Der skjøt de dem. Selv hos oss i Borsjtsjovo var det mulig å høre stønnene deres.³⁵²

Når det gjelder nazistenes mord på de europeiske jødene, er det noe som ikke nevnes i den sovjetiske, og knapt i den postsovjetiske historiografien om den tyske okkupasjonen av Leningrad-provinsen.³⁵³ Men også dette området var et åsted for Holocaust. Befolkningssammensetningen i provinsen var preget av en homogenitet som ikke fantes lenger vest og sør. Mens mange byer i Hviterussland, Ukraina og Polen hadde jødisk befolkningsflertall, var jødene en liten minoritet i Leningrad-provinsen. De utgjorde i 1939 litt under 11 000 av en befolkning på ca. 3,2 millioner.³⁵⁴ Ikke desto mindre ble de ofre for tyskernes systematiske tilintetgjørelsespolitikk. Ca. 7000-8000 jøder havnet under tysk okkupasjon, og omkring halvparten av disse ble drept.³⁵⁵ Historikeren Konstantin Plotkin har berettet om dette i boken *Kholokost u sten Leningrada* [Holocaust ved Leningrads porter], tilsynelatende den hittil eneste vitenskapelige publikasjonen viet tyskernes behandling av "jødespørsmålet" i Leningrad-provinsen. Plotkins bok reproducerer en mengde av de lokale sovjetiske undersøkelseskom-

---

³⁵¹ De resterende pasientene ble tilsynelatende senere også drept. Høsten 1943 ble massegraven åpnet og likene brent som en del av den såkalte *Aktion 1005*, som SS iverksatte for å slette de fysiske sporene etter sine forbrytelser. For dette arbeidet satte tyskerne inn sovjetiske krigsfanger, som etterpå selv ble myrdet. Ibid.: 436-8.

³⁵² Vinogradov og Plejzjer, red., *Bitva za Leningrad v sudbakh*, 344-5.

³⁵³ Eksempelvis blir ikke ordet "jøde" nevnt én gang i det sovjetiske standardverket fra 1973 om partisanbevegelsen i provinsen, selv om det tyske okkupasjonsregimet, med *Einsatzgruppen* og straffeekspedisjoner, beskrives relativt inngående. Jf. Petrov, *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti, 1941-1944*.

³⁵⁴ Jf. A. R. Dzeniskevitsj og N. Ju. Tsjerepenina, red., *Iz rajonov oblasti soobsjtsjajut* (St. Petersburg: "Dmitrij Bulanin", 2006), 3; Konstantin Plotkin, *Kholokost u sten Leningrada*, (St. Petersburg: NPRO "Novaja jevr-poejskaja sjkola", 2004), 14.

³⁵⁵ Plotkin, *Kholokost u sten Leningrada*, 14, 95.

misjonenes primærmaterialer. Materialene består av signerte erklæringer fra, og avhørsprotokoller fra intervjuer med ordinære borgere, som ofte var øyenvitner til selve hendelsene.³⁵⁶ Til forskjell fra de sentrale organenes oppsummerende rapporter om de tyske ugjerningene på sovjetisk jord, hvis ideologiske strømlinjeforming forvandlet massakrer på jøder til "drap på sovjetiske borgere",³⁵⁷ gir dette primærmaterialet et mer sannferdig og umiddelbart bilde av hendelsene. I noen tilfeller siteres også dagbøker og senere nedtegnede erindringer.

Gjennom dette råmaterialet tegner det seg et bilde som i alt vesentlig minner om hvordan masse mordet på jødene foregikk i andre områder av det tyskokkuperte Sovjetunionen. Mønsteret var som følger: Kort tid etter opprettelsen av kontroll over et nytt område, gikk den tyske administrasjonen i gang med å registrere eventuelle jøder blant befolkningen. Disse ble deretter samlet sammen, ført til en avsidesliggende plass og skutt. Ofrene var i hovedsak barn, kvinner, syke og eldre mennesker, siden de fleste unge og friske mennene tjenestegjorde i hæren. Ydmykkelser og tortur gikk ikke sjelden forut for henrettelsene: Flere øyenvitner beretter om tilfeller av ekstrem brutalitet fra bødlenes side. Noen ganger ble mennesker med "jødiske trekk" feilaktig tatt for å være jøder. For eksempel ble kvinnen Antonina Jakovleva arrestert og sendt til et Gestapo-fengsel sør for Gattsjina. Gestapistene forsøkte å tvinge henne til å innrømme at hun var jødisk, én holdt et speil foran ansiktet hennes og sa: "Her er beviset for at du er jøde", og slo henne i ansiktet. Etter fem dager med slik behandling slapp de henne fri, ettersom det viste seg at Jakovleva var født inn i en russisk, ikke-jødisk familie i Pskov.³⁵⁸

For øvrig viser dokumentasjonen at også blant krigsfangene og de fysisk og psykisk syke ble det sørget spesielt for at alle eventuelle jøder ble registrert og drept.³⁵⁹ Én øyenvitneskildring beretter om hvordan krigsfangene ble lovet en halv kjele suppe for å angi en jøde.³⁶⁰

Den eneste russiske historiker som med noen grundighet har analysert det nye kildematerialet om okkupasjonen av Leningrad-provinsen er Nikita Lomagin, i sin omfattende monografi

---

³⁵⁶ Ibid., 5-9.

³⁵⁷ Sorokina, "People and Procedures," 797-831, her spesielt 828-9.

³⁵⁸ Plotkin, *Kholokost u sten Leningrada*, 88.

³⁵⁹ Ibid., 22-6.

³⁶⁰ Ibid., 23.

Neizvestnaja blokada. Lomagin tar for seg en rekke aspekter ved okkupasjonen, hovedsakelig gjennom analyse av sovjetiske og tyske etterretningsdokumenter, fra henholdsvis NKVD og SD [*Sicherheitsdienst*].³⁶¹

Lomagin slår fast at det ikke på noen måte var tale om noen folkeoppstand i det første året av krigen: Pro-tyske holdninger karakteriserte størsteparten av befolkningen, og da særlig på landet.³⁶² For eksempel vitnet en tysk etterretningsoffiser i nedtegnelser etter krigen om at befolkningen i området langs Finskebukta frivillig begynte å samle varme klær for de tyske soldatene i november 1941. På sin side vitnet en russisk etterretningsoffiser tatt til fange i 1943 om at mange russiske agenter sendt inn i den tyskokkuperte Leningrad-provinsen i 1941/42 ble drept delvis som følge av lokalbefolkningens angiveri, delvis ved at lokalbefolkningen på eget initiativ angrep agentene.³⁶³

I krigens første år, frem til høsten 1942, var livet på landsbygda relativt uforstyrret av den tyske okkupasjonsmakten. Som Lomagin skriver: "Befolkningen følte seg fri. Ingen kom for å kreve inn skatter, og det eneste obligatoriske arbeidet besto i å måke snø langs veiene tyskerne brukte."³⁶⁴ I det første året av krigen var partisanbevegelsen i Leningrad-provinsen nærmest ubetydelig. En partisanleder erindret i ettertid at befolkningen i 1941-42 gikk ut fra at "tyskerne ville bli der for alltid." "Dessuten", bemerket han videre, "rørte ikke tyskeren befolkningen i 1941/42. [...] I 1941/42 hjalp ikke befolkningen oss [partisanene] i forhold til matforsyninger, vi ble nødt til å handle på egen hånd. Vi ble nødt til å gå i landsbyene og skaffe til veie kveg og matvarer med makt."³⁶⁵ Lomagin siterer et eksempel, som antagelig ikke er unikt, på at partisanene bevisst fremprovoserte tyske angrep på sivilbefolkningen for slik å vinne støtte: Den 29. oktober 1941 henrettet en partisanavdeling en rekke personer som samarbeidet med tyskerne, hvilket tyskerne besvarte en uke senere med å skyte 15 sivile fra lokalbefolkningen. Lederen for partisanavdelingen bemerket i den forbindelse fornøyd at "der

---

³⁶¹ Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 442-535.

³⁶² Ibid., 457.

³⁶³ Ibid., 458.

³⁶⁴ Ibid.

³⁶⁵ Ibid., 530.

kommer ikke befolkningen lenger til å si at tyskerne ikke begår grusomheter og at de ikke skyter folk”.³⁶⁶

Som andre steder i det okkuperte Sovjetunionen, var partisanene altså også her aktive som utøvere av vold mot sivile. Noen omfattende diskusjon av partisanenes rolle i utviklingen av den tyske okkupasjonspolitikken går ikke Lomagin inn på, men antyder at den i alle fall var sekundær: De tyske langsiktige og før krigen utarbeidede planene om de okkuperte områdene fremtid innebar en hensynsløshet uten sidestykke.³⁶⁷ Eksempler på tysk ”myk” okkupasjonspolitikk må derfor, med Lomagins ord, snarere vurderes som del av en propagandakampanje heller enn som et tysk mål i seg selv:

[Den tyske okkupasjonspolitikken] forutså fjerning av ti millioner tonn korn i løpet av krigens første år, og ytterligere syv millioner tonn i løpet av det neste året. Interessene til de okkuperte områdenes befolkning var overhodet ikke medberegnet, hvilket betød hungersnødens uunngåelighet.³⁶⁸

Til forskjell fra på landsbygda, der folk lenge kunne leve av markens grøde, gjorde hungersnøden seg raskt gjeldende i urbane strøk. Her var også befolkningens forhold til okkupasjonsmakten dårligere fra begynnelsen av: Matmangel, lediggang og uteblitte lønnsutbetalinger kombinert med bedre informasjon om tyskernes morderiske behandling av krigsfanger og med erfaringen av offentlige ydmykelser og massehenrettelser av jøder og andre, gjorde livet i byene svært tungt allerede på et tidlig tidspunkt.³⁶⁹

Situasjonen for bøndene på landsbygda forverret seg i løpet av 1942. Først, om våren, kom riktignok positive reaksjoner på den tyske jordbruksreformen av 15. februar, som innebar en delvis oppløsning av kollektivbrukene og større individuell frihet i jordbruket. Bøndene støttet reformen, hvilket i Lomagins vurdering ”fratok den sovjetiske ledelsen håpet om en bred fol-

---

³⁶⁶ Ibid.

³⁶⁷ Innenfor rammene av *Generalplan Ost* så tyske planleggere for seg utdrivelsen og tilintetgjørelsen av mange titalls millioner mennesker i Sovjetunionen, for slik å skape *Lebensraum* for ”germanske” nybyggere, soldater, bønder, håndverkere og entreprenører. Det er ingen overdrivelse å kalle *GP Ost* historiens største mordplan. Jf. Müller og Ueberschär, *Hitler's War*, 285, 291-2.

³⁶⁸ Lomagin, *Neizvestnaja blokada*, b. 1, 449.

³⁶⁹ Ibid., 462, 531.

keoppstand mot okkupasjonsmakten inntil midten av 1943 [da krigslykken snudde]”.³⁷⁰ Men fra høsten 1942 og utover i 1943 endret tyskerne politikken – en kan hevde at den hensynsløse utnyttelsespolitikken som var planlagt i forkant av felttoget nå i større grad ble virkelig gjort.³⁷¹ I et direktiv fra den tyske 18. armé utstedt i oktober 1942 ble det slått fast at ”den lokale administrasjonen er intet mål i seg selv, men tjener kun som et middel for den fullstendige utnyttelsen for Wehrmachts interesser av det okkuperte territoriets ressurser”.³⁷² Tvangsdeportasjoner og ”evakuering” av befolkningen økte nå sterkt i omfang, det samme gjorde beslagleggingen av befolkningens livsnødvendigheter.

Som partisanlederen Grigorjev erindret, var det i 1943 ikke lenger partisanene, men tyskerne som tvangsmessig rekvirerte korn og kveg hos befolkningen: ”Da begynte folk å gjemme seg og å gi seg over til partisanene.”³⁷³ Det at Den røde hær slo tyskerne tilbake i slaget om Moskva, at den 6. armés fremstøt mot Stalingrad endte i katastrofe, og at Leningrad – tross de ekstreme påkjenningene, døende av sult – holdt stand, var samtidig avgjørende for endringen i stemningen i den okkuperte provinsens befolkning. Partisanavdelinger vokste og begynte spontant å ta form blant befolkningen, og motstanden mot okkupasjonsmakten økte gradvis til den i 1943-44 mange steder antok form av en masseoppstand. Som den sovjetiske historikeren Petrov beskrev det i standardverket fra 1973 om partisanbevegelsen i Leningradprovinsen, ”den tvangsmessige fordrivelsen inn i fascistisk slaveri og konfiskeringen av alle eksistensmidler var dråpen som endelig fikk den folkelige tålmodighetens beger til å renne over.”³⁷⁴

Samtidig som de mange nye tilgangene til Leningrad-beleiringens historie har resultert i klare brudd med den sovjetiske historiografiens fortolkningsmønstre, finnes det andre felt som kjennetegnes av kontinuitet, der tradisjonelle vurderinger hardnakket fastholdes på tross av, og i strid med, et kildemateriale som det synes rimelig å hevde er klart og tydelig. Dette gjel-

---

³⁷⁰ Ibid., 516. Dette ga gjenklang også etter krigen, og kom til å medføre problemer for sovjetmakten etter at tyskerne var drevet ut: Bøndene, som hadde fått smaken på et friere jordbruk, fremsatte nå krav om en endelig oppløsning av kollektivbrukene. Ibid., 519-20.

³⁷¹ Ibid., 534.

³⁷² Ibid., 449.

³⁷³ Ibid., 530.

³⁷⁴ Petrov, *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti, 1941-1944*, 317.

der først og fremst den tyske ledelsens beslutning om å omringe og beleire Leningrad høsten 1941.

3.2.2 Beleiringsbeslutningen i postsovjetisk historiografi: ”Det finnes i dag ikke en eneste forsker som ville ha avvist Hitlers lidenskapelige ønske om å erobre Leningrad”

I forrige kapittel ble det sovjetiske bildet av den tyske beslutningen om å beleire Leningrad høsten 1941 underkastet detaljert analyse. Beslutningen om å tilintetgjøre byen og dens millioner innbyggere gjennom beleiring og artilleri- og luftbombardement ble vurdert som en taktisk løsning på problemer som oppsto innenfor et strategisk rammeverk der målet var å erobre byen. Ifølge den sovjetiske historiografien ble Wehrmacht tvunget til å oppgi målet om erobring gjennom stormangrep i løpet av september 1941 grunnet heroisk sovjetisk motstand. Overgangen til beleiring var i denne optikken noe tyskerne motvillig så seg nødt til. ”At den tyske ledelsen liksom ikke hadde noe hast med å erobre Leningrad, for slik å unngå å ta byrden med å forsørge befolkningen”, var for den fremstående beleiringshistorikeren Valentin Kovaltsjuk et ”fullstendig latterlig argument”.³⁷⁵ Denne vurderingen dissonerte imidlertid sterkt i møte med en av datidens mest sentrale tilgjengelige primærkilder, generalstabssjef Franz Halders krigsdagbok. Halders nedtegnelser fra juli, august og september 1941 viser ingen tegn på at målet var erobring, derimot tyder alt på at målet var omringning og beleiring.³⁷⁶

Med *glasnost* og Sovjetunionens fall ble sensursystemet opphevet, og russiske historikers kildetilgang økte med hensyn til både hjemlige arkiver og tidligere utilgjengelig utenlandsk litteratur. Alt dette medførte imidlertid ingen vesentlig endring i synet på beleiringsbeslutningen, hvilket vitner ikke bare om en slags institusjonell treghet innenfor historielauget, men også, og kanskje først og fremst, om den betydelige begrensende kraften beleiringsmyten fortsatte å øve på historikernes intellektuelle handlingsrom.

En av den sovjetiske ”gamle skolens” beleiringshistorikere, Andrej Dzeniskevitsj, forfattet *glasnost*-periodens første monografi om Leningrad i krig, som fokuserte på byens arbeidere i

---

³⁷⁵ Kovaltsjuk, *Leningrad i bolsjaja zemlja*, 38.

³⁷⁶ Se 2.3.3.3.

perioden 1938—1945.³⁷⁷ Boken fremstår generelt som en patosfylt ode til arbeiderklassen, og dens gjennomgående melodi er nærmest anakronistisk i sin betoning av tradisjonelle, sovjetiske verdier som nå, i 1990, var i ferd med å gå i oppløsning: Den sovjetiske arbeiderklassen demonstrerte under beleiringens dager sine ”iboende trekk” som ”optimisme og troen på den rettferdige saks seier”, og ”deres overbevisning ble overført til hele befolkningen”; det var arbeidernes ”klassehat” mot fascismen som bandt leningraderne sammen og gjorde dem i stand til å beseire fienden.³⁷⁸ Refrenget er at arbeiderne muliggjorde seieren og beviste sin urokkelige ”troskap til sosialismens sak” ved sin masseheroisme, utholdenhet og åndelige fasthet. Det er dermed ikke overraskende at Dzeniskevitsj også reproduserer den sovjetiske vurderingen av *erobring* som tyskerne hovedmål i 1941.³⁷⁹

Mer overraskende er det kanskje at en gjennomgang av vitenskapelige artikler og monografier fra den postsovjetiske perioden viser at fortolkningen av beleiringsbeslutningen generelt ikke er utsatt for noen egentlig revurdering i lys av det tilgjengelige kildematerialet. Som vist i kapittel 2, var kilder tilgjengelig i Sovjetunionen helt siden 1950-tallet som tydet på at beslutningen om å omringe byen var tatt i juli-august 1941 – altså før de sovjetiske styrkene utenfor Leningrad fikk anledning til å demonstrere sin motstandskraft. I 1996 ble bind 1 av Joseph Goebbels’ dagbøker (juli—september 1941) gitt ut i Tyskland, og blant propagandaministernes nedtegnelser finnes ytterligere bevis for at den prinsipielle beleiringsbeslutningen var tatt før kampene ved byens forsteder i september.³⁸⁰ Men russiske fremstillinger etter 1996 gjør ikke regnskap med denne kilden, og fortolkningen forblir den samme like opp til skrivende stund.³⁸¹

---

³⁷⁷ A. R. Dzeniskevitsj, *Nakanune i v dni ispytanij. Leningradskije rabotsjije v 1938-1945 gg.*, (Leningrad: Nauka, 1990).

³⁷⁸ Ibid., 108, 118.

³⁷⁹ Ibid., 136, 197.

³⁸⁰ Den 19. august kommenterte Goebbels Hitlers Leningrad-strategi som følger: ”Ist Petersburg einmal eingeschlossen, so geht sein Plan dahin, die Versorgung dieser Stadt durch die Luftwaffe und die Artillerie zerschlagen zu lassen. Von dieser Stadt wird wahrscheinlich nicht viel übrigblieben.” [”Når Petersburg først er omsluttet, så er planen hans å ødelegge denne byens forsyninger ved hjelp av Luftwaffe og artilleriet. Det vil sannsynligvis ikke bli mye igjen av denne byen.”] Joseph Goebbels, *Tagebücher, Teil II, Bd. 1: Juli-September, 1941*, i Elke Fröhlich, red., *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, (München: Saur, 1996), 261.

³⁸¹ Se V. M. Kovaltsjuk, ”Die Verteidigung Leningrads durch die Rote Armee,” i Antje Leetz (red.), *Blockade. Leningrad 1941-1944. Dokumente und Essays von Russen und Deutschen*. (Reinbek, 1991), 117; A. R. Dzeniske-

I 1992 ble det avholdt en stor historikerkonferanse i St. Petersburg om Leningrad-beleiringen. Mange av innleggene og diskusjonene ble publisert i boken *Rassekretsennaja blokada* [Den deklassifiserte beleiringen] i 1995. På et tidspunkt ble det stilt spørsmål om hvorvidt Hitler ønsket å erobre Leningrad, og samtidig om hvorfor den tyske offensiven stoppet i september 1941. En av deltagerne ga uttrykk for den allmenne stemningen på konferansen, og blant de russiske beleiringshistorikerne i det hele tatt, da han til applaus fra publikum skjøt inn: "Kamerater! Hva er det egentlig å krangle om? Dersom Hitler hadde kunnet erobre Leningrad, så ville han gjort det! Han ville ikke veket fra denne ideen et sekund. Han kunne ikke erobre den, takk Gud. La oss her sette punktum."³⁸²

Senere, i 1998, kom Andrej Dzeniskevitsj' bok *Blokada i politika* ut. Her drøfter han blant annet den strategiske betydningen av Leningrads forsvar, og kommer inn på spørsmålet om den tyske ledelsen ønsket erobring eller omringning. Med utgangspunkt i en understreking av ordlyden i Hitlers *Weisung* nr. 21 av desember 1940 (operasjon Barbarossa), der det riktig nok tales om okkupasjon [*Besetzung*] av Leningrad,³⁸³ hevder Dzeniskevitsj at Hitlers ønske om "i siste instans å erobre byen ved Neva før eller senere" forble uendret gjennom hele krigen.³⁸⁴ Denne konklusjonen når han ved en selektiv vektlegging av kildematerialets *unntak*, nemlig en henvisning i Wehrmacht-overkommandoens (OKW) krigsdagbok til Hitlers besøk ved *Heeresgruppe Nord* den 21. juli 1941. "Føreren" skulle her ha understreket nødvendigheten av "å erobre Leningrad så raskt som mulig".³⁸⁵

---

vitsj, red., *Leningrad v borbe mesiats za mesiatsem 1941-1944* (St. Petersburg: Lans, 1994), 48; Krjukovskikh, "Besprimernyj narodnyj podvig," 10-11; A. P. Krjukovskikh, "Gatsjina (Krasnogvardejsk) v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny" (tilgjengelig fra http://www.gorod.gatchina.biz/dll_9104601 [sitert 2. februar 2009]), 3; Zolotarev, red., *Velikaja otetsjestvennaja vojna 1941-1945. Vojenno-istoritsjeskije otsjerki*, 201; B. N. Petrov, "... Projdjot esjtsjo neskolko dnej, i Leningrad pridjotsia stsjitat poterjannym'," *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 9 (2002): 31; Rusanov et al., red., *Gorod vystojal i pobedil*, 9; Iljin, red., *Bitva za Leningrad: Problemy sovremennykh issledovanij. Sbornik statej*, 173. V. M. Kovaltsjuk, "Velikaja otetsjestvennaja vojna. Blokada," i N. A. Nikitina (red.), *Sankt-Peterburg: 300 let istorii* (St. Petersburg, 2003); N. Ja Komarov, *Fenomen blokadnogo Leningrada*, (Moskva: Kutsjkovo pole; Mezjdunarodnyj blagotvoritelnyj fond "Zjivaja pamjat", 2008), 55.

³⁸² Demidov, red., *Blokada rassekretsennaja*, 143.

³⁸³ Hubatsch, red., *Hitlers Weisungen*, 98. Dzeniskevitsj understreker: "erobring, og ikke omringning!" [*zakhvat, a ne okruzjenije!*] Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 71.

³⁸⁴ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 77.

³⁸⁵ *Neobkhodimo vozmozjno skoreje ovladet Leningradom [...]*. V. I. Dasjitsjov, red., *Bankrotstvo strategii germanskogo fasjizma*, b. 2 (Moskva: "Nauka", 1973), 206. Tilgjengelig fra <http://katynbooks.narod.ru/foreign/dashichev-02.htm> [sitert 3. februar 2009].

I kapittel 2 så vi hvordan de for sovjetiske historikere tilgjengelige kilder, da spesielt generalstabssjefens krigsdagbok, talte imot deres egne fremstillinger. Ved en videre gjennomgang av øvrige sentrale kilder som postsovjetiske historikere har benyttet seg av – overkommandoens krigsdagbok og Hitlers krigsdirektiver [*Weisungen*]³⁸⁶ – tegner det seg et enda tydeligere bilde av en beslutningsprosess som, tross denne enkelte motsigelsen fra 21. juli, som antagelig kan tilskrives diktatorens impulsive temperament, fra og med juli måned gikk i klar retning av omringning, isolasjon, beleiring og utsulting – hvilket omkring midten av september munnet ut i en genocidal tilintetgjørelsesstrategi.

Relevante utdrag fra Franz Halders krigsdagbok er allerede gjengitt over;³⁸⁷ en annen viktig kilde er altså OKWs krigsdagbok, hvis mest sentrale utdrag ble publisert i Sovjetunionen i 1973.³⁸⁸ Utdraget herfra datert 8. juli 1941 samsvarer med Halders av samme dato: ”Føreren understreker kategorisk at han intenderer å jevne Moskva og Leningrad med jorden.” Flyvåpenet, ikke bakkestyrker, skal ifølge Hitler gjennomføre denne oppgaven.³⁸⁹ Videre heter det i utdraget fra 17. juli at Leningrad skal ”omringes”,³⁹⁰ mens Hitlers *Weisung* nr. 34 av 30. juli heller ikke levner tvil om at målet for Wehrmachts angrep nordover er ”omringningen av Leningrad og forbindelse med den finske hæren”.³⁹¹ I et vedlegg til et OKW-direktiv, datert 12. august og signert OKW-sjef Wilhelm Keitel, slås det igjen fast at angrepet i nord ”skal føre til omringningen av Leningrad og forening med de finske styrkene”.³⁹² Den 21. august kommer en ny ordre fra Hitler til OKW, der ”omringningen av Leningrad” igjen erklæres som hovedmål, og to dager senere beklager han seg over at styrkene i nord ikke med det aller første vil være i stand til å gjennomføre operasjonene hvis mål er ”den endelige omringningen og likvi-

---

³⁸⁶ De relevante direktivene forelå i russisk oversettelse allerede i 1973, jf. Dasjitsjov, red., *Bankrotstvo*, b. 2. Men så vidt jeg har kunnet se, har ikke fremstillinger av beleiringen i perioden etter 1973 og frem til Sovjetunionens oppløsning benyttet seg spesifikt av disse kildene.

³⁸⁷ Se 2.3.3.3.

³⁸⁸ Dasjitsjov, red., *Bankrotstvo*, b. 2. Sovjetiske fremstillinger fra etter 1973 gjør heller ikke spesiell bruk av denne kilden. Generelt ble ikke spørsmålet om beleiringsbeslutningen utsatt for noen egentlig kildekritisk drøfting hos sovjetiske historikere.

³⁸⁹ *Ibid.*, 205.

³⁹⁰ *Ibid.*, 206.

³⁹¹ *Ibid.*, 213. For originalteksten, se Hubatsch, red., *Hitlers Weisungen*, 169.

³⁹² Dasjitsjov, red., *Bankrotstvo*, b.2, 216. Originaltekst i Hubatsch, red., *Hitlers Weisungen*, 173.

deringen” av Leningrad.³⁹³ I *Weisung* nr. 35 fra 6. september gjentar Hitler intensjonen om å etterstrebe en ”tettere omringning” og, dersom værforholdene tillater det, et ”storangrep” mot byen med flyvåpenet. Hitler understreker herunder viktigheten av å ødelegge vannforsyningsanleggene.³⁹⁴

Det er, i lys av materialet gjengitt over, ikke overbevisende når Dzeniskevitsj hevder at henvisning til omringning i kildene kun dreier seg om ”et første skritt på veien til erobringen av byen”.³⁹⁵ En annen russisk historiker, professor M. I. Frolov, har argumentert på akkurat samme måte. ”Det finnes i dag ikke en eneste forsker som ville ha avvist Hitlers lidenskapelige ønske om å erobre Leningrad [*strastnoje zjelanijie Gitlera ovladet Leningradom*]”, påstår Frolov i en artikkel fra 2005.³⁹⁶ Professoren baserer seg på at erobringen av Leningrad var oppstilt som et hovedmål i den opprinnelige krigsplanen fra desember 1940 og frem til krigens begynnelse, men gjør minimalt regnskap med de ovenfor nevnte kilder i perioden juli—september 1941. Hans analyse skal undersøkes nærmere i det følgende.

Wilhelm Ritter von Leeb, øverstkommanderende for *Heeresgruppe Nord*, stilte seg den 17. september 1941 spørsmålet om hvordan Leningrad skulle behandles i tilfelle kapitulasjon; om en slik skulle aksepteres eller om byen skulle ”skytes i stykker eller sultes ut”. Frolov tolker utsagnet dit hen at von Leeb ”regnet med byens snarlige kapitulasjon”, og tar dette til inntekt for argumentet om at den tyske ledelsen ønsket erobring.³⁹⁷ Men for det første er von Leeb utsagn snarere en indikator på at han selv var blitt holdt utenfor hva gjaldt den prinsipielle strategiske beslutningen om å beleire byen,³⁹⁸ heller enn noe bevis for at erobring var målet.

---

³⁹³ Dasjitsjov, red., *Bankrotstvo*, b.2, 239.

³⁹⁴ Ibid., 242. Original i Hubatsch, red., *Hitlers Weisungen*, 176.

³⁹⁵ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 73.

³⁹⁶ M. I. Frolov, "Khotel li Gitler vzjat Leningrad?," *Nestor. Ezjekvartalnyj zjurnal istorii i kultury Rossii i Vostotsjnoj Evropy* 8, 2 (2005): 73.

³⁹⁷ Ibid.: 72-3.

³⁹⁸ Wilhelm Ritter von Leeb var Wehrmachtgeneral av den gamle skolen, og var opptatt av rent militære målsetninger. For ham ga det ikke mening å opprettholde en beleiring etter motstanderens kapitulasjon eller fall. "Eine mil. Besetzung würde die klarsten Verhältnisse bringen [...] und ist auch wehrwirtschaftlichen Gründen dringend geboten, und die Masse der 18. Armee würde freiwerden" ["En militærokkupasjon ville bragt de tydeligste forhold [...] og er også tvingende nødvendig av forsvarsøkonomiske grunner, og størsteparten av den 18. armé ville bli frigjort"], noterte han den 15. september. Se Hürter, "Die Wehrmacht vor Leningrad," 397, note 82. Den nasjonalsosialistiske *Weltanschauung* og de derav følgende premisene

For det andre er det symptomatisk at *svaret* på von Leeb's spørsmål ikke gjengis. Dagen etter ringte nemlig generalstabssjef Halder til armégruppens hovedkvarter for å presisere at Leningrad skulle "ordnes opp i kun gjennom utsulting, ikke gjennom våpenmakt".³⁹⁹ Frolov siterer videre et etterkrigsvitnemål fra Georg Lindemann, øverstkommanderende for den 18. armé, der han på spørsmål om hvorfor tyskerne mislyktes ved Leningrad svarte: "Fordi vi aldri for alvor angrep [byen]." Lindemann søkte her å "fraskrive seg skylden for det tyske Leningradangrepets sammenbrudd", ifølge Frolov.⁴⁰⁰ Men Lindemann snakket sant: De tyske angrepene i september 1941 hadde ikke som mål byen som sådan, men kun å oppnå en så tett omslutning som mulig. Som Franz Halder noterte den 18. september (et dokument Frolov selv gjengir i artikkelen): "Ringene om Leningrad er ennå ikke så tett sluttet som ønskelig."⁴⁰¹ "Pansergeneralen" Heinz Guderians vurdering i sine memoarer – at Hitler avviste erobringen av Leningrad selv om den ikke syntes å være ugjennomførbar – forstås likeledes som apologetisk.⁴⁰² Både Lindemanns og Guderians utsagn er riktignok apologetiske, men da i en annen forstand enn den Frolov har i sikte, nemlig i det at de begge omhyggelig unngår å omtale intensjonen om å tilintetgjøre byen og dens millioner innbyggere ved beleiring, utsulting og bombardement. Frolovs overbevisning om at "det heroiske forsvaret av Leningrad" var helt avgjørende for at Hitler og hans generaler ikke erobret byen, og for at de derfor ble "nødt til" å beleire den, ser ut til å komme forut for behandlingen av kildematerialet, hvilket resulterer i en feilaktig fremstilling.

Samtidig har historikere som Frolov og Dzeniskevitsj gått kraftig i rette med en påstand som i *glasnost*-perioden ble fremsatt av blant andre forfatteren og krigsveteranen Viktor Astafjev – en påstand som også gjelder den tyske strategien overfor Leningrad, nemlig at det ville vært mer humannt å overgi Leningrad uten kamp. "En million liv for en by, for noen bokser? Du kan

---

for utryddelseskrigen mot Sovjetunionen trumfet i Leningrads tilfelle over von Leeb's mer konservative betraktningssmåte.

³⁹⁹ Ibid., 397. Halder talte om "die Bereinigung Leningrads nur durch den Hunger, nicht durch Waffengewalt."

⁴⁰⁰ Frolov, "Khotel li Gitler vzjat Leningrad?," 73.

⁴⁰¹ Ibid.: 76. I originalteksten: "Der Ring um Leningrad ist noch nicht so eng geschlossen, wie es wünschenswert wäre." Halder, *Kriegstagebuch. Der Russlandfeldzug bis zum Marsch auf Stalingrad* (22.6.1941-24.9.1942), 239.

⁴⁰² Frolov, "Khotel li Gitler vzjat Leningrad?," 73.

gjenoppbygge alt, helt til den minste spiker, men et liv får du aldri tilbake. Og i Leningrad? Der foretrakk folk å ødelegge hverandre for stein”, skrev Astafjev i *Pravda* i 1989.⁴⁰³ For å imøtegå dette, viser historikerne til de morderiske direktivene fra september og oktober, i hvilke det heter at en eventuell kapitulasjonserklæring skal avvises og at befolkningen således skal sperres inne over vinteren slik at de sulter i hjel. På bakgrunn av dette argumenterer de for at en overgivelse av Leningrad ikke ville reddet befolkningen fra trusselen om fullstendig tilintetgjørelse. Her er den tyske historikeren Johannes Hürter enig: Han skriver at Leningrad under tysk okkupasjon ville blitt til ”en skrekkens plass” og at beleiringen derfor kanskje var ”den minste av onder” for befolkningen.⁴⁰⁴ Jörg Ganzenmüller hevder derimot at en sammenlikning med andre store byer okkupert av Wehrmacht taler mot Hürters påstand,⁴⁰⁵ men dersom en først skal gjøre seg kontrafaktiske spekulasjoner, synes det tydelig at forsvaret av Leningrad var av ekstremt stor betydning: Dersom Leningrads forsvar brøt sammen, de sovjetiske styrkene la ned våpnene og Wehrmacht sto fri til å ta byen i besittelse, tyder mye på at beleiringsringen simpelthen ville blitt sluttet tettere slik at *ingenting* slapp inn i byen og *ingen* slapp ut. Et slikt scenario ville naturligvis ha vært enda mer dødelig. Et annet og viktig argument som ble fremsatt mot dem som betvilte det fornuftige i å opprettholde forsvaret av Leningrad, er av strategisk art: Dersom motstanden smuldret vekk høsten 1941, ville store tyske styrker kunne frigjøres for angrepet mot Moskva. Som Dzeniskevitsj uttrykker det:

Hovedstaden var ikke forsvart [fra nordsiden], og det ville være svært vanskelig å hindre tilgangen [herfra]. Kolossale krefter ville ha vært påkrevd for dannelsen av en ny, svært langstrakt front. Stavkaen [generalstaben] rådet ikke over slike reserver i 1941-42. [...] Ved å holde Leningrad, og slik å nekte fienden å angripe og omringe Moskva nordfra, løste Leningrad-frontens styrker en oppgave av enorm strategisk betydning.⁴⁰⁶

Den sovjetiske hovedstadens fall høsten/vinteren 1941 ville sannsynligvis ha endret hele den tysk-sovjetiske krigens utfall, og dermed den andre verdenskrig som sådan. I lys av dette er det ikke urimelig å anta at det innbitte forsvaret av Leningrad bidro *avgjørende* til Sovjetunionens og de alliertes seier over Hitlers Tyskland.

---

⁴⁰³ Sitert i M. I. Frolov, "Adolf Gitler: 'Jadovitoje gnezdo Peterburg... dolzjen istsjeznut s litsa zemli'," *Vojeno-istoritsjeskij zjurnal* 9 (2001): 23.

⁴⁰⁴ Hürter, "Die Wehrmacht vor Leningrad," 404.

⁴⁰⁵ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 42, note 137.

⁴⁰⁶ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 92.

3.3 OPPSUMMERING

I sammenfatning kan vi fremheve to hovedelementer i den postsovjetiske beleiringshistoriografien. For det første har den nye kildetilgangen, kombinert med et intellektuelt klima frigjort fra statlige ideologiske direktiver, åpnet opp helt nye dimensjoner av beleiringens historie. Mange spørsmål er belyst fra nye og mer klargjørende vinkler, andre spørsmål er stilt for første gang. Spesielt Lomagins forskning på utviklingen av stemningen i Leningrads befolkning og i de okkuperte provinsområdene er høyst interessant, ikke bare i sin umiddelbare detaljrikdom og befriende åpenhet sett i forhold til den sovjetiske og mye av den postsovjetiske historiografien – en kan si at Lomagin formelig sprenger beleiringsmyten – men også i et større perspektiv der temaet er ordinære sovjetborgeres skiftende forhold til myndighetene under stalinismens betingelser.

For det andre finnes det en bemerkelsesverdig kontinuitet helt fra de tidligste sovjetiske behandlingene av temaet og frem til 2000-tallet når det dreier seg om å vurdere den tyske beleiringsbeslutningen. Refrenget er som følger: Hitler ønsket alltid å erobre Leningrad; tyskerne ble stoppet i september 1941 av heroiske sovjetiske forsvarere; i bittert nederlag ble Wehrmacht slik tvunget til å gå over til omringning og beleiring. Her foretas tvilsomme kildekritiske manøvre for å fremstille beleiringsbeslutningen som et resultat av et mislykket erobningsforsøk, og den røde tråden som går fra Halders dagboknotat den 8. juli om "Førerens faste beslutning" om å jevne Leningrad med jorden, via direktivene i den tyske hærens øvre lag i juli, august og september om å omringe byen, og opp til de helt utvetydige morderiske direktivene fra september/oktober, blir usynlig. Dette speiler allment den postsovjetiske historiografiens videreføring av tradisjonelle sovjetiske tilnærminger. Det sovjetiske *Sagbarkeitsregimets* diskursive strukturer er med andre ord delvis reproduisert i postsovjetisk historiografi, og beleiringsmyten lever utvilsomt videre, noe som vil bli drøftet nærmere i avslutningskapittelet.

4. AVSLUTNING

4.1 Den sovjetiske historiografien: Den politiske erindringens hegemoni

Det sovjetiske samfunnet gikk riktignok seirende ut av krigen, men med gapende sår i sin kropp. Et ufattelig antall menneskeliv var tapt og knust. Regimet hadde i bare begrenset grad maktet å beskytte sin befolkning mot de tyske masseovergrep. Historieskrivningens oppgave var i lys av dette først og fremst å legitimere sovjetregimet ved å lovprise partiet og regjeringen for å ha inspirert heroisme i alle sovjetiske borgere og soldater, for å ha ledet fedrelandet til seier. På denne bakgrunnen formulerte Leningrads høyere partifunksjonærer beleiringsmyten om den heroisk kjempende frontbyen Leningrad, som med sine revolusjonære tradisjoner og kjærlighet til det kommunistiske regimet fortsatte å virke, fortsatte å kjempe, fortsatte å produsere og fortsatte å leve under beleiringens harde år (se 2.2.1). Mange sultet riktignok i hjel, men det ”svekket ikke seiersviljen”, for det fantes ikke ”den kraft i verden som kunne fra ta sovjetiske mennesker deres motstandsvilje.”⁴⁰⁷

Beleiringsmyten ble formulert innenfor de diskursive rammer den sovjetiske historieviten- skapen hadde lagt ned, og var preget av stalinismens ideologiske tvangstrøye og reduksjonen av historievitenskapen til et middel for *agitprop* (se 2.1). Således levnet den i utgangspunktet svært lite rom for en sannferdig beskrivelse av den beleirede byens historie. Den marginale arkivtilgangen gjorde naturligvis ikke saken bedre. Samtidig tjente beleiringsmyten under og i årene etter krigen både kulturelt til å forvandle en kaotisk og smertefull fortid til et menings- fylt minne om heltemot og triumf for vanlige leningradere, og politisk til å legitimere den lo- kale partiledelsens makt og ambisjoner. På grunn av disse lokalpolitiske implikasjonene, ble myten utsatt for et historiepolitisk utraderingsforsøk fra sentrum under den vaksomme og paranoide diktatorens siste år (se 2.2.2). I det hele tatt ble temaet Den store fedrelandskrigen for sensitivt for profesjonelle sovjetiske historikere å befatte seg med før Stalins død i 1953,⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁷ Frasen om at ”ingen kraft i verden kunne svekke det sovjetiske folks motstandsvilje” eller ”demoralisere den sosialistiske statens arbeiderklasse” går igjen i verker fra hele sovjetperioden. Her: Vjatkin, red., *Otsjerki istorii Leningrada* 5, 212-13.

⁴⁰⁸ Jf. Gallagher, *The Soviet History*, 81-2.

mens historieskrivningen om beleiringen praktisk talt ble kvalt i og med den såkalte "Leningrad-affæren".

Som premiss både for beleiringsmytens formulering og etablering under krigen og for dens senere utradering, hvilte den politiske erindringens imperativ: Minnes skal kun det som tjener statens interesser. Under krigen var statens fremste interesse naturligvis seier, og fortellingen om heltemot og vellykket forsvar bygget opp under kampmoral og seiersvilje. Senere fryktet staten – representert ved Stalin – politisk oppvigleri fra "festningen ved Neva", som etter å ha overlevd de enorme prøvelsene syntes å utvikle en form for selvstendighetsideologi, og således ble det nødvendig å nådeløst angripe Leningrads heltefortelling.

Stalins død i 1953 og den 20. partikongressen, avholdt tre år senere, kan samlet sees som et avgjørende vannskille (se 2.3.1—2.3.2). Khrusjtsjov talte her åpent om Stalins forbrytelser, hvilket betød en betydelig letting av den ideologisk-politiske tåken som inntil da hadde omgitt sovjetiske historikere som ønsket å skrive noe betydelig om Den store fedrelandskrigen. Det skjedde viktige endringer både i arkivtilgang og i hvilke problemstillinger historikerne kunne tillate seg å fremsette. Artikler i vitenskapelige tidsskrift og monografier om beleiringens historie dukket således opp rundt 1960 og i årene etter.

Den tyske historikeren Joachim Hösler har i sin undersøkelse av sovjetisk historievitenskap mellom 1953 og 1991 observert en "overraskende oppbruddsstemning" blant ledende historikere fra midten av 1960.⁴⁰⁹ Det var en "forandringstrang" som stammet fra historikerne selv, som var bekymret over politisk styring og mangelen på profesjonalitet. Avhengighetsforholdet mellom historievitenskapen og politikken løste seg opp, og det oppsto en dialog mellom politikere og historikere – en "dualitet av det vitenskapelige og det historiske" – og mellom 1960 og 1968 var det vitenskapelige elementet det sterkeste. Det fant generelt sted en kvantitativ utvidelse av den sovjetiske historievitenskapen, og da spesielt for forskning på sovjet-samfunnets historie. Dette ga seg, som vi har sett, tilsvarende utslag i Leningrad-beleiringens historiografi.

---

⁴⁰⁹ Her og i det følgende: Joachim Hösler, *Die sowjetische Geschichtswissenschaft 1953-1991: Studien zur Methodologie- und Organisationsgeschichte*, (München: Verlag Otto Sagner, 1995), 296-300.

En kvalitativ endring fant også sted. Tidligere utilnærmelige temaer kunne behandles, og slik fant det sted en utvidelse av den nå gjenopplivede beleiringsmyten – en kan si at den kom til å romme flere historier (se 2.3.3—2.3.5). Den militære og politiske ledelsens alvorlige feilgrep i begynnelsen av krigen ble belyst og kritisert. Historikerne tematiserte sulten og massedøden i den beleirede byen, om enn i begrenset forstand. Det tragiske elementet fikk en viss plass, uten at det på noen måte tilsidesatte eller erstattet det heroiske – snarere var det kun tale om et tillegg, en utvidelse.⁴⁰

Samtidig var det ikke mulig å rokke ved grunnfortellingen om en heroisk og vellykket forsvarskamp, og dette vitner om den politiske erindringens fortsatte hegemoni innenfor historieskrivningen. Vi har i detalj sett hvordan en viktig kilde som generalstabssjef Franz Halders krigs dagbok ble tilgjengeliggjort for sovjetiske historikere, men likevel konsekvent oversett som et vitnemål om at tyskerne ikke intenderte å erobre Leningrad høsten 1941 (se 2.3.3.3). Det kan se ut som om beleiringsmytens dominans og diskursive kraft her nærmest umuliggjorde tanken om at det var noe annet enn sovjetisk helteduglig forsvarskamp som i grunnen fremkalte beslutningen om å beleire byen. Fremstillingen av de okkuperte områdenes historie var likeledes dypt preget og begrenset av beleirings- og krigsmytens innflytelse, hvilket resulterte i at det som i virkeligheten var en komplisert historisk utvikling ble redusert til en statisk "all-folkelig kamp" mot okkupasjonsmakten (se 2.3.5).

Denne "tøværets" relativt åpne periode varte til andre halvdel av 1960-tallet. En hendelse som varslet om den kommende "tilfrysningen" som under generalsekretær Leonid Brezjnev skulle gjøre seg gjeldende i sovjetisk kultur- og samfunnsliv, var undertrykkelsen av historikeren Aleksandr Nekritsj. Den er viktig å omtale her fordi den så godt illustrerer de potensielle konsekvensene som kunne bli sovjetiske historikere til del ved utfordring av den offisielle krigsmyten og den politiske erindringen.

I oktober 1965 ble Nekritsj' bok "22. juni, 1941" utgitt. Den solgte 50 000 eksemplarer på tre dager, og vekket betraktelig oppsikt. Bokens kritiske vurdering av Stalin og generalenes reak-

---

⁴⁰ Viktorija Kalendarova, som har undersøkt avisenes fremstillinger i denne perioden, bemerker at "dette var en diskurs der folk ikke bare levde og kjempet, men også døde, der det ikke bare fantes helter, men også helte-ofre for krigen og beleiringen." Kalendarova, "Formiruja pamjat. Blokada v leningradskikh gazetakh i dokumentalnom kino v poslevojennoje desiatiletija," 289.

sjon på informasjon om et nært forestående tysk angrep våren og sommeren 1941 ble som regel godt mottatt blant sovjetiske historikere, men den falt ikke i god jord hos partitoppene. Nekritsj ble derfor kalt inn for et møte i partiets Sentralkomité i juni 1967, der han gjennom en farseaktig prosess, etter å ha blitt utsatt for en lang rekke anklager, ble fratatt sitt partimedlemsskap. Den 20. august 1967 beordret sensurmyndighetene boken fjernet fra bibliotekene og tilintetgjort. Som Nekritsj skriver i sine memoarer: "Boken ble revet i stykker og brent i mange bibliotek rundt om i landet. Og dette hendte ikke i Middelalderen, men i andre halvdel av det 20. århundre – i verdens første sosialiststat."⁴¹ Nekritsj emigrerte senere til USA. Den sovjetiske politiske ledelsen hadde demonstrert sin vilje til å tvinge i kne historikere som ga uttrykk for oppfatninger av fortiden som divergerte fra den offisielle partilinj.

Brezjnev-regimet iscenesatte en omfattende dyrkelse av Den store fedrelandskrigen, blant annet med oppføring av enorme monumenter og minnesmerker over de falne heltene. Dette var ikke minst et forsøk på å opprettholde kommunistpartiets legitimitet, som var dalende i og med sovjetsamfunnets allmenne stagnasjon fra andre halvdel av 1960-tallet. "Partiets ledende rolle" i krigen var nå en potensielt sterkere kilde til legitimitet enn fraser om å "bygge veien til den lysende fremtiden".⁴² Etersom heltedyrkelsen tok til, ble tøylene strammet for historikerne. Historiografien led i det hele tatt av en sterk kvalitativ tilbakegang – Joachim Höslér taler om denne periodens militærhistorieskrivning som preget av "et ordrikt, men intetsigende skjønnmaleri".⁴³ Arkivtilgangen ble betraktelig redusert, tilgangen på sentrale regjerings- og partiarkiver ble sperret fullstendig.⁴⁴ Vitenskapsakademiet fikk ikke lenger publisere krigserindringer, dette skulle Forsvarsministeriet ta seg av. Under det samme ministeriet skulle en spesiell kommisjon godkjenne alle krigsrelaterede manuskripter for publikasjon.⁴⁵ Mellom 1970 og 1982 ble over hundre bøker utgitt som på forskjellige måter omhandlet Leningrad i krig, men fremfor alt om partisankrigføringen, og i all hovedsak blottet for kritiske generaliseringer, analyser og konklusjoner – temaer ble behandlet fragmentarisk, enkeltvis og

---

⁴¹ Nekrich, *Forsake Fear*, 211.

⁴² Jf. Peter Jahn, "Stütze der Erinnerung - Last der Erinnerung," i Peter Jahn (red.), *Triumph und Trauma. Sowjetische und postsowjetische Erinnerung an den Krieg 1941-1945* (Berlin, 2005), 12-13.

⁴³ Höslér, "Aufarbeitung der Vergangenheit?," 117.

⁴⁴ Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, 4.

⁴⁵ Tumarkin, *The living and the dead: the rise and fall of the cult of World War II in Russia*, 134-5.

i isolasjon.⁴¹⁶ Slik unngikk forfatterne å spore inn på politisk sensitive temaer, som i verste fall kunne medføre tap av jobb og karriere. Negative vurderinger av Stalins rolle forsvant fra historiebøkene i denne perioden; det samme gjorde forsøk på å beskrive hungersnødens virkelighet og enhver drøfting av hvor mange som egentlig døde som følge av beleiringen.

Direkte politisk-ideologisk styring og overstyring var karakteristisk for perioden under Breznev. Styringen kunne gjennomføres ved slike metoder som forfølgelsen av Aleksandr Nekritsj, hvilket signaliserte overfor øvrige historikere hvor grensen for det tillatelige gikk. Det var også tilfeller der partiorganene blandet seg direkte. Mikhail Aleksejev, redaktøren av tidsskriftet *Moskva*, publiserte i 1982 en fiktiv selvbiografi der hungersnøden i 1932-33 ble fremstilt mer opprivende enn noen gang før. I juli samme år erklærte partiets sentralkomité at slike verker, som presenterte hendelser i sovjetisk historie "med alvorlige avvik fra den levende sannheten", ikke kunne tolereres. Etter dette ble Aleksejevs og liknende publikasjoner stoppet.⁴¹⁷ Karakteristisk er også prosessen gjennom hvilken diskusjonen om antall ofre for Leningrad-beleiringen ble stilnet: Dmitrij Pavlov, under krigen representant for Den statlige forsvarskomiteen (GKO) med ansvar for Leningrads forsyningssituasjon, skrev den 19. november 1975 et brev til sjefsideologen Mikhai Suslov i Politbyrået der han beklaget seg over at tallet 800 000 døde hadde begynt å dukke opp i sovjetiske publikasjoner, hvilket ifølge ham var å anse som "grove perverteringer av den historiske sannheten". Å bytte ut det tidligere aksepterte tall – 642 000 – med et nytt og høyere, ville ifølge Pavlov "kun underminere stabiliteten i vår regjeringss offisielle uttalelser", og han ba derfor Suslov om "ikke å tillate publikasjonen av noe annet tall [enn 642 000]". Ønsket ble innfridd.⁴¹⁸

Når det gjelder de historiske fremstillingenes generelt fragmentariske, ofte oppramsende og ikke-drøftende karakter (og dette gjelder for hele sovjetperioden), er det nærliggende å anføre institusjonelle årsaker. En faktor er den store *mengden* av historikere, og ikke minst tilstedeværelsen av et substansielt stratum innenfor laugene som hadde "dumpet ned" i historieinstituttet etter å ha blitt avskjediget fra en eller annen byråkratisk post i parti- og regjeringssapparatet for inkompetanse eller andre forseelser, som drukkenskap. Bemanningskontorene send-

---

⁴¹⁶ Se Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 17.

⁴¹⁷ Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, 5.

⁴¹⁸ Jf. Frolov, "Blokada Leningrada: vse li zjertvy utsjteny?."

te ofte slike personer til humanistiske forsknings- og undervisningsinstitusjoner, ifølge Nekrich "tilsynelatende i den tro at hvem som helst kunne jobbe med historie og filosofi."⁴¹⁹ Historikerne måtte alle skrive artikler, og for å unngå gjentakelser og for å "hevde seg" blant mengden, brøt man stadig opp problemstillingene i mindre biter – man "konkretiserte spørsmålene", tidvis inntil det absurde."⁴²⁰ Dette kan observeres i Leningrad-beleiringens sovjetiske historiografi: Det er skrevet en masse bøker om slike temaer som jernbanearbeidere langs en spesiell strekning eller brannslukkingsbataljoner. De fleste historikerne begrenset seg i sin forskning til *ett* avgrenset tema, enten det var en femårsplan, en del av borgerkrigen, kampene ved Leningrads fjernere innfartsårer i juli 1941, eller "livsveien" over Ladoga-sjøen. Når kollektive, "generaliserende" verk skulle skrives (individuelle monografier ble ofte sett på med en viss skepsis),⁴²¹ kom spesialistenes tematiske begrensninger til syne i det at omtrent hvert avsnitt hadde sin egen forfatter.

En annen institusjonell begrensning som forvansket historikers arbeid og strømlinjeformet deres fremstillinger, gjaldt forlagenes og den politiske sensurens innflytelse. Den "politisk-ideologiske vaksomhet" bestemte mye av en forlagsfunksjonærs karrieresuksess. Tekstene måtte være fri for politisk "oppvigleri". Beleiringshistorikeren Andrej Dzeniskevitsj kunne selv ikke glemme hvordan han ved forberedelsene til trykkingen av en bokanmeldelse i tidsskriftet *Neva* opplevde at redaktøren, "en eldre kvinne, som hele tiden hadde et fornærmet uttrykk i ansiktet, forkortet avsnitt etter avsnitt i den allerede korte anmeldelsen og hardnakket forsøkte å sette sine egne fraser inn i den, [fraser] som tydelig forvrengte og lemlestet min

---

⁴¹⁹ Slike personer ble sittende ved instituttene i årevis uten å produsere noen slags verdifull forskning. Etter Stalins død og den 20. partikongressen åpnet forskningsmulighetene seg, noe som førte til et større gap enn tidligere mellom de inkompetente (slike som nevnt ovenfor) og de kompetente historikerne. "Therefore the instinct for self-preservation, the struggle for existence, compelled them to embark upon intrigues, squabbles, and plotting. This is why, during all those years immediately following Stalin's death, suspicion, informing, political accusations, blackmail, and intimidation continued to prosper – all those methods that had enabled these people not only to hold on to their parasitic existence for so many years but to manage it so well." Nekrich, *Forsake Fear*, 106. En selvforsvarsmetode for slike "lediggjengere" var å angripe kollegaer som fant tid til å skrive artikler og bøker på siden av det ordinære, planmessige instituttarbeidet, for å være "selvinteresserte". Slik kunne hardtarbeidende forskere f. eks. bli tvunget til å skrive redegjørelser for hvordan de kunne utføre lønnet sidearbeid samtidig som de var på instituttets lønnsliste. Se også Markwick, *Rewriting history*, 64.

⁴²⁰ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, her og i det følgende: 38-40.

⁴²¹ Markwick, *Rewriting history*, 70.

tekst.⁴²² Redaktører kunne videre bli premiert for å ha forkortet tekster og dermed spart papir, som var mangelvare. En annen historiker, Alter Litvin, mintes hvordan en artikkel han skrev i 1975, som handlet om historikeren S. A. Piontkovskij (1891-1937), et offer for Stalins terror, ble stoppet hos de lokale sensurmyndighetene: Han ble fortalt at han, som jøde, ikke hadde lov til å propagandere synspunktene til en person ”som hadde vært jøde og mensjevik siden 1905”, og at han derfor var blitt rapportert til den lokale partikomiteen. Litvins henvisning til at Piontkovskij var døpt og 14 år gammel i 1905 var til ingen nytte, og han ble truet med oppsigelse for ”spredning av mensjevisme”.⁴²³

De mangfoldige begrensningene som sovjetsystemet utsatte historikerne for, innebar at forskeren på et vis ble hindret i å gjøre generaliseringer, at han eller hun, ved å arbeide innenfor til dels svært smale tematiske, kronologiske og ideologisk-diskursive rammer, mistet grepet om sammenhengene mellom årsak og virkning, noe som ifølge Dzeniskevitsj ”i siste instans [førte til at de] tapte den historiske prosess som forskningens hovedobjekt”.⁴²⁴ Samtidig ble mennesket som subjekt rensket ut av fremstillingene, det gikk tapt i utallige trivielle fakta, planer og prosenter. Det eneste tilfellet i den sovjetiske historiografien om beleiringen der mennesket som subjekt trer frem og får sine erfaringer systematisk belyst, er boken *Blokadnaja kniga*, en samling av erindringer, intervjuer og dagbøker – betegnende nok forfattet av ikke-historikere.

Den sovjetiske historievitenskapen ble mer rutinepreget, uten reell meningsbrytning og innovasjon under Brezjnevs tilfrysning. Joachim Höslér har talt om at historielauget falt i en dvale så dyp at ”forskyvningene i sovjetsamfunnets tektonikk fra 1982 til 1987 ikke avbrøt den.”⁴²⁵ Først i begynnelsen av 1987 begynte en ny etappe – oppbruddets etappe. Da mediene på dette tidspunktet begynte å slå i stykker tabuer ved å stille tidligere ustillelige spørsmål, fulgte historikerne, om enn først nølende, opp ved å planlegge og iverksette reformer, utnytte den nye

---

⁴²² Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 33.

⁴²³ Ti år senere, i 1986, ble en ny artikkel om Piontkovskij avslått fordi denne historikeren hadde omtalt Trotskij og Bukharin positivt på 1920-tallet (Trotskij og Bukharin ble ikke offisielt rehabilitert før 1988). Litvin og Keep, *Writing History*, 9-10.

⁴²⁴ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 40-41.

⁴²⁵ Höslér, *Die sowjetische Geschichtswissenschaft 1953-1991: Studien zur Methodologie- und Organisationsgeschichte*, 300.

arkivtilgangen, publisere funn og foreta revurderinger av fortiden som ikke lenger var bundet av den politiske erindringens diktater.

4.2 Den postsovjetiske historiografien: Kamp om beleiringsmyten

Forfatteren og krigsveteranen Viktor Astafjev uttrykte i 1988 under en konferanse om historisk litteratur med historikere og forfattere det svære gapet mellom den sovjetiske politiske erindringen og sine egne private minner: "Som soldat har jeg ingen slags forbindelse til det som er skrevet om krigen. Jeg deltok i en helt annen krig."⁴²⁶

Den sovjetiske historieskrivningen var underlagt statlig direksjon til en så betydelig grad at en kan tale om den politiske erindringens hegemoni. Historiografien åpnet med andre ord ikke for andre erindringsuttrykk enn de myndighetene ønsket å slippe til. Sovjetstatens politiske ideologer og sosiale ingeniørkunstnere søkte å forme sovjetborgerens erindring og historiske bevissthet. Historieskrivningen var ett instrument for dette – minnesmerker, monumenter og høytidsmarkeringer var andre.

Sovjetunionens oppløsning, sensurens opphevelse og åpningen av det offentlige og intellektuelle rom tjente til å frigjøre historiografien fra den politiske erindringen (som virker "ovenfra"), og i den postsovjetiske perioden kan man således tale om et mer dynamisk samspill mellom historiografien, den politiske og den kulturelle erindringen (som virker "nedenfra"). Dette samspillet ble innvarslet ved publiseringen av *Blokadnaja kniga* ved overgangen til 1980-tallet, der intervjuer med og dagbokutdrag fra en rekke *blokadniki* samlet malte opp et bilde av beleiringen som var til dels radikalt forskjellig fra det den politiske erindringen søkte å formidle (se 2.3.4.1 og 3.1.2). Her var ikke heltemot og forsvarsbragder, men mørke, kulde, sult og desperasjon. *Blokadnaja kniga* representerer *blokadnikenes* private erindring. Fortellingenes innhold så vel som deres form vitner om den sovjetiske offisielle minnekulturens begrensede makt over vanlige sovjetborgere. Gjennom historiebøker, avisartikler, minnesmerker og -markeringer søkte sovjetstaten å forme befolkningens minne i sitt bilde, men folk

---

⁴²⁶ "Istoriki i pisateli o literature i istorii," *Voprosy literatury* 7 (1988): 13.

sluttet ikke å minnes beleiringstiden som en tragedie, i alt vesentlig fjernet fra det offisielle helteeposets estetikk.

Blokadnaja kniga var et unntak, og ble heller ikke inkorporert i senere, mer offisielt orientert sovjetisk historiografi om beleiringen. Etter Sovjetunionens oppløsning har imidlertid historieskrivningen publisert og tatt opp i seg store mengder nytt kildemateriale som tidligere var utilgjengelig grunnet dets manglende overensstemmelse med den politiske erindringens imperativer. Dette kildematerialet – i hovedsak offisielle dokumenter, private dagboknedtegnelser og nedtegnede erindringer, undersøkt under 3.2.1 – er alle tekstlig foreviggjorte gjenstander, og dermed forskjellige uttrykk for den mangfoldige, heterogeniserende kulturelle erindringen (eller en kan si at de *gjøres til* slike uttrykk idet historikeren publiserer dem eller baserer sin fremstilling på dem).

Altså har den enfoldige, homogeniserende politiske erindringen mistet sitt hegemoniske grep, men bildet er ikke desto mindre komplisert. I den postsovjetiske historieskrivningen om beleiringen av Leningrad finnes det nemlig likevel en sterk spenning. Spenningen dreier seg i grove trekk om hvorvidt beleiringen skal erindres som en heroisk og vellykket triumf av en forsvarskamp eller som en massedødens katastrofe som i alle fall delvis kunne vært unngått. Med andre ord foregår det en kamp om beleiringsmyten – som altså ”lever sitt eget liv” tross bortgangen til dens fremste propagandist – den sovjetiske autoritære ettpartistaten.

Ales Adamovitsj og Daniil Granin skriver i konklusjonen til 2003-utgaven av *Blokadnaja kniga* at mens Stalingrad er et symbol på den sovjetiske motstandens kraft, så er Leningrad på sin side et symbol på uskyldige menneskers lidelse.⁴²⁷ Men samme år utkom, på forsvarsministeriets forlag, boken *Slaget om Leningrad: byen holdt ut og seiret*.⁴²⁸ Denne fremstillingen trekker i motsatt retning av *Blokadnaja kniga*, og uttrykker tydelig den ovenfor nevnte spenningen ved at den vektlegger befolkningens ”masseheroisme” og sågar erklærer at ”beleiringen av Leningrad ble et symbol på det sovjetiske folkets mot og heroisme”.⁴²⁹

---

⁴²⁷ Adamovitsj og Granin, *Blokadnaja kniga*, tilgjengelig på <http://www.antology.sfilatov.ru/work/tom.php?id=9&idb=0>. Her: <http://www.antology.sfilatov.ru/work/proizv.php?idpr=0090003&num=32> [sitert 20. januar 2009].

⁴²⁸ Rusanov *et al.*, red., *Gorod vystojal i pobedil*.

⁴²⁹ *Ibid.*, 18.

I den samme ånd har flere historikere tatt til orde mot hva de oppfatter som en "deheroisering" av beleiringens, og hele Fedrelandskrigens historie. M. I. Frolov har polemisert mot de "memoarister og historikere" som "forsøker å sette Leningrads forsvareres heroisme under tvil",⁴³⁰ mens Andrej Dzeniskevitsj i sin bok *Blokada i politika* talte om at den postsovjetiske historieskrivningen lider under et "ønske om å deheroisere [*degeroizirovat*] hele Den store fedrelandskrigens historie, å formørke dens all-folkelige og frigjørende karakter."⁴³¹ Dzeniskevitsj hevder at formålet bak dette er å

ødelegge eksisterende tradisjoner og å hindre den samtidige patriotiske bevegelsens dannelse og sammenslutning. Deheroiseringen av historien om Leningrads forsvar er umulig uten forvrengning av den historiske virkeligheten, sjonglering med fakta og forhånelse av det som er dyrt og hellig for krigens og Leningradforsvarets veteraner.⁴³²

Dzeniskevitsj knytter organisasjonen *Memorials*⁴³³ virksomhet til nettopp en slik "deheroisering". Spesielt nevner han en artikkel fra 1995 i organisasjonens tidsskrift, som dreier seg om statlig undertrykkelse i Leningrad under krigen. Dzeniskevitsj kritiserer artikkelforfatteren for å regne "kampen mot spioner, sabotører, forrædere og desertører" for å være statlige undertrykkelsestiltak, mens dette i virkeligheten, i Dzeniskevitsj' øyne, var livsnødvendige tiltak for å opprettholde orden i byen.⁴³⁴ Dzeniskevitsj' kritikk er kanskje ikke helt ubegrunnet, men det viktigste her må være å slå fast at den stalinistiske terroren ikke opphørte under krigen. Angiveri og fengsling for ubegrunnede anklager var ifølge Jörg Ganzenmüller intet unntak i Leningrad under krigen. Den kjente forfatteren Daniil Kharmis ble for eksempel dømt i august 1941 for å drive "antisovjetisk propaganda", og sultet i hjel i fengsel den 2. februar 1942.⁴³⁵ I løpet av 1942 ble nærmere 60 000 etniske finner og tyskere tvangsdeportert, sammen med ca. 40 200 "sosialfremmede" og 30 300 "kriminelle elementer".⁴³⁶ Ganzenmüller vurderer at det i

---

⁴³⁰ Frolov, "Khotel li Gitler vzjat Leningrad?," 74.

⁴³¹ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 27-8.

⁴³² Ibid., 28.

⁴³³ *Memorial* ble stiftet på slutten av 1980-tallet og er en russiskbasert, internasjonal organisasjon som arbeider for å fremme demokrati, sivilsamfunn og borgerrettigheter og for å verne minnet om Sovjet-tidens forbrytelser ved å drive historisk forskning, museumsvirksomhet og liknende.

⁴³⁴ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 26-7.

⁴³⁵ Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad*, 280.

⁴³⁶ Ibid., 288.

lys av den tilgjengelige informasjonen ”absolutt er riktig å beskrive undertrykkelsene i den beleirede Leningrad som et massefenomen.”⁴³⁷

For Dzeniskevitsj betyr imidlertid slike vurderinger en svartmaling av krigens historie og en forhånelse av dens minne. Under *glasnost*, skriver han, ble ikke ytringsfriheten brukt til å søke historievitenskapelig objektivitet, men derimot til ”en søken etter stadig nye måter (og påskudd for) å kaste skitt på hele Sovjetunionens og Russlands historie.” Skittkastingens mål var ”å rettferdiggjøre ødeleggelsen av den store staten.”⁴³⁸ Mens de destruktive kreftene, ”Sovjetunionens ødeleggere”,⁴³⁹ forsøkte å ”sette alt under tvil”,⁴⁴⁰ har ”hederlige mennesker” på sin side ”alltid vurdert beleiringen av Leningrad *kun som et heroisk epos*.”⁴⁴¹

Mange postsovjetiske historikere fortsetter å fremstille beleiringen nettopp slik, og reproducerer således den sovjetiske beleiringsmyten. Én beskriver den døende byen på følgende vis:

Hundretusener døde av sult. [...] Først var dette grusomt. Men etter hvert begynte folk å venne seg til døden [...]. Dersom den ene døde, så kom den neste og stilte seg på hans plass, troende på livets evige triumf og på seieren over fienden. Slik var heltebyens helteborger, herdet av beleiringens ekstreme forhold.⁴⁴²

I Den store fedrelandskrigens sentrale museum i Moskva (*Tsentralnyj muzej Velikoj Otetsjestvennoj vojny*), som åpnet i 1995, er teksten om beleiringen av Leningrad på samme vis preget av heltedyrkelse: Innbyggernes ”standhaftighet og heroisme” i det de ”overlevde” vinteren 1941/42 fremheves, uten at noe tall på ofre angis.⁴⁴³ Hos en annen historiker, som har forfattet en bok om skjebnen til barna som forble i den beleirede byen, titulert *De sto oppreist som soldater* (2002), kan vi lese følgende:

Leningradernes enestående bragd – arbeidernes, soldatenes, mennenes, kvinnenenes og barnas bragd – er for mange generasjoner et eksempel på høy borgerfølelse [*grazjdanstvennost*] og patriotisme, [og er et] viktig middel for oppdragelse av ungdommen.

---

⁴³⁷ Ibid., 294.

⁴³⁸ Dzeniskevitsj, *Blokada i politika*, 54.

⁴³⁹ Ibid., 135. Det er uklart akkurat hvilke aktører Dzeniskevitsj har i tankene, men ett sted knytter han dem til ”den ’demokratiske’ pressen”, som med sine ”hjerteskjærende vræl [*istosjnyje vopli*] om ’menneskerettigheter’” øver skadelig innflytelse på landets utvikling. Ibid., 55.

⁴⁴⁰ Ibid., 55.

⁴⁴¹ Ibid., 69. Min uthevelse. Den samme frasen står i Dzeniskevitsj, red., *Leningrad v borbe mesiats za mesiatsem 1941-1944*, 324.

⁴⁴² Komarov, *Fenomen blokadnogo Leningrada*, 153.

⁴⁴³ Forfatters private notat fra besøk ved museet våren 2008.

*Leningrads heroiske forsvareres bragd vil for alltid kalle på de kommende generasjoner til å øke vårt store Fedrelands militære tradisjoner, styrke og makt.*⁴⁴⁴

Den patriotiske oppdragelsen av den nye generasjon som denne historikeren vektlegger, er nettopp et sentralt punkt i den russiske statlige historiepolitikken under Vladimir Putin. I 2002 satt det russiske utdanningsministeriet skrivingen av en ny lærebok i russisk samtidshistorie ut til konkurranse. En slik bok skulle i følge ministeriet "bidra til å nære patriotisme" og "historisk optimisme" hos elevene.⁴⁴⁵ Et forfatterkollektiv under ledelse av Nikita Zagladin vant konkurransen. Zagladins lærebok er, ifølge den russiske historikeren Nikita Sokolov, å betrakte som "en meningsløs katekisme, en ansamling av aksiomer fra Brezjnev- og Stalintiden". Hovedvekten i fremstillingen av andre verdenskrig ligger på Stalins ledelse og marskalk Zjukovs "militære geni", mens ingen plass overlates vanlige mennesker. Staten er det eneste subjektet. Leningrad-beleiringen nevnes ikke med et ord.⁴⁴⁶

En tid fantes det fortsatt alternative lærebøker i historie på markedet. Igor Dolutskij's lærebok i nyere russisk historie fra 2002 var metodisk forskjellig fra Zagladins. Mens Zagladin talte om at historievitenskapens mål på den ene siden var å tilegne seg fakta og tall, og på den andre å skille mellom "viktige og uvesentlige fakta" (uten noe egentlig konsept for hvordan foreta dette skillet), talte Dolutskij om at verken vitenskapsmenn eller lærere besitter den absolutte sannheten:

Erkjennelsen av sannheten er en prosess, og på veien dit må vi kjempe oss gjennom et virvar av myter som den årelange forfalskningen av vår historie har etterlatt oss. Basisen for denne læreboken er derfor dialogen med leseren og en felles søken. Den som leter etter definitive løsninger, vil her bli skuffet.⁴⁴⁷

I Dolutskij's fremstilling av andre verdenskrig er *folket* hovedaktør, deres heldedåder og lidelser står i sentrum.⁴⁴⁸ I desember 2003 strøk utdanningsminister Vladimir Filippov Dolutskij's lærebok fra listen over anbefalt litteratur for undervisning i skolen.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁴ Valerij Selivanov, *Stojali kak soldaty: Blokada, deti, Leningrad*, (St. Petersburg: Izdatelstvo "EGO", 2002), 218. Min uthevelse.

⁴⁴⁵ Nikita Sokolov, "Der ewige Karamzin. Geschichtsideologie aus dem Lehrbuch," *Osteuropa* 59, 1 (2009): 91.

⁴⁴⁶ Ibid.: 93-4.

⁴⁴⁷ Sitert i Ibid.: 92.

⁴⁴⁸ Ibid.: 93.

Det er altså klart at den politiske erindringen fortsatt øver betydelig innflytelse på postsovjettisk historieskrivning. Putin-regimets historiepolitikk har videreført og reprodusert sovjettidens vektlegging av triumf, seier og heroisme i den patriotiske oppfostringens navn. I et utkast til konseptet for en ny, offisiell lærebok i russisk historie i perioden 1900—1945 erklæres det om spørsmålet om *krigens karakter* at

intet er forandret og intet vil forandre seg. Dette var det sovjetiske folkets Store fedrelandskrig for sitt lands frihet og uavhengighet, og det var en av de mest heroiske sidene i fedrelandets historie.⁴⁵⁰

Andre verdier som ga seg utslag i sovjetborgernes krigserfaring, men som ikke er kompatible med denne politiske erindringen, skyves til side. Et betegnende eksempel er den *frihetsånden* som kom over sovjetborgere, og særlig frontsoldater og partisaner, under krigen: Historikeren Mikhail Gefter har talt om en "spontan destalinisering" hos unge mennesker som ute i frontlinjenes helvete nærret håp om en fremtid av frihet.⁴⁵¹ Leningraderen Jelena Skrjabina, datter av en "folkefiende" som hadde deltatt på de hvites side under den russiske borgerkrigen, skrev i sin dagbok 23. juni 1941: "Jeg ønsker å tro at uansett hva som skjer, vil ikke Russland bli tilintetgjort, men samtidig innser man at kun denne krigen utgjør en reell mulighet for frigjøring fra det terroristiske regimet."⁴⁵² Et uttrykk for det samme finnes i Lidija Osipovas dagboknotat fra nyttårsaften 1941/42, skrevet midt under den verste hungersnøden: "Vi foretrekker grusomhetene i dette livet ved fronten uten bolsjeviker, fremfor et fredelig liv med dem. [...] Vi tror på den kommende frigjøringen."⁴⁵³ Osipova insisterte på at livet under nazistenes okkupasjon var en pris hun var villig til å betale for bolsjevikenes endelige nederlag. Av slike grunntanker og deres betydning finnes imidlertid intet spor i den offisielle, politiske krigserindringen i Putins Russland – slike minner tjener ikke interessene til en autoritær stat.⁴⁵⁴

---

⁴⁴⁹ Ibid.: 92.

⁴⁵⁰ "O kontseptsii kursa 'Istorija Rossii. 1900-1945 gg.'" (tilgjengelig fra http://prosv.ru/umk/ist-obsh/info.aspx?ob_no=15378 [siteret 18. mars 2009]).

⁴⁵¹ Maria Ferretti, "Unversöhnliche Erinnerung. Krieg, Stalinismus und die Schatten des Patriotismus," *Osteuropa* 55, 4-6 (2006): 50.

⁴⁵² Siteret i Glezerov, *Ot nenavisti k primireniu*, 29.

⁴⁵³ Lidija Osipova, dagboknotat 31. desember 1941, http://militera.lib.ru/db/osipova_1/02.html [siteret 23. februar 2009].

⁴⁵⁴ Dette er et av poengene i Maria Ferrettis artikkel, Ferretti, "Unversöhnliche Erinnerung." For en annen drøfting av hvordan krigen føltes som et "pusterom" for sovjetiske intellektuelle, som ga næring til håp om

Sosiologen Boris Dubin har hevdet at den russiske staten både før og nå har monopol på fremstillingen av historien og erindringens overlevering.⁴⁵⁵ Denne vurderingen er kanskje for pessimistisk. Helt på siden av den statlige politiske erindringen utkommer nemlig bøker som Nikita Lomagins *Den ukjente beleiringen* og andre kilde- og erindringspublikasjoner som opererer utenfor beleiringsmytens tradisjonelle diskursive rammeverk (se 3.2.1). Gjennom disse kanalene belyses en rekke "upatriotiske sannheter". I 2006 ga journalisten Sergej Glezerov ut boken *Fra hat til forsoning*, der han blant mye annet beretter om sovjetiske styrkers nedbrenning av landsbyer i Leningrad-provinsen: Landsbyen Morsjagino ble for eksempel brent omtrent til grunnen av rødearmister i november 1941 foran øynene på de fortvilte innbyggerne, som deretter ble overlatt til seg selv uten verken mat eller tak over hodet.⁴⁵⁶

Boken *Erindringen om beleiringen: Øyenvitners vitnemål og samfunnets historiske bevissthet*, gitt ut i 2006, representerer likeledes noe helt nytt i russisk kontekst, og peker langt utover den tradisjonelle historiografien om beleiringen.⁴⁵⁷ Her er fokuset på fortolkningen av begivenhetene hos vanlige personer, på individuell erindring, erfaring og overleveringen av traumatiske opplevelser gjennom fortelling: Mennesket som subjekt er med andre ord plassert i sentrum.

Det er likevel vanskelig å si med sikkerhet hvilken tendens som er sterkest i den postsovjetiske historiografien – tendensen til sprengning av beleiringsmyten gjennom historiografisk frislipp av den kulturelle erindringens mangfoldige og flertydige uttrykk synes i alle fall foreløpig ikke å veie tyngre enn tendensen til bevaring og reproduksjon av ideen om "heltebyen" med sine kjempende "helteborgere". Det kanskje sterkeste uttrykket for mytens fortsatte kraft i postsovjetisk kontekst, er historikernes stadige vurdering av den tyske beslutningen om å beleire Leningrad som et resultat av et mislykket erobringforsøk og dermed av et vellykket

---

et friere samfunn, se Bernd Bonwetsch, "War as 'Breathing Space': Soviet Intellectuals and the 'Great Patriotic War'," i Robert W. Thurston, og Bernd Bonwetsch (red.), *The People's War. Responses to World War II in the Soviet Union* (Urbana/Chicago, 2000).

⁴⁵⁵ Boris Dubin, "Erinnern als staatliche Veranstaltung. Geschichte und Herrschaft in Russland," *Osteuropa* 58, 6 (2008).

⁴⁵⁶ Glezerov, *Ot nenavisti k primireniju*, 72.

⁴⁵⁷ Loskutova, red., *Pamjat o blokade: Svidetelstva otsjevidtsev i istoritsjeskoje soznanije obsjtsjestva: Materialy i issledovanija*.

sovjetisk forsvar (se 3.2.2). Å bevare denne vurderingen er å opprettholde heltefortellingen – eller det som er igjen av den.

Behovet for å bevare heltefortellingen om Leningrad-beleiringen spesielt og om Den store fedrelandskrigen generelt skal ikke forstås kun ut fra den russiske statens historiepolitiske interesser i å drive ”patriotisk oppfostring”. Denne historiepolitikken ville nemlig ikke vært effektiv om det ikke var for at den fant resonansbunn i det russiske samfunnet – og dette handler igjen om mytens dobbeltfunksjon – som politisk legitimerende på den ene siden, og kulturelt meningsskapende på den andre siden. I likhet med alle nasjonale fellesskap, behøver det russiske å identifisere seg positivt med sin nasjonale fortid, å fortelle positive historier om seg selv. Som historikeren William H. McNeill sier om mytens nødvendighet i sitt essay *Mythistory*:

These collective manifestations are of very great importance. Belief in the virtue and righteousness of one's cause is a necessary sort of self-delusion for human beings, singly and collectively. A corrosive version of history that emphasizes all the recurrent discrepancies between ideal and reality in a given group's behavior makes it harder for members of the group in question to act cohesively and in good conscience. That sort of history is very costly indeed. No group can afford it for long.⁴⁵⁸

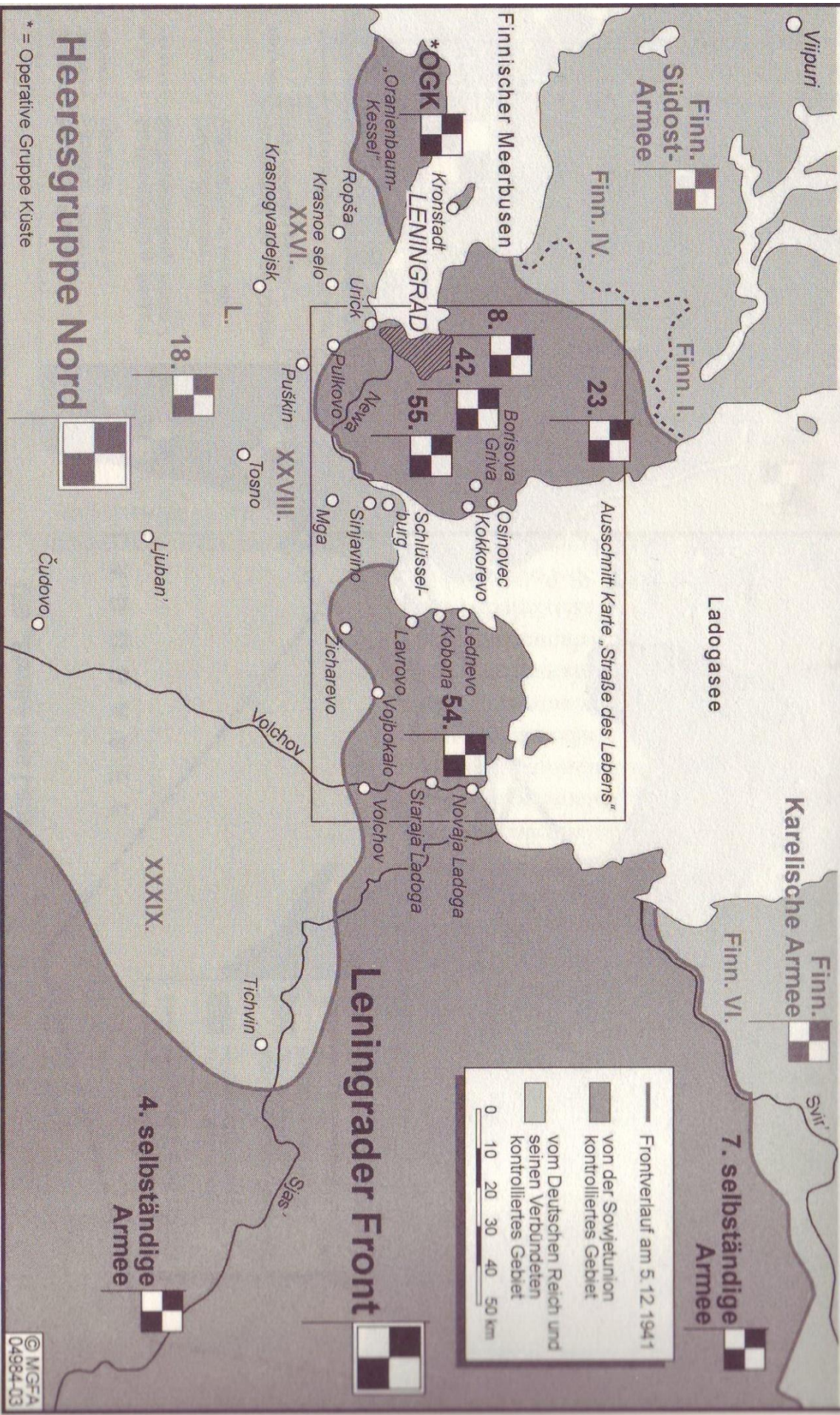
Historien om det 20. århundrets Russland kan nettopp se ut som en lang, vond rekke av knuste idealer, tragedier og nederlag. Bolsjevikene lovtte en lysende fremtid, men brakte tvangskollektivisering, hungersnød og massiv terror som ødela millioner av liv. I tillegg kommer blodsutgytelsene fra første verdenskrig, borgerkrigen og andre verdenskrig, senere samfunnsmessig stagnasjon under Brezjnev, og til slutt Sovjetunionens oppløsning og dyp økonomisk krise på 1990-tallet – dette er i det hele tatt ikke fruktbar jord for dyrking av patriotisk oppbyggende heltefortellinger. Av de store begivenheter er kun Den store fedrelandskrigen å se tilbake på med virkelig stolthet: Styrke, utholdenhet og enorm offervilje var essensielle ingredienser i seieren over nazismen og redningen av Europa fra Hitlers tyranni. Det sovjetiske bidraget til den allierte seieren var uvurdelig; det innbitte forsvaret av Leningrad, opprettholdt selv under den ytterste nød da tusener sultet i hjel daglig i den iskalde, mørklagte byen, bidro på sin måte ved å binde tyske styrker som ellers kunne frigjøres for angrepet

---

⁴⁵⁸ William H. McNeill, *Mythistory and Other Essays*, (Chicago/London: University of Chicago Press, 1986), 14.

mot Moskva. Slik er det ikke vanskelig å forstå nasjonalpatriotisk sinnede historikers motstand mot å gi slipp på gamle fortolkningsmønstre der *det heroiske forsvaret* av Leningrad står i sentrum.

Das belagerte Leningrad: Die militärische Lage im Dezember 1941

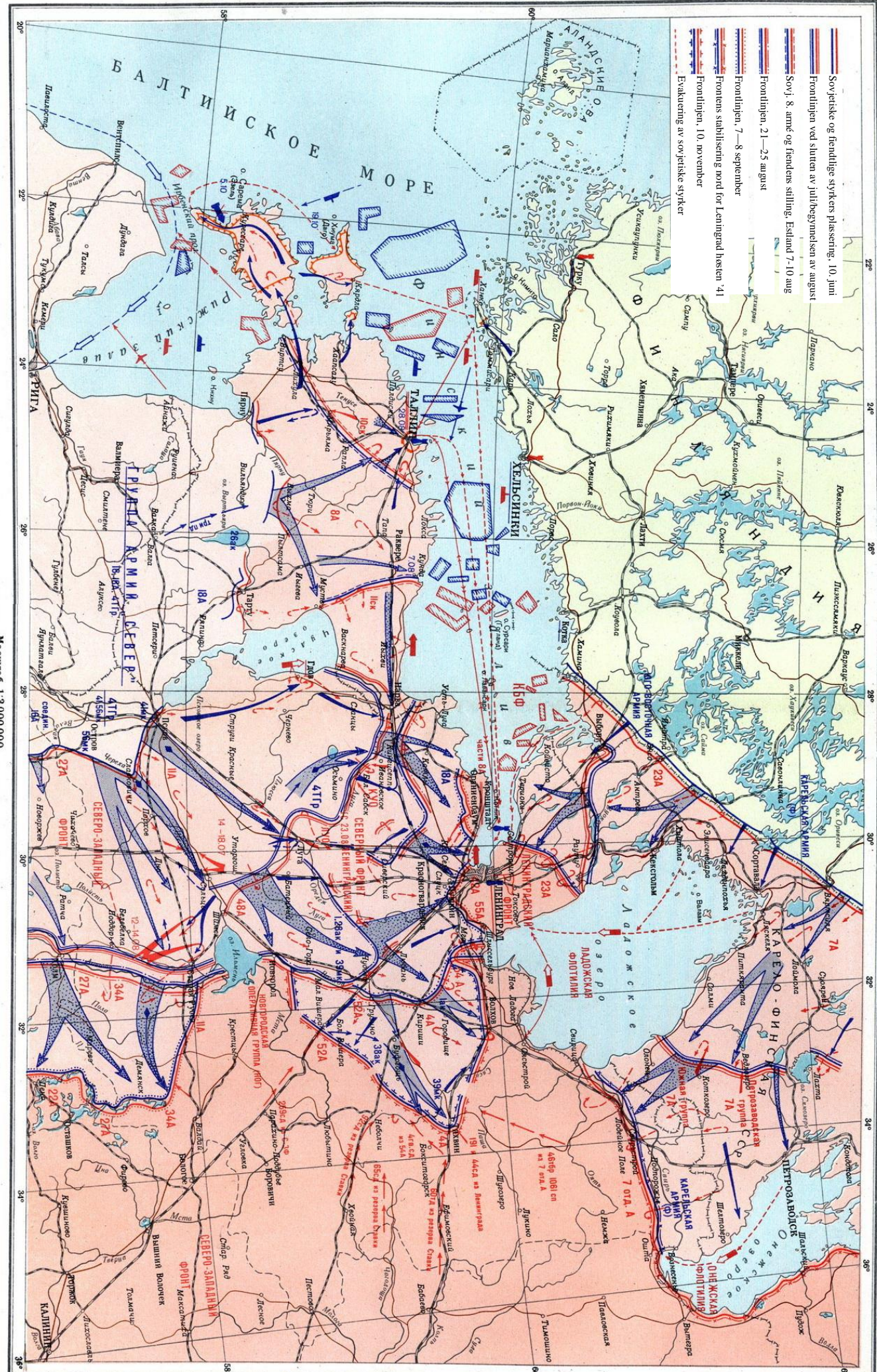
Heeresgruppe Nord

* = Operative Gruppe Küste

КАМПАНИИ ОМ ЛЕНИНГРАД – НОЯБРЕН 1941

ВОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ СОВЕТСКИХ ВОЙСК НА ПОДСТУПАХ К ЛЕНИНГРАДУ. 10 июля – 10 ноября 1941 г.

- Советские и фронтальные укрепленные районы. 10 июня
- Фронтальная линия в августе
- Фронтальная линия 21–25 августа
- Фронтальная линия 7–8 сентября
- Фронтальная линия 10 ноября
- Советские 8-е и фронтальные укрепления. Эстония 7–10 августа
- Фронтальная линия 21–25 августа
- Фронтальная линия 7–8 сентября
- Фронтальная линия 10 ноября
- Советские 8-е и фронтальные укрепления. Эстония 7–10 августа
- Фронтальная линия 21–25 августа
- Фронтальная линия 7–8 сентября
- Фронтальная линия 10 ноября
- Советские 8-е и фронтальные укрепления. Эстония 7–10 августа

Масштаб 1:3 000 000
0 30 60 90 км

KILDER OG LITTERATUR

Arkivalia

Tsentralnyj gosudarstvennyj arkhiv istoriko-polititsjeskikh dokumentov Sankt-Peterburga (TsGAIPD). *Fondy* 2995; o-4788; 4000.

Dokumentsamlinger og kildeutgivelser

Bernev, Stanislav Konstantinovitsj, og Tsjernov, Sergej Vladimirovitsj, red. *Blokadnyje dnevniki i dokumenty*. St. Petersburg: Jevropejskij Dom, 2007.

Dasjitsjov, V. I., red. *Bankrotstvo strategii germanskogo fasjizma*. Bind 2. Moskva: "Nauka", 1973.

———. *Galder, F. Vojennyj dnevnik. Ezjednevnyje zapisi natsjalnika Generalnogo sjtaba Sukhoputnykh voisk 1939-1942 gg.* Moskva: Vojenizdat, 1968--1971.

David, V. M, red. *Budni Podviga: blokadnaja zjizn leningradtsev v dnevnikakh, risunakh, dokumentakh*. St. Petersburg: Informatsionno-izdatelskoje agentsvo "LIK", 2007.

Domarus, Max, red. *Hitler: Reden und Proklamationen 1932-1945*. 4 b. Leonberg: Pamminger & Partner, 1973.

Dzeniskevitsj, A R., red. *Leningrad v osade. Sbornik dokumentov o geroitsjeskoj oborone Leningrada v gody velikoj otetsjestvennoj vojny 1941-1944*. St. Petersburg: Liki Rossii, 1995.

Dzeniskevitsj, A. R., og Tsjerepenina, N. Ju., red. *Iz rajonov oblasti soobsjtsjajut*. St. Petersburg: "Dmitrij Bulanin", 2006.

Goebbels, Joseph. *Tagebücher, Teil II, Bd. 1: Juli-September, 1941*. Redigert av Fröhlich, Elke, *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. München: Saur, 1996.

Halder, Franz. *Kriegstagebuch. Der Russlandfeldzug bis zum Marsch auf Stalingrad (22.6.1941-24.9.1942)*. Bind 3. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1964.

Hubatsch, Walter, red. *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1965.

Ivanov, Je. P., red. *Sbornik dokumentov i materialov po istorii Pskovskogo kraja (ix-xx vv.)*. Pskov, 2000.

Kovaltsjuk, V. M., red. *900 geroitsjeskikh dnej. Sbornik dokumentov i materialov o geroitsjeskoj borbe trudjasjtsjikhsia Leningrada v 1941-1944 gg.* Moskva/Leningrad: Izdatelstvo "Nauka", 1966.

Lomagin, N. S., et al., red. *Mezjdunarodnoje polozjenije glazami leningradtsev 1941-1945. Iz arkhiva Upravlenija Federalnoj Sluzjby Bezopasnosti po g. Sankt-Peterburgu i Leningradskoj oblasti*. St. Petersburg: Jevropeiskij Dom, 1996.

———. *V tiskakh goloda. Blokada Leningrada v dokumentakh germanskikh spetssluzjb i NKVD*. St. Petersburg: Jevropeiskij dom, 2001.

Nikitin, M. N. *Tsjudovisjtnyje zlodejanija nemetsko-fasjistskikh palatsjej. Po materialam i dokumentam okkupirovannykh rajonov Leningradskoj oblasti*. Leningrad: Lenizdat, 1943.

- Nikitin, M. N., og Vagin, P. I. *The crimes of the German fascists in the Leningrad Region : materials and documents*. London; New York: Hutchinson, 1946.
- Osipova, Lidija. "Vojennyj dnevnik". Opptrykt i Lomagin, N. S., Bind 2. St. Petersburg: Izdatelskij Dom "Neva", 2004. Tilgjengelig fra http://militera.lib.ru/db/osipova_1/index.html [sist sjekket 24. april 2009].
- Tsjernov, Sergej Vladimirovitsj, og Bernev, Stanislav Konstantinovitsj, red. *Blokadnyje dnevniki i dokumenty*. St. Petersburg: Jevropejskij dom, 2007.
- Volkovskij, P. N., red. *Blokada Leningrada v dokumentakh rassekretsijennykh arkhivov*. Moskva/St. Petersburg: Izdatelstvo Poligon, 2005.

Litteratur, periodika og internettartikler

- Adamovitsj, Ales, "Schweigen, Heroismus und Widerstand. Wie das "Blockadebuch" entstand," i Leetz, Antje (red.), *Blockade. Leningrad 1941-1944. Dokumente und Essays von Russen und Deutschen* (Reinbek bei Hamburg, 1992).
- Adamovitsj, Ales, og Granin, Daniil. *Blokadnaja kniga*. Moskva: Pik, 2003.
- . *A Book of the Blockade*. Moskva: Raduga publishers, 1983.
- Assmann, Aleida. *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck, 2006.
- Avvakumov, S. I., red. *Geroitsjeskij Leningrad, 1917-1942*. Leningrad: Leningradskij institut istorii VKP(b)/Gospolitizdat, 1943.
- Avvakumov, Sergej Josifovitsj. Tilgjengelig fra <http://www.requiem.spb.ru/list/person.php?id=259&y=1>.
- Baberowski, Jörg. *Der Sinn der Geschichte: Geschichtstheorien von Hegel bis Foucault*. München: Beck, 2005.
- Balasjov, Oleg. *Nemets pomog mojej babusjke vyzjit* Projekt RIA "Novosti", 2005. Tilgjengelig fra http://9may.ru/war_memories/m10013316.
- Barber, John. *Soviet historians in crisis: 1928-1932*. London: Macmillan, 1981.
- . "Stalin's Letter to the Editors of Proletarskaya Revolyutsiya." *Soviet Studies* 28, 1 (1976): 21-41.
- Berenbaum, Michael. "T4 Program." i *Encyclopædia Britannica Online*, 2009.
- Bernev, Stanislav Konstantinovitsj, og Tsjernov, Sergej Vladimirovitsj, red. *Blokadnyje dnevniki i dokumenty*. St. Petersburg: Jevropejskij Dom, 2007.
- Bogatyr, Z. A., og Boltin, E. A., red. *Nemetsko-fasjistskij okkupatsionnyj rezjim*. Moskva: Izdatelstvo polititsjeskoj literatury, 1965.
- Bonwetsch, Bernd, "Der 'Grosse Vaterländische Krieg': Vom öffentlichen Schweigen unter Stalin zum Heldenkult unter Breschnev," i Quinkert, Babette (red.), *"Wir sind die Herren dieses Landes": Ursachen, Verlauf und Folgen des deutschen Überfalls auf die Sowjetunion* (Hamburg, 2002).
- , "War as 'Breathing Space': Soviet Intellectuals and the 'Great Patriotic War'," i Thurston, Robert W., og Bonwetsch, Bernd (red.), *The People's War. Responses to World War II in the Soviet Union* (Urbana/Chicago, 2000).
- Brandenberger, David. *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931-1956*. Cambridge, Mass. og London: Harvard University Press, 2002.

- . "Stalin, the Leningrad Affair, and the Limits of Postwar Russocentrism." *The Russian Review* 63 (April 2004): 241-255.
- Brown, Archie, et al. *The Cambridge encyclopedia of Russia and the former Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Dallin, Alexander. *German rule in Russia 1941-1945: a study of occupation policies*. London: Macmillan, 1957.
- Dasjitsjov, V. I., red. *Bankrotstvo strategii germanskogo fasjizma*. Bind 2. Moskva: "Nauka", 1973.
- Dasjitsjova, V. I., red. *Galder, F. Vojennyj dnevnik. Ezjednevnyje zapisi natsjalnika Generalnogo sjtaba Sukhoputnykh voisk 1939-1942 gg.* Moskva: Vojenizdat, 1968--1971.
- David, V. M., red. *Budni Podviga: blokadnaja zjizn leningradtsev v dnevnikakh, risunakh, dokumentakh*. St. Petersburg: Informatsionno-izdatelskoje agentsvo "LIK", 2007.
- Davies, R. W. *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press, 1989.
- . *Soviet History in the Yeltsin Era*. Houndmills: Macmillan 1997.
- Demidov, V. I., red. *Blokada rasekretsjennaja*. St. Petersburg: "Bojanitsj", 1995.
- Dieckmann, Christoph. *Murders of Prisoners of War*. Tilgjengelig fra http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/Naciu%20okupacija/Nez%20ydu%20kilmes%20opilieciu%20opersekiojimas/Karo%20obelaisviu%20zudymas/ENG/C.Dieckman_Murder_ENG.pdf.
- Dieter-Müller, Rolf, og Ueberschär, Gerd. *Hitler's War in the East, 1941--1945. A Critical Assessment*. 2. rev. utg. New York/Oxford: Berghahn Books, 2002.
- Domarus, Max, red. *Hitler: Reden und Proklamationen 1932-1945*. 4 b. Leonberg: Pamminger & Partner, 1973.
- Dubin, Boris. "Erinnern als staatliche Veranstaltung. Geschichte und Herrschaft in Russland." *Osteuropa* 58, 6 (2008): 57-65.
- Dzeniskevitsj, A. R. *Blokada i politika: oborona Leningrada v polititsjeskoj konjunktore*. St. Petersburg: Nestor, 1998.
- . *Nakanune i v dni ispytanij. Leningradskije rabotsjije v 1938-1945 gg.* Leningrad: Nauka, 1990.
- , "O sozdanii obsjtsjedorodskoj komissii po sboru materialov dlja istorii oborony Leningrada," i Sjiskin, V. A. (red.), *Leningradskaja nauka v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny* (St. Petersburg, 1995).
- , red. *Leningrad v borbe mesiats za mesiatsem 1941-1944*. St. Petersburg: Lans, 1994.
- , red. *Leningrad v osade. Sbornik dokumentov o geroitsjeskoj oborone Leningrada v gody velikoj otetsjestvennoj vojny 1941-1944*. St. Petersburg: Liki Rossii, 1995.
- Dzeniskevitsj, A. R., og Barber, John, red. *Zjizn i smert v blokirovannom Leningrade. Istoriko-meditinskij aspekt*. St. Petersburg: "Dmitrij Bulanin", 2001.
- Dzeniskevitsj, A. R., et al. *V gody surovjkh ispytanij. Leningradskaja partijnaja organizatsija v Velikoj Otetsjestvennoj vojne*. Leningrad: Lenizdat, 1985.
- . *Nepokorennij Leningrad*. Leningrad: Izdatelstvo "Nauka", 1970.
- Dzeniskevitsj, A. R., og Tsjerepenina, N. Ju., red. *Iz rajonov oblasti soobsjtsjajut*. St. Petersburg: "Dmitrij Bulanin", 2006.
- Enteen, George M. "Marxists versus Non-Marxists: Soviet Historiography in the 1920s." *Slavic Review* 35, 1 (1976): 91-110.
- Ferretti, Maria. "Unversöhnliche Erinnerung. Krieg, Stalinismus und die Schatten des Patriotismus." *Osteuropa* 55, 4-6 (2006): 45-54.

- Filimonov, A. V. "Istotsjniki i istoriografija pskovskogo kraja (posleoktjabrskij period)." Pskov: Pskovskij gosudarstvennyj pedagogitsjeskij institut im. S. M. Kirova, 2005.
- Flige, I. A. *Leningrad Affair*. Tilgjengelig fra <http://www.encspb.ru/en/article.php?kod=2804021845>.
- Frolov, M. I. "Adolf Gitler: 'Jadovitoje gnezdo Peterburg... dolzjen istsjeznut s litsa zemli.'" *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 9 (2001): 23-29.
- . "Blokada Leningrada: vse li zjertvy utsjteny?" *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 3 (2000): 30-33.
- . "Khotel li Gitler vzjat Leningrad?" *Nestor. Ezjekvartalnyj zjurnal istorii i kultury Rossii i Vostotsjnoj Evropy* 8, 2 (2005): 68-79.
- . "Nasja memorialnaja kultura. V blokadnom Leningrade umeret dolzjny byli vse." *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 6 (2000): 80-89.
- Förster, Jürgen, "Hitler's Decision in Favour of War Against the Soviet Union," i Forschungsamt, Militärgeschichtliches (red.), *The Attack on the Soviet Union* (Oxford, 1998).
- , "Operation Barbarossa as an Ideological War," i Cesarani, David (red.), *The final solution: origins and implementations* (London, 1994).
- Galkin, I. S. "Znatsjenije truda I. V. Stalina "Ekonomitsjeskije problemy sotsializma v SSSR" dlja razrabotki voprosov novejsjej istorii." *Voprosy istorii* 4 (1953): 3-17.
- Gallagher, Matthew P. *The Soviet History of World War II: myths, memories, and realities*. New York: Praeger, 1963.
- Janßenmüller, Jörg. *Das belagerte Leningrad 1941 - 1944: die Stadt in den Strategien von Angreifern und Verteidigern*. Paderborn: Schöningh, 2007.
- Gerlach, Christian. *Krieg, Ernährung, Völkermord: Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg*. Hamburg: Hamburger Edition, 1998.
- Geyer, Dietrich, "Perestrojka in der sowjetischen Geschichtswissenschaft," i Geyer, Dietrich (red.), *Die Umwertung der sowjetischen Geschichte* (Göttingen, 1991).
- Glezerov, S. Je. *Ot nenavisti k primireniju*. St. Petersburg: Izdatelstvo OSTROV, 2006.
- Goebbels, Joseph. *Tagebücher, Teil II, Bd. 1: Juli-September, 1941*. Redigert av Fröhlich, Elke, *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. München: Saur, 1996.
- Granin, Daniil. "Istorija sozdanija 'Blokadnoj knigi'." *Druzjba narodov* 11 (2002).
- . *Tajnyj znak Peterburga*. St. Petersburg: "Logos", 2000.
- Gretsjko, A. A., red. *Istorija vtoroj mirovoj vojny, 1939-1945*. 12 b. Bind 4. Moskva: Vojenizdat, 1975.
- Gribkov, A. I., red. *Istorija ordena Lenina Leningradskogo vojnogo okruga*. Moskva: Vojenizdat, 1974.
- Gridnev, Valerij Pavlovitsj. "Otetsjestvennaja istoriografija oborony Leningrada (1941-1944 gg.)." Avtoreferat, Severo-zapadnaja akademija gosudarstvennoj sluzjby, 1995.
- Halder, Franz. *Kriegstagebuch. Der Russlandfeldzug bis zum Marsch auf Stalingrad (22.6.1941-24.9.1942)*. Bind 3. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1964.
- Halse, Svein. *I forreste linje. En krigsroman fra Leningradfronten bygget på egne opplevelser*. Oslo: Dreyers forlag, 1970.
- Hass, Gerhart, "Deutsche Besatzungspolitik im Leningrader Gebiet 1941-1944," i Quinkert, Babette (red.), *"Wir sind die Herren dieses Landes". Ursachen, Verlauf und Folgen des deutschen Überfalls auf die Sowjetunion* (Hamburg, 2002).
- Haynes, Michael. "Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: A Note." *Europe-Asia Studies* 55, 2 (2003): 303-309.
- Heer, Hannes, og Naumann, Klaus, red. *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*. Hamburg: Hamburger Edition, 1995.
- Hill, Alexander. *The War Behind the Eastern Front*. New York: Frank Cass, 2005.

- Hubatsch, Walter, red. *Hitlers Weisungen für die Kriegführung 1939-1945*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1965.
- Hürter, Johannes. "Die Wehrmacht vor Leningrad. Krieg und Besatzungspolitik der 18. Armee im Herbst und Winter 1941/42." *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 49 (2001): 377-440.
- Hösler, Joachim. "Aufarbeitung der Vergangenheit? : Der grosse vaterländische Krieg in der Historie der UdSSR und Russlands " *Osteuropa* 13, 4-6 (2005).
- . *Die sowjetische Geschichtswissenschaft 1953-1991: Studien zur Methodologie- und Organisationsgeschichte*. München: Verlag Otto Sagner, 1995.
- Iljin, Je. V., red. *Bitva za Leningrad: Problemy sovremennykh issledovanij. Sbornik statej*. St. Petersburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 2007.
- "Istoriki i pisateli o literature i istorii." *Voprosy literatury* 7 (1988): 3-29.
- Ivanov, Je. P., red. *Sbornik dokumentov i materialov po istorii Pskovskogo kraja (ix-xx vv.)*. Pskov, 2000.
- Jahn, Peter, "Der deutsche Vernichtungskrieg gegen eine sowjetische Metropole," i Jahn, Peter (red.), *Blockade Leningrads. Dossiers 1941-1944* (Berlin, 2004).
- , "Stütze der Erinnerung - Last der Erinnerung," i Jahn, Peter (red.), *Triumph und Trauma. Sowjetische und postsowjetische Erinnerung an den Krieg 1941-1945* (Berlin, 2005).
- Jampolski, V. P. "Vmesto bavarskogo piva pulja i golod." *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 1 (1997): 12-17.
- Kalendarova, Viktorija, "Formiruja pamjat. Blokada v leningradskikh gazetakh i dokumentalnom kino v poslevojennyje desiatiletija," i Loskutova, M. V. (red.), *Pamjat o blokade: Svidetelstva otsjevidtsev i istoritsjeskoje soznanije obsjtsjestva: Materialy i issledovanija* (Moskva, 2006).
- Karasev, A. V. "Dokumentalnyje materialy o trudjasjtsjikh Leningrada v gody blokady." *Istoritsjeskij arkhiv*, 6 (1956): 144-152.
- . *Leningradtsy v gody blokady: 1941-1943*. Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1959.
- Kargin, D. I. *Velikoje i tragitsjeskoje. Leningrad 1941-1942*. St. Petersburg: "Nauka", 2000.
- Khorkhordina, T. I. *Rukovoditeli gosudarstvennoj arkhivnoj sluzjby Rossii (1918-1996). Rjazanov (Goldendakh), David Borisovitsj. Tiljengeligi fra*
<http://www.rusarchives.ru/heads/razanov.html>.
- Kirschenbaum, Lisa A. *The legacy of the Siege of Leningrad, 1941-1945: myth, memories, and monuments*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Klein, Peter. *Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42 : die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD*. Berlin: Edition Hentrich, 1997.
- Kleinfeld, Gerald R., og Tambs, Lewis A. *Spanish Legion: The Blue Division in Russia*. Philmont, VA: Eastern Front/Warfield Books, 1979.
- Klemperer, Victor. *The Language of the Third Reich: A Philologist's Notebook*. London: Continuum, 2002.
- Kljatskin, S. M. "Iz istorii leningradskogo partizanskogo kraja (avgust 1941--sentjabr 1942 g.)." *Voprosy istorii*, 7 (1958): 25-44.
- Knjazev, S. P. *Na zasjtsjite nevskoj tverdini: Leningradskaja partijnaja organizatsija v gody Velikoj otetsjestvennoj vojny*. Leningrad: Lenizdat, 1965.
- Kolosov, Ju. I., "Novoje v issledovanijakh o blokade i bitve za Leningrad," i Datsjikov, G. I., og Eli-sejeva, N. G. (red.), *Uroki vtoroj mirovoj vojny i problemy obespetjenja mira v xxi veke. Materialy mezjdunarodnoj nautsjno-praktitsjeskoj konferentsii 27-28 aprelja 2000 g* (St. Petersburg, 2000).

- Komarov, N. Ja. *Fenomen blokadnogo Leningrada*. Moskva: Kutsjkovo pole; Mezjdunarodnyj blagotvoritelnyj fond "Zjivaja pamjat", 2008.
- Kovaleva, V. A., og Pavlovskogo, A. I. *Literaturnyj Leningrad v dni blokady*. Leningrad: Izdatelstvo "Nauka", 1973.
- Kovaltsjuk, V. M., "Die Verteidigung Leningrads durch die Rote Armee," i Leetz, Antje (red.), *Blockade. Leningrad 1941-1944. Dokumente und Essays von Russen und Deutschen*. (Reinbek, 1991).
- . *Leningrad i bolsjaja zemlja. Istorija ladozjskoj komunikatsii blokirovannogo Leningrada v 1941-1943 gg.* Leningrad: Nauka, 1975.
- , "Velikaja otetsjestvennaja vojna. Blokada," i Nikitina, N. A. (red.), *Sankt-Peterburg: 300 let istorii* (St. Petersburg, 2003).
- , red. *900 geroitsjeskikh dnei. Sbornik dokumentov i materialov o geroitsjeskoj borbe trudjasjtsjikh Leningrada v 1941-1944 gg.* Moskva/Leningrad: Izdatelstvo "Nauka", 1966.
- Kovaltsjuk, V. M., og Soboljov, G. L. "Leningradskij 'rekvijem'." *Voprosy istorii* 12 (1965): 191-194.
- Krivosjejev, G. F. *Grif sekretnosti snjat: poteri vooruzjennykh sil SSSR v vojnakh, bojevykh dejstvijakh i vojennykh konfliktakh : statistitsjeskoje issledovanije*. Moskva: Vojennoje izd-vo, 1993.
- Krjukovskikh, A. P., "Besprimernyj narodnyj podvig," i Vavilina, Galina (red.), *Leningradskaja bitva 1941-1944. Sbornik statej* (St. Petersburg, 1995).
- . *Gatsjina (Krasnogvardejsk) v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny*. Tilgjengelig fra http://www.gorod.gatchina.biz/dll_9104601.
- Lebedeva, Natalia S., "Man and the Political System in the Period of World War II (the Russian Experience)," i Ekman, Stig, og Edling, Nils (red.), *War experience, self image and national identity : the Second World War as myth and history* (Stockholm, 1997).
- Likhatsjov, D. S. *Vospominanija*. St. Petersburg: Izdatelstvo "Logos", 2006.
- Likhomanov, M. I., "Massovo-polititsjeskaja rabota Leningradskoj partijnoj organizatsii v pervyj period Velikoj otetsjestvennoj vojny," i Sjundenko, S. N. (red.), *Voprosy istorii KPSS, Leningradskij gosudarstvennyj universitet. Utsjenyje zapiski. Serija istoritsjeskikh nauk*. Vyp. 33 (Leningrad, 1960).
- Litvin, Alter L., og Keep, John L. H. *Writing History in Twentieth-Century Russia: A View From Within*. Houndmills: Palgrave, 2001.
- Lomagin, N. S. *Neizvestnaja blokada*. Bind 2. St. Petersburg: Izdatelskij Dom "Neva", 2004.
- Lomagin, N. S., et al., red. *Mezjdunarodnoje polozenije glazami leningradtsev 1941-1945. Iz arkhiva Upravljenija Federalnoj Sluzjby Bezopasnosti po g. Sankt-Peterburgu i Leningradskoj oblasti*. St. Petersburg: Jevropeiskij Dom, 1996.
- Lomagin, Nikita Andrejevitsj. *Neizvestnaja blokada*. Bind 1. St. Petersburg: Izdatelskij Dom "Neva", 2004.
- . *V tiskakh goloda. Blokada Leningrada v dokumentakh germanskikh spetssluzjb i NKVD*. St. Petersburg: Jevropeiskij dom, 2001.
- Loskutova, M. V., red. *Pamjat o blokade: Svidtelstva otsjevidtsev i istoritsjeskoje soznanije obsjtsjestva: Materialy i issledovanija*. Moskva: Novoje izdatelstvo, 2006.
- Margolis, A. D. *Sankt-Peterburg Entsiklopedija: Oborony i blokady Leningrada muzej*. Tilgjengelig fra <http://www.encspb.ru/article.php?kod=2804034308>.
- Markwick, Roger D. *Rewriting history in Soviet Russia: the politics of revisionist historiography, 1956-1974*. Basingstoke: Palgrave, 2001.
- McNeill, William H. *Mythistory and Other Essays*. Chicago/London: University of Chicago Press, 1986.

- Merridale, Catherine. *Night of stone: death and memory in Twentieth-Century Russia*. New York: Viking, 2000.
- Mikhailov, Vladimir. *Leningrad. Geroitsjeskaja oborona goroda v 1941-1944 gg.* Moskva: Izd-vo polititsjeskoj literatury, 1980.
- Mikhejev, V. I. "Pomosjtsj volozjdan evakuirovannym leningradtsam." *Voprosy istorii* 9 (1978): 206-209.
- Müller, Rolf-Dieter, og Ueberschär, Gerd. *Hitler's War in the East: a Critical Assessment* New York, Oxford: Berghahn books, 2002.
- Müller, Rolf-Dieter, og Volkmann, Hans-Erich, red. *Die Wehrmacht: Mythos und Realität*. München: Oldenbourg, 1999.
- Nekrich, Aleksandr. *Forsake Fear. Memoir of an Historian*. Boston: Unwin Hyman, 1991.
- Nikitin, M. N. *Tsjudovisjtsjnyje zlodejanija nemetsko-fasjistskikh palatsjej. Po materialam i dokumentam okkupirovannykh rajonov Leningradskoj oblasti*. Leningrad: Lenizdat, 1943.
- Nikitin, M. N., og Vagin, P. I. *The crimes of the German fascists in the Leningrad Region : materials and documents*. London; New York: Hutchinson, 1946.
- Nikitin, Mikhail Nikititsj. Tilgjengelig fra <http://persona.rin.ru/view/fall//33180/nikitin-mihail-nikitich>.
- Nora, Pierre. "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire." *Representations* 26, Spring (1989): 7-24.
- Nyman, Synnøve Karin. "En historiografisk transformasjon?: russisk historievitenskap fra sovjetisk til postsovjetisk kontekst." Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2007.
- O kontseptsii kursa 'Istorija Rossii. 1900-1945 gg.'* Izdatelstvo Prosvesjtsjenije. Tilgjengelig fra http://prosv.ru/umk/ist-obsh/info.aspx?ob_no=15378.
- "O nekotorykh vaznjejsjikh zadatsjakh sovetskikh istorikov." *Voprosy istorii* 6 (1953).
- "O razrabotke istorii velikoj otetsjestvennoj vojny sovetskogo sojuza." *Voprosy istorii* 5 (1953): 3-8.
- "O razrabotke istorii velikoj otetsjestvennoj vojny sovetskogo sojuza." *Voprosy istorii* 5 (1955): 3-8.
- Pavlov, Dmitrij V. *Leningrad 1941: the blockade*. Chicago, 1965.
- . *Leningrad v blokade*. Moskva: Vojennoje izdatelstvo MO SSSR, 1958.
- Petrov, B. N. "'... Projdjot esjtsjo neskolko dnej, i Leningrad pridjotsia stsjitat poterjannym'." *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 9 (2002): 27-33.
- Petrov, Ju. P. *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti, 1941-1944*. Leningrad: Lenizdat, 1973.
- Platonov, S.P., red. *Bitva za Leningrad: 1941-1944*. Moskva: Vojenizdat Ministerstva oborony SSSR, 1964.
- Plotkin, Konstantin. *Kholokost u sten Leningrada*. St. Petersburg: NPRO "Novaja jevrpoejskaja sjkola", 2004.
- Pospelov, P. N., red. *Istorija velikoj otetsjestvennoj vojny Sovetskogo Sojuza 1941-1945: v 6 tomakh. 6 b.* Moskva: Institut marksizma-leninizma pri TsK KPSS, otdel istorii velikoj otetsjestvennoj vojny / Vojennoje izdatelstvo ministerstva oborony sojuza SSR, 1960-65.
- Poulsen, Niels Bo. *Den store fædrelandskrig: statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939-55*. København: Høst & Søn, 2007.
- "Protiv obektivizma v istoritsjeskom nauke." *Voprosy istorii*, 12 (1948): 3-12.
- Razin, Je. A. *Oborona Leningrada osen'iu 1941 goda. Boi na pristupakh k Leningradu (iiun'-oktiabr' 1941 g.)*. Moskva: Vyssjaja vojennaja akademija im. K.E. Voroshilova, 1943.
- Remember, Ja Pomnju -- I. *Intervju med Jelena Nikititsjna Filatova*. Tilgjengelig fra <http://www.iremember.ru/content/view/465/27/lang,ru/>
- Ricoeur, Paul, "Memory – Forgetting – History," i Rüsen, Jörn (red.), *Meaning and Representation in History* (New York/Oxford, 2006).

- Rusanov, V. Ju, *et al.*, red. *Gorod vystojal i pobedil*. Moskva: Institut vojennoj istorii Ministerstva Oborony RF, 2003.
- Raack, R. C. "Stalin Plans His Post-War Germany." *Journal of Contemporary History* 28, 1 (1993): 53-73.
- Sejersted, Francis. *Demokratisk kapitalisme*. Oslo: Universitetsforlaget, 1993.
- Selivanov, Valerij. *Stojali kak soldaty: Blokada, deti, Leningrad*. St. Petersburg: Izdatelstvo "EGO", 2002.
- Sirota, F. I., "Borba Leningradskoj partijnoj organizatsii za sokhraneniye zjizni naselenija goroda v period blokady," i Sjundenko, S. N. (red.), *Voprosy istorii KPSS*, Leningradskij gosudarstvennyj universitet. Utsjenyje zapiski. Serija istoritsjeskikh nauk. Vyp. 33 (Leningrad, 1960).
- . "Vojenno-organizatorskaja rabota Leningradskoj organizatsii Vkp(B) v pervyj period velikoj otetsjestvennoj vojny." *Voprosy istorii*, 10 (1956): 16-31.
- Sjestakov, A. V. *Kratkij kurs istorii SSSR: utsjebnik dlja 3-go i 4-go klassov*. Moskva: Gosudarstvennoje utsjebno-pedagogitsjeskoje izdatelstvo, 1937.
- Sjeverdalkin, P. R., "Kommunisty -- organizatory narodnoj vooruzjennoj borby v tylu vrazjeskoj armii," i Sjundenko, S. N. (red.), *Voprosy istorii KPSS* (Leningrad, 1960).
- Sjjsjkin, V. A., red. *Leningradskaja nauka v gody Velikoj otetsjestvennoj vojny*. St. Petersburg: "Nauka", 1995.
- Skomorovskij, B. A., og Morris, Emanuel G. *The Siege of Leningrad*. New York: E. P. Dutton, 1944.
- Skvortsov, N. D., red. *60 let so dnja snjatija blokady Leningrada i osvobozdenija Leningradskoj oblasti*. St. Petersburg: Leningradskij gosudarstvennyj universitet im. A. S. Pusjkina, 2004.
- Sobolev, G. L. "Blokadnyj martirolog: budet li on zakontsjen?" *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Serija 2, Istorija, jazykoznanie, literaturovedenie*. 3 (1994): 3-9.
- Sokolov, B. V. *Okkupatsija. Pravda i mify*. Moskva: AST, 2002.
- Sokolov, Nikita. "Der ewige Karamzin. Geschichtsideologie aus dem Lehrbuch." *Osteuropa* 59, 1 (2009): 83-95.
- Sorokina, M. A. "People and Procedures: Toward a History of the Investigation of Nazi Crimes in the USSR." *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 6, 4 (2005): 797-831.
- Stalin, I. V. *O nekotorykh voprosakh istorii bolsjevizma* Tsentr sodejstvija biznesu "Petrograd", 2008. Tilgjengelig fra <http://petrograd.biz/stalin/13-20.php>.
- Startsev, Vitalij Ivanovitsj. *Khrusjtsjovskaja "ottepel" i issledovanija revoljutsii 1917 goda v Leningradskom otdelenii Instituta istorii AN SSSR*. Tilgjengelig fra <http://wwwsoc.nii.ac.jp/jssrh/taikai/1997/starcev.html>.
- Streit, Christian. *Keine Kameraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941--1945*. Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 1991.
- Suvenirov, O. F. "Poklonmisia i mertvym i zjivym." *Vojenno-istoritsjeskij zjurnal* 1 (1994): 2-5.
- Telpukhovskij, B. S., red. *Velikaja otetsjestvennaja vojna sovetskogo sojuza 1941—1945, kratkaja istorija*. (3. rev. og utv. utgave). Moskva: Vojenizdat, 1984.
- Tsjerepenina, N. Ju. "Novyje arkhivnye dokumenty." *Nestor. Ezjektivnyj zjurnal istorii i kultury Rossii i Vostotsjnoj Evropy* 8, 2 (2005): 11-56.
- , "Zjizn i smert v blokirovannom Leningrade," i Dzeniskevitsj, A. R., og Barber, John (red.), (St. Petersburg, 2001).
- Tsjernov, Sergej Vladimirovitsj, og Bernev, Stanislav Konstantinovitsj, red. *Blokadnyje dnevniki i dokumenty*. St. Petersburg: Jevropejskij dom, 2007.
- Tumarkin, Nina. *The living and the dead: the rise and fall of the cult of World War II in Russia*. New York: Basic Books, 1994.

- Ueberschär, Gerd, "Der Angriff auf Leningrad und die Blockade der Stadt durch die Deutsche Wehrmacht," i Leetz, Antje (red.), *Blockade. Leningrad 1941-1944* (Reinbek, 1992).
- Ueberschär, Gerd, og Wette, Wolfram. *Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion. 'Unternehmen Barbarossa'*. Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991.
- Vagin, P., og Nikitin, M. *Pod igom gitlerovskikh palatsjej*. Moskva: Gos. izd-vo polit. lit-ry, 1943.
- Valinina, G. I., red. *Leningradskaja bitva 1941-1944. Sbornik statej*. St. Petersburg, 1995.
- Vinogradov, A. V., og Plejzjer, A. , red. *Bitva za Leningrad v sudbakh zjitelej goroda i oblasti (vospominanija zasjtsjtnikov i zjitelej goroda i okkupirovannykh territorij)*. St. Petersburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2005.
- Vjatkin, Mikhail P., red. *Otsjerki istorii Leningrada (bind 5): Period Velikoj Otetsjestvennoj Vojny Sovetskogo Sojuza*. Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk, 1967.
- Volkovskij, P. N., red. *Blokada Leningrada v dokumentakh rassekretsennykh arhivov*. Moskva/St. Petersburg: Izdatelstvo Poligon, 2005.
- Volkovykh, Natalja Pavlovna, "K voprosu o soznanii grazhdan SSSR na okkupirovannoj territorii Leningradskoj oblasti (1941—1944 gg.).," i Datsjnikov, G. I. (red.), *Uroki vtoroj mirovoj vojny i problemy obespetsjenija mira v xxi veke. Materialy Mezdunarodnoj nautsjno-praktitsjeskoj konferentsii 27-28 aprelja 2000 g.* (St Petersburg, 2000).
- Weiner, Amir. *Making sense of war: the Second Wold War and the fate of the Bolshevik Revolution*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2001.
- Werth, Alexander. *Leningrad*. London: Hamish Hamilton, 1944.
- Westermann, Edward B. "The War Behind the Eastern Front: The Soviet Partisan Movement in North-West Russia 1941-44, by Alexander Hill." *Journal of Military History* 70, 2 (2006): 535-536.
- "XX sed KPSS i zadatsji issledovanija istorii parti." *Voprosy istorii*, 3 (1956): 3-12.
- Zolotarev, V. A., red. *Partizanskoje dvizjenje*. Zjukovskij, Moskva: Kutsjkovo pole, 2001.
- , red. *Velikaja otetsjestvennaja vojna 1941-1945. Vojenno-istoritsjeskije otsjerki*. 4 b. Bind 1. Moskva: "Nauka", 1998.
- Zubakov, V. E. *Geroitsjeskij Leningrad*. Moskva: Vojenizdat, 1972.